

ERDŐS LÁSZLÓ
LEVELEK BÉCSBE

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/deed.hu>

TARTALOM

I. LEVÉL

Elégedettség és elégedetlenség
Az elégedettségről
A forradalomról

II. LEVÉL

Kelemen, a megértés kulcsa
Még egyszer a forradalomról
Hibáinkról röviden
Igazat mindenáron...?
A párt
A boldogságról és a boldogtalanságról

III. LEVÉL

A jó emberekről
Tövisek a húsunkban
Múlt és jelen...
Párbeszéd az ifjúságról

I. LEVÉL

Schulz Egon úrnak

WIEN
Langegasse 13.

Kedves Barátom!

Rendkívül helyeslem, hogy mielőtt meglátogatsz minket, felvilágosítást kérsz néhány problémáról, „melynek nem-ismerete megnehezítheti, hogy megérts bennünket”, s főképpen szerencsésnek tartom, hogy a kérdések kiválasztását is rám bízod. Valóban nincs nehezebb, mint megérteni egy olyan népet, melynek nézetei merőben különböznek a mieinktől: mert az ember hajlamos arra, hogy különösen szívéhez nőtt szokásait az emberi lét egyetlen lehetséges formájának tartsa, s még a gyanúja sem merül fel benne, hogy azokról másképpen is gondolkodhatik valaki, mint ő. Ha azután, másik országba érve, egészen más viselkedéssel találkozunk, rendszerint az történik, hogy a felületes különbségek kiszúrják a szemünket, a lényegeseket meg vagy nem vesszük észre, vagy ha igen, rendkívül nehezen értjük meg.

Ismeretes például, hogy az európai kutatók eleinte teljesen félremagyarázták az ausztráliai bennszülöttek szexuális viszonyait. Ők odáig csak az európai családot ismerték, s mikor ehhez hasonlót nem találtak, azt hitték, hogy a bennszülöttek promiszkuitásban élnek, holott ott a nemi élet korlátai sokkal áthághatatlanabbak, vagy legalábbis áthágásuk súlyosabb következményekkel jár, mint nálunk. Csak amikor megértették, hogy a nálunk használatos fogalmaknak a bennszülöttek viszonyai között semmiféle értelmük nincs, ismerték fel a nagyon is bonyolult rendszert a látszólagos rendszertelenségben: a csoportházasságot.

Persze olyan különbségeket, mint ami az ausztráliai és európai kultúra között van, nem fogsz nálunk találni, az azonban egyáltalán nem biztos, hogy ez megkönnyíti tájékozódásodat. Mi úgy fogunk kezdet, úgy bólintunk igent, úgy ülünk az asztalhoz, mint ti, ugyanúgy csókoljuk meg a feleségünket, ugyanazt értjük házastársi hűségen, családjuk felépítése sem különbözik a tiétektől, és ez a sok hasonlóság csak arra lesz jó, hogy annál gyanútlanabban menj el a különbségek mellett.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy vannak különbségek - még egészen kis dolgokban is -, melyek a határ egyik oldaláról lépve a másikba, például Csehszlovákiából Magyarországra, nyomban feltűnnek, míg fordítva, Magyarországból érkezve Csehszlovákiába, teljesen észrevehetetlenek. Például, mikor én jártam odaát, és ismerőseim behívtak az eszpresszóba, hogy elbeszélgessünk egy csésze fekete mellett, nem vehettem észre semmi különöset, hiszen ez nálunk is gyakran előfordul. Bezzeg Stitniczky barátom már itt-tartózkodása második napján azt mondta:

- Érdekes! Nálátok az emberek bemennek az eszpresszóba csak azért, hogy megigyanak egy csésze feketét! Ez nálunk nincsen.

Világos a példa?

Nos, a mi határaink közti különbségek általában olyanok, melyek innét könnyebben felismerhetők, mint túlról. Mi élünk kapitalista viszonyok között, ti pedig még nem szocialista országban. A mi tulajdonságaink még nem olyan magától értetődők a számunkra, mint a tiétek a ti számotokra. Mi még tudjuk, hogy mi az, amit ti nehezen érthettek meg. Persze „mirajtuk” ne általában a magyar népet értsétek, hanem az itt élő öregeket, mert fiatalságunk már nem tudja azt, amit ti még nem tudhattok.

Elégedettség és elégedetlenség

A múlt évben egy sereg barátom járt Bécsben. Nyugtalanul és csodálkozva tértek vissza.

- Náluk mindenki elégedett! - súgták a fülembe titokzatosan, és nézték, nem hitetlenkedem-e. Én azonban nem csodálkoztam. Talán jobb az emlékezőtehetségem, mint az övék, s így eszembe jutott, hogy a harmincas években nálunk is több elégedett embert ismertem, mint ma. Elmondom közülük egynek a történetét.

Ploske Istvánnak hívták, és későn született gyermeke volt Ploske Mózesnek, a csodálatos nevű Nonnenmacher és Kokoska Tervező Intézet irodaszolgájának. Ploske harmincéves korában nősült, s akkor már tizedik éve itta meg ugyanabban a kiskocsmában a mindennapi sörét. A kocsmáros a családtagoknak kijáró bizalmassággal szolgálta ki, de különben semmit nem tudott róla, mert Ploske hallgatag ember volt, csak okkal szeretett beszélni. Hanem házassága öröme egy hét szabadságot kapott az idősebbik főnöktől, s a kocsmában feltűnt távolléte.

- Betegnek tetszett lenni, Ploske úr? - kérdezte Frédi, a csapos, mikor újból megjelent.

Sajnos, Ploske boldog volt, s a boldogság beszédessé teszi az embert.

- Én? Beteg? Sohse voltam egészségesebb. Nősültem, Frédi, nősültem!

Frédi, nemhiába régi csapos, tudta, mi ilyenkor a teendő:

- Hallja, főnök úr? A vendég úr megnősült.

- Gratulálok, Ploske úr! Akkor ma az én kontómra iszunk.

A sör jó volt és hideg. Ploske boldogan mosolygott.

- Szép dolog is a házasság, kérem - filozofált Frédi. - Már annak, aki megengedheti magának. Az olyan szegénylegény, mint én, jobban teszi, ha soha nem nősül.

Ploske csóválta a fejét.

- Nincs igaza, Frédi. Az agglegény úgy él, mint egy király, de úgy hal meg, mint egy kutya.

A tulaj igen alkalmasnak találta az időt, hogy megkérdezze:

- Hol tetszik dolgozni, Ploske úr?

- Én? Itt a szomszédban. A Nonnenmacher és Kokoska Tervező Intézetnél.

És, mert már igen jól érezte magát, hozzátette:

- Még egy pohárral, Frédi.

- Igenis, mérnök úr! - felelte szolgálatkészen a csapos.

És Ploske, ahelyett hogy elhárította volna az őt nem illető titulust, tovább mosolygott. Nem tudta szegény, hogy evvel veszi magára élete keresztjét.

A cégtől többen is jártak a kocsmába, s egyszer az ifjabb főnök, Kokoska Albert fülébe is eljutott, hogyan szólítják ott Ploske urat, s ebből származott minden baj. Ploske többet nem tudott megállni előtte.

Ameddig küldeni kellett valamiért, addig egyszerűen Ploskének hívták. Így, Ploske meg úgy, Ploske, ugorjon, Ploske! De próbált csak egyszer elkészni! Az ifjabb főnök úr mindjárt gúnyosan nézett rá:

- Csakhogy visszajött, mérnök úr! Sétálni tetszett, mérnök úr?

Még szerencse, hogy a főnökök ostobák, s Albert úr is azt hiszi, hogy ha Ploske a parancsait hallgatva méla arcot csinál, az a nagy tisztelettől van, holott az altisztnek ilyenkor a papírvágó késen jár az esze, s arról ábrándozik, hogy egyszer beledöfi a főnöke mellébe.

Ploske sok szépet tud otthon a cégről beszélni, de bármit is mond, a végén mély sóhajjal teszi hozzá:

- Hanem az ifjabb főnök úr, az nagy csirkefogó!

Ezért volt az, hogy István még meg sem született, mikor már elhatározták, mérnök lesz belőle, s hogy aznap, amelyiken az első elemibe iratták, Ploske azt is megérdeklődte, mik az egyetemi felvétel feltételei.

Csak a jóisten érti, hogy a Ploske-féle nyeszlett, penészes emberkék szívében hogyan tudnak ilyen hajthatatlan elhatározások születni...! Arról szó se lehetett, hogy István ne legyen színjeles tanuló. Senki el nem tudta volna képzelni, hogy kettése is lehet, legkevésbé ő maga. Tandíjmentesen végezte az iskoláit, a gimnáziumot éppúgy, mint az egyetemet. Éppen 1931-re végzett. Ploske bácsi még megérte ezt a nagy eseményt, s elégedetten halt meg. Egy hónappal később a Nonnenmacher és Kokoska céget, ahova Istvánnak kellett volna belépnie, elsodorta a világválság. Albert úr öngyilkos lett, István pedig állás nélkül maradt.

Azt azért nem lehet mondani, hogy semmi nem jutott neki abból, hogy mérnök. Nagy volt ugyan a konkurrencia, s a hólapátolók között sok diplomás dolgozott, de azért a fő köztisztasági alkalmazott mégis megadta neki a kellő tiszteletet, ha túl sokáig csapkodta hóna alá a kezét:

- Nem szokta a cigány a szántást, ugye, mérnök úr? - míg a többieknek csak azt mondta: gyerünk, emberek.

Egy év múlva, a nagy hidegek idején, papírral próbált otthon egy kis meleget csinálni, és nem is vette észre, milyen írás kerül a kezébe. Szerencsére, édesanyja felsikoltott:

- A diplomád, fiam!

- Igaz is - mondta ő -, másként honnét tudnám, hogy mérnök vagyok?

Mindent összevetve, mégsem lehetett nagyon elégedetlen a sorsával. Már a második évben sikerült állandó keresethez jutnia. Kifutó lett egy hentesüzletben. Tizenkét pengőt kapott egy hétre, és Kudelka úr gyakran adott neki ebédre töpörtyűt vagy meleg kolbászt. Áldott jó szíve volt a mesternek, csak azt nem bírta, ha a műveltségét kicsinylik. Istvánnak nagyon kellett vigyáznia, hogy helyre ne igazítsa, amikor azt mondta:

- Már megint infulenzám van.

Egyszer aztán megtörtént a baj, és István mentegetőzősképpen elárulta, hogy tulajdonképpen mérnök.

- Maga? Maga nem mérnök, hanem kirohanó.

Hanem a főnök úrnak szöveget ütött a fejébe valami. Másnap így hívta magához:

- Jöjjön csak, mérnök úr.

Istvánnak apja jutott az eszébe, és kis híján a bárd után nyúlt. Még jó, hogy erőt vett a kísértésen, mert aztán kiderült, hogy nem is volt oka a sértődöttségre. Kudelka úr igen komoly szándékkal adta meg a címét:

- Magához adom a kisebbik lányomat. Hozományt nem kap vele, de jó összeköttetésem vannak, szerzek magának állást.

S mikor látta, hogy István kételkedik, büszkén tette hozzá:

- Nem gondolja, hogy állástalan diplomáshoz adnám a lányomat?!

Ami aztán jött, olyan volt, mint a tündéralom. István berámáztatta diplomáját, és barna selyemruhát vett anyjának. A koporsógyárban pedig - ott kapott állást - a portás már előre megemelte a kalapját.

- Jó reggelt, mérnök úr!

Azt viszont senkinek nem vallotta be, hogy még sokáig kinosan összerándult, ha valaki hátulról, váratlanul szólította meg:

- Mérnök úr!

Az első pillanatban mindig azt hitte, gúnyolódnak vele.

Hanem aztán ez is elmúlt, s egy éjjel valami nagy disznóság történt az ő üzembrészában. Már nem is tudom, egy gépet törtek össze, vagy micsoda. Elég annyi, hogy reggel nagyon dühösen ért be, és az előmunkások riadtan fogták körül:

- Így, mérnök úr, úgy mérnök úr...

De a dologról nem mert beszélni egyik sem.

Ekkor kitört belőle a Ploske-vér:

- Hogy mérnök vagyok, azt maguk nélkül is tudom. Azt mondják meg, mi van a géppel?...

Beláthatod, Ploske úrnak minden oka megvolt az elégedettségére és nemcsak neki, hanem sok másnak is. Például ő magyarázta el a bátyámnak, aki ugyanabban a koporsógyárban, ugyancsak mérnöki diplomával a zsebében inaskodott:

- Még magának sincs oka elégedetlenségre, másoknak sokkal rosszabb a sorsuk, és nem lehet mindenkinek olyan disznó szerencséje, mint nekem.

Én akkoriban éjjel dolgoztam - persze elégedetten -, egy, a Körúttól nem messze fekvő nyomdában, s az utcalányok, afféle kollégáknak nézve, minden üzleti szándék nélkül gyakran kezdtek velünk beszélgetést. Elpanaszolták nekünk örömeiket és bánataikat. Sétált a Körúton egy kis púpos nő is - azt irigyelték rettenetesen. Mert igaz, hogy Pesten több a normális ember, mint a perverz, de a normálisokra legalább tízezer lány jutott, míg púpos csak egy volt a lányok között, és iszonyatos üzleteket csinált.

- Ha énnekem púpom lehetne! - sóhajtott egyszer bánatosan az egyik szép lány, s nekem eszem ágában sem volt mosolyogni rajta.

Igen, még ő is elégedett lehetett volna, nem hiányzott hozzá semmi, csak egy púp.

*

Különös történetet írtam le, barátom, s míg írtam, eszembe jutott egy régi, félig elfeledett novella, amit valamikor, gyerekkoromban olvastam. Egy királyról szólt, akinek púpos fia született, és egy púpos kis öreg javaslatára megvett számára egy szigetet, s azon berendezte a púposok országát. Púpos volt ott mindenki, az urak és a parasztok, a bírák és a betörők, az arszlánok és a táncosnők, s ha púpos férjnek és púpos asszonyának hibátlan gyümölcse született, abból sem lett baj, mert gyorsjáratú hajón szállították az anyaország kikötőjébe, és hoztak helyette egy helyes kis púpos csecsemőt.

Különös világ volt ez. Itt ódákat írtak a púpról, és a katedrális oszlopai, mintha fülük lenne, négy irányban kipúposodtak. Ennek a lépcsőire állították nagy ünnepeken a kis királyt, hogy lássa a nép, uralkodójának milyen elegáns ívben görbül a háta...

Egyszer azonban egy hajótörött vetődött a sziget partjaira. Pompás fiatalember volt, tíz kilométert úszott a viharos tengeren, az éles sziklák lehasogatták testéről a ruhát, s mikor a szél elültével végre felkapaszkodott a meredek partra, és anyaszült meztelenül megindult a város felé, bőre ragyogott a napfényben, és sudár, egyenes hátán kötélcsomókként duzzadtak az izmok.

Az idegen látására kivonult a város egész lakossága, élén a királlyal. Hüledezve nézték különös, soha nem látott alakját, és szájról szájra csúszott a szó:

- Nincs púpja...

Az iskolás gyerekek kezdtek először vihogni, de a felnőttek sem maradtak sokáig komolyak, és harsogó kacagásuk betöltötte a kies vidéket.

Ám ekkor felemelte kezét a jószívű kis király, és csendet parancsolt:

- Nem, barátaim - mondta halkán, remegő hangon -, ez a szegény ember nem tehet arról, hogy Isten megfosztotta őt a test legszebb ékességétől. Sajnálni kell az ilyet, nem pedig gúnyolni.

És Puponia népe, fejét jobbra-balra ingatva, sajnálta a szerencsétlent.

Nos, barátom, nem véletlen, hogy még ma is él bennem ez a kis írás. Rólunk szólt a mese. Hiába terül el nálatok Aspang és Gratz között a „Buckliges Land”, nálunk volt púpos az ország.

Az a kis prosti ott az utcán nagyon helyesen mondta meg, mi kellett nálunk a boldogsághoz: elferdült lélek, hajlott gerinc, csökevényes álmok. És hibát követtem el, mikor azt akartam neked először megmagyarázni, miért vagyunk elégedetlenek. Bármerre jársz, bármit nézel, sosem szabad elfelejtened: púpos ország voltunk, csak tizenkét éve egyenesítgetjük gerincünket a nap felé. De tizenkét év alatt se testünkéről, se lelkünkéről nem tűntek el még a púp nyomai, és sok még az olyan is közöttünk, aki teljességgel púpos maradt. Ha ezt nem érted, elégedetlenségünk lényegét sem fogod megérteni.

Mert nálunk púpos elégedetlenség is van.

Ploske ma is él. Nem esett el a háborúban, nem is volt fronton. Hadiüzemben dolgozott, s amit esetleg nem tudott volna elérni a hadiüzem parancsnoka, azt elérték az após sonkái. Ploskét felmentették. Ma osztályvezető mérnök, és 3500 forintos, kiemelt fizetése van.

Ploske...! Micsoda ronda név!

Ha engem hívtak volna így, barátom, s különösen, ha tudom, hogy már a koporsógyárban is Poloskának csúfoltak rossznyelvű alkalmazottaim, úgy a felszabadulás után, mikor tízezzrel magyarosították nevüket az emberek, én okvetlenül összeállítok egy listát a legszebb p-betűs szavakból, és izgatottan kérdezem barátaimat:

- Pálházi...! Nna? hogy tetszik? Vagy inkább legyek Papp?

De nem, Ploskét még mindig Ploskének hívják, és ez nagyon sokat mond.

És még többet mondana neked, ha látnád, amikor a leglázasabb munka óráiban végigsétál az üzemben, kezét zsebébe mélyeszi, vállát hátra feszíti, arcán öntudatos félmosoly:

- És ha az egész világ megbolondul körülöttem, én akkor is Ploske maradok!

Ha nem ismered jól, és bemutatkozás után mérnök úrnak szólítod, esetleg rendreutasít:

- Mondja csak nyugodtan: Ploske. Az a nevem. Mérnök ma mindenki lehet, de Ploske csak egy van.

Ha megkérded, hogy miért haragszik ránk, sértődötten tiltakozik:

- Én? Nekem aztán igazán nincs okom panaszra. Engem nem ringattak bársony bölcsőben. Az én apám egyszerű altiszt volt. Tróger. Én három évig ettem napokat a rokonaimnál.

Hanem aztán nyomban panaszkodni kezd. Leginkább a fiatalokat szidja:

- Micsoda népség, kérem! Nincs bennük se akarat, se becsület. Rájuk költhetik a csillagokat, akkor se lesz belőlük semmi. Nem ösztöndíj kellene nekik, hanem egy egészséges rúgás a hátsó részükre.

Gyakran láthatod, amint megfogja egy-egy esti egyetemre járó fiatal munkás gombját, és magyaráz neki:

- Maga panaszkodik? Hát amikor én a Vereséknél ettem napokat, és a nadrágomból kilógott a fenekem?

Itt van a baj.

Volt egyszer egy Ploske, akinek az apja tróger volt, s belőle mégis mérnök lett. Még a katonai parancsnok is rá hivatkozott a munkások előtt:

- Kérdezzék meg csak a mérnök urat! Az maguk közül való.

Most pedig... mi van ebben különös? Komolyan mondom, olyan mérnököt is ismer, akinek nemcsak az apja volt sintér, hanem egy icipicit még maga is sintéreskedett.

Mintha nemcsak a múltját raboltuk volna el tőle, hanem jövőjét is, azokat a meséket, melyeket hosszú téli estéken az unokáinak készült elmondani.

- Mikor a nadrágomból még kilógott az ülepem!... Hej, gyerekek, nem sok olyan ember van, mint a ti nagyapátok.

De én nem erről a púpos elégedetlenségről akarok beszélni. Másféle jelenség az, aminek az okát meg kell értened, és mindjárt rá is térek, csak előbb még a púpos elégedettségről ejtek néhány szót.

Érdekes találkozás, ennek a történetnek a hőse is altiszt, pontosabban portás. Az egyik filmgyárunkban dolgozott, és elkeseredetten gyűlölte a rendszerünket.

Szép, fehér öregember lett volna különben, hosszú, selymes hajjal, és nagy bajusszal - ha még szakálla is lenne, tisztára Mikulás apónak nézhetnéd, - csak ő nem mosolygott.

Ha autón érkezel, és kinyitja előtted az ajtót, olyan fancsali képet vág, hogy szükségét érzed, mondd neki valami vigasztalót. Például azt:

- Gyönyörű időnk van, Lajos bácsi.

- Igen - feleli olyan hangon, melyen érezni lehet, hogy azt akarta mondani: na és?

Ha viszont esik az eső, és a rossz időről panaszkodsz neki, amely tönkreteszi az ember idegeit, akkor így felel:

- Igen?

Ez meg azt jelenti:

- Nem az idő! Dehogyan az idő!

Nos, aztán jött az államosítás, és azon a reggelen nekem valamiért Lajos bácsiék gyárába kellett mennem. De, képzelheted, milyen gyönyörű nap volt ez a számunkra, a proletárdiktatúra megvalósításának kezdete, a szebb jövő kapujának kinyílása... Felajzva, s mint a bolondok, szaladgáltunk egyik üzemből a másikba, hogy rendben mennek-e a dolgok?

Mikor már közeledtem Lajos bácsiékhoz, mégis rosszra fordult a kedvem. Elképzeltem, hogy ezen az örömteli napon a gonosz öreg nyitja ki az ajtót, és a szokottnál is fanciesalibb pofával néz rám... Még a gondolatára is mintha pókhálóba nyúltam volna...

De micsoda csalódás!

Az ajtót egy friss, vidám öregúr nyitotta ki. Még ugyanaz a Lajos bácsi, de alig lehetett ráismerni. Az arca ragyogott.

- Micsoda idő, elvtárs! Kibújt ám a napocska!

- Lajos bácsi! Mi van magával? Egészen megfiatalodott!

- Nem látja, elvtárs?

Nézem jobbról, nézem balról, semmi.

- Nézzen meg jobban! Nem vesz rajtam észre valamit?

- Semmit, Lajos bácsi!

Nem akarta elhinni. Forgatta a fejét, mint valami vén pulyka, valósággal kellett magát. Végül kétségbeesve bökte ki:

- Ismét hordhatok címeres sapkát!

Végre! Most már megértettem a nap jelentőségét, és melegen megszorítottam az öreg kezét.

Ismétlem tehát, én nem arról az elégedettségről vagy elégedetlenségről akarok beszélni, amit a címeres sapka hordása vagy elvesztése ennek vagy annak okoz, hanem komoly és valódi problémákról, amelyekben mély értelem és emberi nagyság mutatkozik meg.

Az elégedettségről

Barátaim, akik az elmúlt évben Bécsben jártak, megállapították, hogy nálatok az élet valamivel könnyebb, mint nálunk. Azok, akik közülük nem először voltak odaát, s akikbe bizonyos történelmi érzék is szorult, azt is látták, hogy a harmincas évek elején a különbség még jóval nagyobb volt közöttünk, s mi azóta jóformán utolértünk titeket. S mivel az úgynevezett józan ész általában úgy tudja, hogy az elégedettség a jó mód következménye, annál inkább csodálkoztak azon, hogy az elégedettség tekintetében nem értünk titeket utol.

Az elégedettség és a jó mód között azonban nincs közvetlen összefüggés.

Előbb már mondtam, hogy a válságos harmincas években több elégedett embert találhattál nálunk, mint ma, most még hozzáteszem, hogy a legnyomorúságosabb körülmények között is élhetnek emberek elégedetten.

Darwin erről így nyilatkozik:

„De ezek a tűzföldiek a csónakban teljesen meztelenek voltak, még egy felnőtt asszony is. Heves eső esett, a friss víz a fölcsapódóval együtt csurgott le a testén. Egy másik, közeli kikötőben, egy újszülött gyermekét szoptató asszony jött egyszer a hajó mellé, s pusztán kíváncsiságból ottmaradt, miközben a dara hullott, s meztelen keblén és meztelen gyermekének a bőrén olvadt meg! Ezek a szegény nyomorultak satnya növésűek, csúnya arcuk fehérre van festve, hangjuk kellemetlen, gesztusaik hevesek. Rájuk tekintve alig tudjuk elhithetni magunkkal, hogy ezek embertársaink, s hogy ugyanazon a világon laknak.

Sokszor okoskodnak afölött, vajon miféle örömeik lehetnek az alsóbbrendű állatoknak; mennyivel inkább kérdezhetnék ezt a barbárokra vonatkozólag! Éjszaka öt-hat emberi lény meztelenül és a viharok szeleitől meg esőitől alig védve alszik a nedves földön, állatok módjára összebújva. Ha apály van, télen-nyáron, éjjel vagy nappal föl kell kelniök, hogy a sziklákon kagylókat gyűjtsenek. Az asszonyok alámerülnek, hogy tengeri sünöket szedjenek, vagy türelmesen ülnék a csónakjukban egy hajból font zsinórral, minden horog nélkül apró halakat fogdosnak. Ünnepszámba megy, ha egy fókát ejtenek el, vagy ha egy bálna rothadó, úszó hulláját fedezik fel. Ezt a nyomorúságos táplálékot csak néhány ízetlen bogyó és gomba fűszerezi.

Bár lelkünkben azonnal ilyen megfontolások tolulnak, biztosra vehetjük, hogy jórészt tévesek. Semmi okunk feltenni, hogy a tűzföldiek számban fogynának, és így azt kell gondolnunk, hogy eléggé kijut nekik az - olyan, amilyen - boldogságból, hogy érdemes legyen élniök. A természet, mely a szokást mindenhatóvá, hatásait pedig öröklékennyé teszi, a tűzföldieket is hozzászoktatta az éghajlathoz és nyomorúságos termékeikhez”.

Elégedett ugyanis az az ember - ebben, azt hiszem, megegyezünk -, aki nem kíván többet, mint amit elért. Meg kell egyeznünk, mert hiszen csak más szavakkal mondtam el ugyanazt, de míg az elégedettséget az úgynevezett józan ész a boldogsággal azonosítja, s így vitathatatlan, abszolút értéket tulajdonít neki, a kifejezés némileg szokatlan módja máris bizonyos kétségeket támaszt.

- Nem kíván többet, mint amit elért? Vajon? És ha például felemelnék a fizetését, vissza is utasítaná?

- No de kérem, ne vicceljünk. Emberünk persze tudna használni ezt vagy azt, egy szép szőnyeget vagy egy télikertet, de azért alapjában jól el van nélkülük is. Nagyobb fizetést se utasítana vissza, de ki tudja, ha gazdagabb volna, lenne-e annyira elégedett, mint most?

Mások még megsemmisítőbb érvekkel torkolnak le:

- Kegyed azt sem tudja, hol lakik az Isten. Emberünk joggal elégedett, mert valóban büszke lehet arra, amit eddig csinált.

- Igen? És most nyugszik a babérjain?

- Ha ismerné, nem is kérdezne ilyet. Tudja maga, mit dolgozik emberünk? Azt hiszi, olyan könnyű megtartani azt, amit elért? Nem, ő aztán igazán kitűnő férfiú.

Én pedig mindenféle érvtől engedem magamat meggyőzni, csupán ahhoz a véleményemhez ragaszkodom, hogy mégiscsak különös, és magyarázatra szorul, ha valaki, aki se nem Krózus, se nem Lucullus, nem kíván többet, mint amit elért.

Én azt hiszem, az ember négy okból lehet elégedett.

1. Ostobaságból. Ha ugyanis, vagy tudása, vagy fantáziája nincs elég ahhoz, hogy külön életet képzeljen el, mint az övé.

2. Gyávaságból. Mert a kielégítetlenség kínos érzés, és van aki jobban fél a szenvedéstől, mint amennyire a nagyobb örömet áhítja. Hogy zavartalanul élhessen, lemetéli szárnyait, visszahúzódik körülményei csigaházába, és azt mondja: boldog vagyok, mert a lelkem nyugodt. Az ilyen ember rendszerint igen nagyra tartja magát, és öncsonkítását a lelkierő különös példájaként ünnepli. Ez különben nem csoda, mert aki gyáva, az hazudik is. A különös csak az, hogy kegyes hazugságát mennyien elhiszik.

3. Önismeretből. Van ugyanis, aki belátja, hogy képességeiből nem futja többre, mint amit csinál, és beletörődik helyzetébe. Ez az elégedettség is fanyar gyümölcs ugyan, de én mégsem tudok tőle megtagadni bizonyos emberi nagyságot.

4. Beérkezetségből, azaz, mert elért mindent, amit képességeitől függetlenül, egy hozzá hasonló állású ember, az adott társadalmi körülmények között, viszonylag tisztességes úton elérhet. Ez a leggyakoribb, mondhatnám az általános eset, és ez már valóban jogos ok az elégedettségre. Mert kérem, annak, hogy ki meddig viheti, nagyon is kiszámítható határai vannak, és az is bolond, aki olyasmi ellen hadakozik, amit nemcsak megváltoztatni, de befolyásolni sem áll módjában.

Milyen kitűnően tudta ezt valamikor a néhai jó Knobláth úr, az a kocsmáros, akinek ivójában Ploske úr szokta elfogyasztani napi egy pohár sörét! Ha „Genie ist Selbstbeschränkung”, akkor lángész volt a pályatársai között.

Már egészen fiatal korában hiába unszolta a felesége, hogy tegyék pénzzé mindenüket, és nyissanak egy jobb vendéglőt egy elegáns helyen.

- Te csak ne rágd a fülemet, Jozefin. Az én drága jó papám, énrám 5000 korona forgótőkét hagyott, ez a te hozományoddal együtt 10 000 - evvel akarsz ugrálni? Azt hiszed, hogy egy jobb vendéglő nem lehet rossz üzlet? Ajaj, de mennyire lehet!

És mikor Jozefin nagyot sóhajtott, megveregette szép, kövér vállát:

- Mért, talán nem élünk jól? Én mondom, jól élünk. Inkább legyek az első ember a Szűz utcában, mint az utolsó a Belvárosban.

És valóban, ha egyszer elmentek hazulról, és Knobláth úr felvette feszes, kék öltönyét, melyhez a világért sem viselt volna sárga cipőt, Jozefin asszony pedig felrakta ékszereit, még a Vadászkürt tulajdonosa is megirigyelhette volna eleganciájukat.

Hanem ezt a híres kék ruhát soha nem látták a Szűz utcai kocsmá törzsvendégei. Knobláth úr szürke zeignadrágban, feltűrt ujjú, csíkos ingben állt a söntésben, s ha sok volt a vendég, maga sem átalotta hordani a krigli söröket. Nem, később sem, sohasem szőtt hiábavaló ábrándokat, fényes vendéglőről, frakkos pincérseregről. Tudta ő jól, hogy az ő dolga nem az. Az ő feladata az volt, hogy Fuxot és Streihert, az utca másik két kocsmárosát tönkretegye, és valóban, Streiher a tizedik esztendőben lehúzta a redőnyt, és beállt Knobláth-hoz csaposnak. Fux tovább bírta, bírta a végtelenségig, de hát ki ma az a Fux? Az is egy kocsmá? Az is egy forgalom?

Mert Knobláth aztán tudta, kinek, mikor, mi dukál. Ha a vörös Teri egyedül jött be a kocsmába, a gyerek szolgálta ki, és előre kérték a gubát, de ha pénzes vendéggel érkezett, akkor nézzétek meg barátunkat! Milyen fürge! Hogy cipeli azt a kerek hasát:

- Kezét csókolom, nagyságos asszonyom! Erre parancsoljon, nagyságos asszonyom!

Hasztalan ugratta Bálint, a jogász fiú, amikor az öreg este otthon kigombolta mellényét, és nagyokat nyögve rúgta asztal alá a cipőjét:

- Kifáradt, Fater? Túl sok kurvának csókolt kezet, Fater?

- Haha! - nevetett ilyenkor vastag hangján - ezeknek a csókoknak köszönhetem, hogy én vagyok az első ember a Szűz utcában.

Bálint nem érti, mi van ezen nevetnivaló, de Knobláth nagy tudományú ember, és átlát a fián. Tudja, hogy a fiatalúr tréfálkozása cseppet sem őszinte, hogy voltaképpen bosszankodik, s ha merne, minden este összeveszne apjával, amiért olyan méltatlanul viselkedik. De a faterral nem jó kikezdeni, s ezért csak néha-néha vetemedik valami óvatos célzásra:

- A Fux jóval szegényebb, mint maga, és mégis valóságos úr.

Knobláth-ot majd szétveti a kacagás:

- A Fux? Úr? Jaj, megpukkadok!

Amikor ugyanis Schwarz, a nagykereskedő rányitja az ajtót, Fux ijedtében a pult mögé bújik, és úgy pitizik, mint egy nagy kutya:

- Egy hét haladékot, Schwarz úr!

Knobláth-nál ez másképpen van. Az ő irodájába a nagykereskedő kopogtatás nélkül be sem merne lépni, s ha bejön, illedelmesen ül le az asztal mellé, melynek túlsó oldalán Knobláth úr annyira elterpeszkedik, hogy kinyújtott lábával majd kirúgja Schwarz alól a széket.

- A múltkori két hordó nem volt valami jó, Schwarz úr! Így nem leszünk barátok, Schwarz úr!

A nagykereskedő persze megpróbálja a nagyfiút játszani:

- Ismer maga istent, Knobláth úr? Hogy egy Schwarz rossz bort szállít!?...

Hanem a mi barátunknak ez nem imponál.

- Egy Schwarz? Mi az, hogy egy Schwarz? Schwarz van tíz is, száz is, ezer is. Minden ujjamra két Schwarz jut. De ha én egy borra azt mondom, hogy pancsolt, akkor az pancsolt, a terem-buráját!

Knobláth úr tudományának csak egyetlen hiányossága van: nem bírja megérteni, hogy hasztalan szór gyöngyöket a disznók elé, s azért újból és újból megpróbálja vendégeit is részesíteni bölcsességében. Mikor például Albert úr egyszer annyira megsértette Ploskét, hogy az bánatában leszopta magát, a szokatlan látványtól megrendülve, vigasztalására sietett:

- No de, mérnök úr! Mért csinál ilyet, mérnök úr!

Ploske vádlóan nyújtotta feléje hosszú ujját:

- Maga az én megölő gyilkosom!

- Még hogy én? Tréfálni tetszik, mérnök úr!

A kinyújtott ujj meggörbült. Ploske titokzatosan magához intette a vendéglőst:

- Azt mondta nekem Albert úr: kirúgom, Ploske! Nekem altisztre van szükségem, nem mérnökre!

Knobláth gondolkozott. Gazdag tapasztalatából tudta, hogy a részegek is okos dolgokat mondanak tulajdonképpen, csak egy kicsit nehéz őket megérteni. Fejét csóválva kezdte végül:

- Hát most mérnöknek vagy altisztnak tetszik lenni, Ploske úr?

Hanem erre Ploske már csak legyintett, és a kocsáros szánakozóan sóhajtott.

- Értem, mérnök úr!

Itt gurult dühbe Ploske:

- Verstehen Sie Arschloch! Altiszt vagyok. Tróger.

Ha most Knobláth szomorú arcot vág és hallgat, minden be van fejezve, de nem, nem ezt tette. Széket kerített, leült, és felderült képpel rakta nagy mancsát Ploske vékony karjára.

- De hisz ez nagyszerű, Ploske úr! Nem is sejtettem volna, Ploske úr... És én még... Ó, én ökör! De bocsánatot kérek, Ploske úr. Igenis, bocsánatot kérek. Tudja - fogta bizalmasabbra a hangját -, tegnap éppen mondtam a feleségemnek: itt van például ez a Ploske. Mérnök szegény, de olyan nyavalyás, hogy akár altisztnak is nézhetné az ember. No de ennek vége. Tüstént felhívom a feleségemet, és megmondom neki: a Ploske nem olyan ember! Nem, a

Ploske olyan altiszt, akit mindnyájan mérnöknek néztünk. Te nem is tudod, hogy ez milyen nagy dolog, Jozefin!

S hogy minden világos legyen, hozzátette:

- Így van ez, mérnök úr!

Ploske feldöntötte a poharát:

- Ki akar velem kezdeni?

De hát a kis altiszt még részegségében sem tudott erélyes lenni. Vigasztalóan motyogta magában:

- Majd a fiam! Azt taníttatom. Annak már senki nem fogja mondani, hogy mérnök úr!

- Értem - mondta Knobláth békítően -, a kedves fiát már senki sem fogja mérnök úrnak nevezni.

Ploske felkapta a fejét:

- Mi? Hogy? Dehogynem, érti?

Knobláth csendesen felállt:

- Értem, vendég úr! Igaza van, vendég úr!

Odament a gyerekhez, és szeliden meghúzta a fülét:

- Jegyezd meg magadnak, hogy a vendégnek mindig igaza van. Még akkor is, ha nagyobb számár, mint az én fiam.

Mert azért titokban bántotta Bálint urizálása, s mostanában valahányszor kezécsókolommal köszönt a vörös Terinek, magában hozzátette:

- Nekem meg majd egy doktor fog kezet csókolni!

Mikor Bálint megszerezte a diplomát, behívta magához az irodába. Bálint aggódva követte. Ettől a beszélgetéstől semmi jót nem várhatott, mert otthon még meg lehetett győzni egyről-másról az apját, de az iroda az övé volt, ott annak kellett történni, amit ő akart. És valóban, az öreg hátravetette magát székében, és gúnyosan hunyorgatott:

- Na, doktor úr, vége a szabadságnak. Holnap fölveszed a kötenyt, és a pad mögé állsz tanulni...

- Ki? Én?! - kiáltott fel Bálint. - Mért kellett ahhoz egyetemre járnom?

És most mutatkozott meg tulajdonképpen Knobláth úr kiválósága. Mert sok olyan ember volt, aki a saját helyét pontosan ismerte. De ő - ha ugyan szabad egy vendéglősről ilyen kifejezéssel beszélni - a társadalom törvényeit ismerte.

- Mert ma a jó házassághoz nem elég a pénz, hanem diploma is kell.

Felállt, és megveregette a fiú vállát:

- Jegyezd meg magadnak: a nagyapád fiából csak kocsmáros lehetett, de az apád fiából úr lesz. Csinos vagy, művelt vagy, tudsz viselkedni - a többi a te dolgod. Ha ügyes leszel, a hozományodból és az én pénzemből olyan vendéglőt nyitunk, amelyet még nem látott Budapest. Üzletvezetőnk lesz, saját autónk, és a kollégáidnak 10% engedményt adsz, hogy hozzád hozzák az ügyfeleiket.

Este Teri letörve, betegen állított be a kocsmába. Ugatva köhögött, és vörös lázrózsák virítottak az arcán. Knobláth kedveskedve veregette meg a karját:

- Mondtam én azt, Terike, hogy az én kezemet viszont doktorok fogják csókolgatni!
- Maga jó ember, Knobláth úr - felelte Teri, és sírva fakadt.

Szóval, az elégedettség akármerre is forgatjuk, mindenképpen a perspektíva hiánya, és ez magyarázza a köztünk levő különbséget is.

A ti dolgozóitok most, mikor Ausztriában az ipar és kereskedelem - ahogy mondani szokták - virágzik, mindent elértek, amit egy kapitalista országban egyáltalán elérniök lehetett. Mi viszont hiába haladtunk gyorsabban, mint ti, hiába értünk majdnem utol benneteket, még alig valósítottunk meg valamit is azokból a határtalan lehetőségekből, melyek előttünk állanak. S ha majd messze magunk mögött hagytunk titeket, akkor is csak utunk legelején fogunk állni. Az az elégedetlenség, amelyről én most beszélek, nem is fog egyhamar megszűnni nálunk, s ha utazásodat kénytelen lennél valamiért elhalasztani, felvilágosításaimnak még évek múlva is jó hasznát veszed.

A forradalomról

Engedd meg, barátom, hogy mielőtt továbbmennék, egy régi históriára emlékeztesselek - mintegy magyarázatképpen -, amire, gondolom, te éppen úgy emlékszel, mint én, vagy ha nem emlékeznél, ez a tréfás idézet nyomban eszedbe juttatja:

*Szürke minden elmélet, barátom,
de Grün az Élet Aranyfája...*

Ha emlékezetem nem csal, éppen köztünk voltál, mikor először hangzott el ez az aperçu, hogy aztán szájról szájra járva, megkeserítse egy jobb sorsra érdemes ifjú életét. Mert Grünt, az Élet Aranyfáját ez a ráragadt epiteton ornans egy csapásra tönkretette. Ettől fogva hóbortos fickónak számított, akit nem illett komolyan venni, s akinek kellemetlen megjegyzéseit el kellett eresztetni a fülünk mellett. Mostanában azonban - bár magam is csak vendég voltam ott a Dorotheanum mellett, abban a kis utcában, aminek a nevét már elfelejtettem, ahol a magyar diákok gyűltek össze, s csak felületesen ismertem a történet szereplőit - gyakran gondolkodom rá, s újra látom, amint középre botorkál valamelyik sarokból, s vékony nyakán búsán ingatva kellemetlenül fehérbőrű nagy fejét, rátámad az előadóra:

- Honnan tudod, hogy ez a szocialista erkölcs? És ha nem ez a szocialista erkölcs? Éltél te már szocializmusban?

Aztán a válasz hallatára gúnyosan felkiáltott:

- Ohh, azok az alapfogalmak!...

A vita lezárása előtt aztán még egyszer égnék kaparászott a kezével:

- Ezt a vitát nem lehet szavazással eldönteni. Ebben a kérdésben csak az élet dönthet.

Ekkor mondta először G.:

- Mert szürke minden elmélet, barátom,
de Grün az Élet Aranyfája.

Én pár nappal később elutaztam, s mikor egy hónap múlva visszatértem, Grünt már a teljes lenézettség állapotában találtam. De egyszer - emlékszel rá, ugye - a Mittelában, felbátorodva azon, hogy csak mi ketten, vendégek és idegenek vagyunk ott, egy tányér ehetetlen gyümölcsös rizs mellett megpróbálta még egyszer megvédeni az álláspontját.

Én éppen azt mondtam:

- A forradalom után persze minden megváltozik...

Ő pedig kétségbeesve felnyögött:

- Mi az a minden? És milyen lesz a változás iránya?

- A minden, az minden - válaszoltam én bölcsen -, és a változás irányát világosan megmutatja az, hogy a munkásosztály veszi a kezébe a hatalmat.

Ekkor valami nagyon furcsát mondott:

- A munkásosztálynak nincs is keze.

Mindketten felkiáltottunk:

- Mi?

Lehet, persze, hogy te így mondtad: Was?

Megismételte:

- Nincs keze. És ha leszoknátok erről az átkozott antropomorphizmusról, talán megtanulnátok gondolkozni.

- Én ugyan nem vagyok marxista - mondtad akkor te -, de úgy tudom, hogy a munkásosztály keze a párt.

Én örömmel bólintottam, de ő makacs maradt:

- A pártnak sincs keze...

Nem lehetett megérteni, s én azt gondoltam magamban:

Persze! Az Élet Aranyfája...

Tréfásan hátba vágtam.

- Bökd ki már, hogy mi bajod van az alapfogalmakkal.

- Azokkal semmi. Veletek van bajom. Azt hiszitek, aki tisztázta az alapfogalmakat, azt is meg tudja mondani, hány éves a hajó kapitánya...

- Anarchista - mondták rá bizonyos elvtársak -, bolond - mondták rá mások. Valószínűleg mindkét csoportnak volt valamelyes igaza. Én azonban most, az idők távlatából, egy kissé megemelem előtte a kalapomat.

Itt élek a forradalom közepében, és bevallom neked, barátom, sejtelmem sem volt arról, mi az a minden, s még kevésbé arról, hogy milyen meghökkentő lehet némely esetben a fejlődés iránya. Kezdem azt hinni, hogy Világtörténelem atyánknak van valahol egy Egyszerű Kommunistákat Bosszantó Ügyosztálya, s bizonyos esetekben annak adja át ügyeink intézését. Bizony, barátom, a munkásosztálynak nincs keze, a pártnak sincs keze, s így a hatalmat Kis Áron vette a kezébe, Kovács Péter vette a kezébe, én vettem a kezembe, és Grün az Élet Aranyfája vette volna a kezébe, ha a hitleristák bevonulása után, pártmunkája által lekötve, addig nem halogatta volna hazatérését, míg végleg elkésett. A forradalom roppant bonyolult folyamat, az új dolgok olyan tömegét veti felszínre, hogy azok között csak egy Lenin méretű lángész ismerheti ki magát világosan, mi pedig, egyszerű kommunisták, akik a múltban azért mindenki másnál jobban kiismertük magunkat, lépten-nyomon eltévedünk az újban.

Elmondok neked erről néhány történetet. Az első a főtebb már említett Kis Ároné lesz.

*

Kis Áron mindkét nevét szabadon választotta az apja, mégpedig a vezetéknevét igen találóan, a keresztnévét pedig sikertelenül, mert Kis bácsi annyira egyszerű, az átlagtól semmiben nem különböző ember, hogy jobban illett volna, ha István, János, vagy más efféle hétköznapi névre keresztelik. De Johann Krist éppen azért adta fiának az Áron nevet, hogy evvel is tüntessen a magyarsága mellett.

És valóban, Kis bácsi éppoly magyar, mint azok, kiknek az apja még birkát terelgetett Bugacon, csak éppen az ő családjának már harmadik generációja dolgozik üzemben. Nagypapa, az idősebbik Johann Krist, a híres Valerónál volt lakatos, később pedig az Első Dunai Gőzmalomhoz lépett be gépésznek. A magyarsággal 48-ban, a polgárőrségnél jegyezte el magát, és a Bach-korszakban tette le direkt fogadalmát, hogy többet német szót nem ejt ki az ajka. Ez nem is volt kicsiség, ha meggondoljuk, hogy magyarul csak káromkodni tudott hibátlanul, s mi tagadás, ha betű szerint értette volna fogadalmát, a malomban mutogathatott volna, mint a süketnémák, mert szakmájában csak a kalapácsnak és a reszelőnek volt magyar neve, a főtengelynek és az anyáscsavarnak még nem. Áron viszont a közös hadseregben már olyanformán jelentkezett a kihallgatáson, mint az egyszeri somogyi baka:

- Herr Hokmány, ik melldige bittige hozzám ein pár csuszola...

Képzeld el: Krist tata személyesen ismerte Táncsics Mihályt és Frankl Leót! Így hát Áron nemcsak a magyar nyelvet szívta magába az anyatejjel, hanem a szocializmust is. A szívével tanulta, nem az eszével. 1898-ban született, a Vértörő Csütörtök éppen a 14. születésnapjára esett. De azért ne féltsd a fiút: végig ott volt, és elszántan kiabálta a hosszú mondatot, amit fél napig gyakorolt inastársaival az öreg Nehoda Márton vezetésével, hogy el ne akadjanak a közepén:

- Éljen a nemzetközi, forradalmi, világot megváltó szociáldemokrácia!

Nehéz volt a szociáldemokrata tudomány, nem lehetett könnyen fejben tartani. Mikor három nappal utóbb, fedetlen fővel kísérték Nehoda bácsit a temetőbe, nem is jutott más az eszébe, csak ez:

- Vasas, ne hagyd magad!

Hanem ezt aztán megtanulta! Úgy megtanulta, hogy jobban nem is lehet. Műszerész volt, és ki merne egy műszerészhez egy ujjal is hozzányúlni? Persze, azért volt, aki mert, nemcsak ujjal, de puskatussal is, a csendőr is hozzájuk nyúlt, a rendőr is, a gyáros is és a főmérnök is, de akármilyen nagy urak ezek, mind tudták, hogy aki a műszerészeket bántja, az számolhat azzal, hogy esetleg a nyakába szalad a feje. Le is nézte egy kicsit a többieket, a lakatosokat, kovácsokat, sőt még a drehusokat is, mert azok nem tartottak úgy össze, mint ők. Azt viszont a világért sem értette, hogy azok miért csúfolják őket munkásarisztokratáknak? Miért mondják, hogy elárulják a politikai harcot? Talán nincs ott minden tüntetésen, és nem énekli a többiekkel:

*Hazafias barmok, piruljon a pofátok,
Hazaflatlan bitanggal van tele az országotok.
Általános, titkos választói jogot adjatok,
Honfiak leszünk mi, nem hazátlan bitangok.*

Sokat mesélt az öreg az életéről, mégsem tudom elképzelni. Az ő koruk - az engem megelőző generációé - távolabb van tőlem, mint a keresztes háború. Van egy fényképe 18 éves korából. Szakállt visel, és csuda komikus vele.

- Jó volt? - kérdeztem tőle.

- Mi?

- Hát a szakáll?

Elgondolkodott:

- Azért az szép volt...

Persze, persze.

Jóvérű gyerek lehetett, mert még ebben az évben teherbe ejtett egy szobalányt. Akkor az anyja azt mondta:

- Én nem ilyennek neveltelek, fiam. Ha bajba hoztad, vedd is el.

Na, jó éjt, világ! Fejébe vágta a keménykalapját, és elrohant.

Hanem amikor a lány - kitanult perszóna volt - nem ellene indított gyerektartási pert, hanem egy bizonyos úriember ellen, és azt meg is nyerte, mégis úgy érezte, mintha kilopták volna a szívét. Holtrészegre itta magát bánatában. Akkor kapott az apjától utoljára pofont.

- Ma is megcsókolnám a kezét azért a két pofonért!

Lehiggadt, eljegyzett egy lányt, s egy hónap múlva feleségül is vette, mert mennie kellett a háborúba.

- Most megmutathatjátok, hogy mi sem vagyunk hazátlan bitangok - mondotta nekik Peyer Károly, a műszerészek fiatal titkára -, dolgozzunk, dolgozzunk, dolgozzunk.

- És megmutattátok? - kérdeztem.

Felfortyant:

- Megcibálom a hajadat. A ti szemetek se nyílt volna ki, ha minket nem visznek a háborúba. Én különben sem dolgoztam, csak daloltam. Egészen a Kárpátokig. Ott aztán azt is abbahagytam.

Az viszont, hogy megkérdeztem tőle, mit tudtak a szocializmusról, az alighanem már a Grün iskolája volt.

- Azt, hogy eljön - mondta komolyan.

- Okvetlen?

- Okvetlen.

- Miért?

- Mert el kell jönnie.

- És milyen lesz?

- Gyönyörű.

Erről semmi többet nem tud mondani, viszont arra ma is pontosan emlékszik, hol, mikor és hány fillér órabérért sztrájkoltak, s hogy hányszor tüntettek a választójogért. Könyv nélkül tudja az egykori főkapitányok nevét. Mutatja a fején a horpadást.

- Háborús emlék?

- Fenét. Csendőrkard.

- És hogy csatlakoztál a kommunistákhoz?

(Mármint 19-ben.)

Gondolkozott.

- A nagy háborút én az olasz fronton fejeztem be, egészen messze, a front mögött... Ez volt a szerencsém, mert nálunk 24 órával korábban hirdették ki a fegyverszünetet, mint az olaszoknál. Ez azért történt, hogy fogságba küldhessék az egész lázongó bandát, de mi még átcsúszunk, és siettünk haza, hogy leszámoljunk Tisza Pistával. De mire Pestre értünk, Tisza már halott volt, Lukasics eltűnt, a többi csirkefogó meg már letette a köztársaságra az esküt - nem volt kivel harcolnunk. Egész nap a kaszárnyában lógtunk, és ahány tisztt, az mind körülöttünk csellengett, csak hogy nyugton maradjunk. Egy nap aztán szaladtak a bizalmiak, hogy menjünk az udvarra, mert Kunfi elvtárs akar hozzánk szólni. Jó, szaladtunk. A tisztt urak is mind lejöttek, mert kíváncsiak voltak a híres Kunfira. De nem Kunfi volt az, hanem egészen más. Felállt egy asztalra és azt mondta:

„Nem Kunfi, hanem Kun.”

- Akkor hallottuk először a nevét, de már első szavánál megismertük, hogy kicsoda. A közepén kezdte a beszédet:

„Megint egy grófot tettek hadügyminiszternek...”

- Na, én aztán láttam, hogy ez tudja, kire kell lőni, és csatlakoztam hozzájuk.

Ki is tartott mellettük a szolnoki hídig.

- Ott a hídon vénültem meg - mondja. - Nem voltam én soha fiatal. Mint gyermek mentem el a háborúba, és mint öreg jöttem haza.

Ekkor már két gyereke volt, s a harmadik útban. Élni kellett, pénzt keresni. Az élethez erő kell, és miből merítsen erőt, akinek nincsenek álmai?

Megkapaszkodik a valóságban. Abban, ami megmaradt. Abban, hogy „Vasas, ne hagyd magad!”, mert az megmaradt. Megmaradt a harc fillérékért, a szakszervezetek meg a párt. Igen, a szociáldemokrata párt. És ez jó, hogy van. Oda be lehet ülni, és hallani a nagyvilágról és arról, hogy van azért remény. És a titkos választójog reménye is megmaradt - bár az is olyan most már, mint azelőtt a szocializmus. Okvetetlen el fog jönni, de az ember nem látja, hogyan.

Az ember gyanakvó lesz, hideg és nyugodt. Ha lát valamit, behunyja fél szemét, és sokáig nézi, mi lesz ebből? Nem veszélyezteti-e azt, ami megmaradt, a pártot, a szakszervezeteket? Meg kell gondolni, barátom, mert Magyarország nem a Szovjetunió. Mi kis ország vagyunk, bennünket megfojtanak. A Szovjetunió, az más. A Szovjetuniót szeretni kell. A Szovjetunióból jött Kun Béla... meg a Landler is onnan jött... Hogy? Landler nem onnan jött? De oda ment Bokányi Dezső, és ott él Sztálin.

Ebben a kérdésben nem ismert tréfát Kis Áron. Ha a Szovjetuniót bántják, üt. Mikor a középső fia 1934-ben kaszáskeresztes jelvénnnyel jön haza és azt mondja: „Azok a bitang bolsevikok”, olyan pofont kap; hogy a másikat a fal adja. És ma ő mondja mosolyogva, ha azt a pofont eszébe juttatják:

- De jókor adta az apám! Ha akkor kisebb frászt kapok, ma nem tudom, hol lennék.

Viszont a fiú 18 éves taknyos, nem tudja, mit csinál. Peyer Károlynak azonban már benőtt a feje lágya, és mégis mocskolja a Szovjetuniót. Kis bácsi ebben nem alkuszik, gyűlöli Peyert, egyre komorabban néz a világba, de hiába, nincs más kiút, mint húzni az igát, és „Vasas, ne hagyd magad!”.

A legkisebb fiú, a kedvenc, a Pista, az nyomdász. Csuda jó eszű kölyök, csak nagyon makacs, és néha szemtelen. Az öreg, ekkor a Hoffher és Schrantzban dolgozik, bizalmi. Azaz nem is dolgozik, mert sztrájkolnak. Van pénzük, nem kell másoktól koldulniuk. De jön a nyomdászoktól egy küldöttség, szemmel láthatóan kommunisták, és valósággal rájuk akarják erősza-

kolni, amit kérés nélkül gyűjtöttek. Az öreg nem enged. Megkérdezi a szakszervezetet, annak is az az álláspontja, hogy kommunista pénz nem kell.

- Guruló rubel - mondja Kabók.

Öreganyád guruló térdkalácsa! - gondolja ő, de a segílyt nem fogadja el.

Másnap aztán elébe áll a Pista:

- Munkásáruló! Szociálfasiszta! Szégyellem, hogy ilyen ember az apám!...

És a szeme csupa könny.

Kis fölkapja a kezét. De nem azért, hogy üssön. Ellenkezőleg. Az arcához nyúl. Mintha ő kapott volna pofont.

- Elköltözöm - mondja a fiú.

Nézi a gyereket némán, és majd meghasad a szíve. A gyerek nézi vissza, s ő is úgy érzi, szétreped a szomorúságtól. Csak egy szó kellene, hogy egymás nyakába boruljanak, de ezt a szót nem ismeri senki.

- Ezek vagytok ti, kommunisták - mondja az apa.

- Ezek vagytok ti, szocdemek - lármázik a fiú és pakol.

Hosszú, tartós harag lesz ebből. Ha véletlenül találkoznak, köszönnek, megfogják egymás kezét, és Pista megkérdi:

- Hogy van, apám?

És ő azt feleli:

- Öregszem, fiam -, és ez még rosszabb, mintha nem is beszélnének egymással.

1941-ben békültek ki. Az öreg üzent a fiáért.

- Aztán mi van? - kérdezte. - Bent vagy te abban a pártban?

- Miért kérdi? - veresedett el a fia.

- Mert most már lehet. Most már kell. Most már minden becsületes embernek ott a helye. Bántják a Szovjetuniót.

Amikor már jól megölelték egymást, akkor súgta a fülébe:

- Jönnék az elvtársak, fiam.

De hát a Kisek nem érzélgősek, s így rátért a tárgyra:

- Én már öreg vagyok hozzátok, fiam, de ha segíthetek valamiben, szólj.

1942. március 15-én egész üzemét kivitte a Petőfi térre. Igaz, akkor már nem a Hoffherben dolgozott, hanem egy egészen kis helyen, de mégis ötvenen jöttek el. Az volt aztán a szerencséje, hogy a világ még úgy tudta, hogy haragban vannak Pistával, s mikor azt elvitték, utána nem nyomozott a rendőrség.

Amikor aztán végre bejöttek az oroszok, Kis bácsi nem várt felsőbb utasításra, hanem cselekedett. Szocializálta az üzemet. A tőkést a kerítésen keresztül tették az utcára.

Hogy letolták, Istenem! Azt sem tudta, melyik lábára álljon. A legrosszabb az volt, hogy mikor kitántorgott az ajtón, hallotta még, amint az egyik elvtárs azt mondta a másiknak:

- Tizenkilences! Ezek csinálják a legtöbb bajt!

Megsértődött, és belépett a Szociáldemokrata Pártba. És aztán történt az a szörnyűség, amit nem tudott megérteni. Az infláció alatt, amikor a tőkés mindennap kinevette, becsapta, megrovidította a munkásokat, ő mint az üzemi bizottság elnöke, kiadta a jelszót: „Vasas, ne hagyd magad!” - s akkor még róla mondták, hogy ellenforradalmár, őt váltották le szégyenszemre, ellene írt támadó cikket a Szabad Nép...

A régi szobában megint egyszer szembe került egymással apa és fia. De most felcserélődtek a szerepek:

- Elárultátok a munkásosztályt - kiabált szinte zokogva az öreg. - Hát mi vagyunk mi? Világbolondjai? Most már mindenki a fejünkre tehet? Ezután már nem is védhetjük magunkat?

A fiú nem emelte fel a kezét. Még a hangját sem emelte fel. Nem is érezte úgy, mintha őt ütötték volna arcon. De a fájdalom azért nem volt kisebb, mint tíz évvel korábban.

- Értse meg, apám - mondta könnyörögve -, forradalomban vagyunk. Most minden másképpen van, mint azelőtt...

- Minden? Minden azért nem! A becsület, az még a régi maradt.

Megint csak egy szó kellett volna, s azt a szót nem súgta meg nekik senki sem. Mikor az öreg egyedül maradt, kétségbeesetten takarta el az arcát.

- Most már ezt is el akarják tőlünk venni? Az egyetlen, ami mindig velünk maradt?

Igen, barátom, minden sötétségben van valami fény, csak ha saját árnyékunk takarja el előlünk az eget, akkor nem látunk sehol sem reményt.

*

Bocsáss meg, barátom, én is tudom, hogy a történetnek itt vége van, és semmit sem kellene már róla elmondanom. De értsd meg, én szeretem az öreget, s nem bírom otthagyni magányosan, kétségbeesve és egyedül, mikor a valóságban a történetnek mégis jó vége lett.

No, nem avval lett vége, hogy az egyesüléskor mégsem zárták ki a pártból. Úgy vették fel, hogy annál már az is jobb lett volna, ha kívül marad. Egy szikrát sem bíztak benne, s ő nem is igen törte magát a bizalomért. Mert az igaz, hogy nagyszerűen dolgozott, hogy a lelkét kitette volna az üzeméért, de valahányszor jött a normarendezés, megvadult, s amikor nem jött, akkor is talált magának morogni valót. Őt sztahanovista jelvény díszítette a mellét, de ha neve szóba került mint káderé, mindenki legyintett:

- Vén számár!

Nem szerette más, csak a fiatalok, a Gáborjáni Gyurka meg a többiek. Azok viszont tűzbe mentek volna érte:

- No, igen, az ember! Nem fogja be a száját! Nem úgy, mint a többiek!

A heppiend a legszomorúbb időkben jött el. Akkor, mikor a gyárban fegyveresen csellengtek a fiatalok, és Gáborjáni Gyurka nyakát törve szaladt be az udvarra:

- Gyerünk, fiúk! A Köztársaság téren föl akarják fegyverezni a kommunistákat!

- Nem hagyjuk! - zajongtak a többiek.

Kis bácsi fehér lett, mint a fal. Lassan a kapu felé hátrált, és ott megállt.

- Ez mind igen szép, fiam - mondta Gyurkának -, csak egy kis baj van.

- Mi baj lehet, papa?

- Az, hogy aki ezen a kapun ki akar menni, annak belém kell eresztene az első golyót, mert amíg én élek, addig itt senki ki nem megy...

Mert vannak olyan öreg munkások, akik eltévednek a forradalomban, de az ellenforradalomban soha nem tévednek el.

*

Attól tartok azonban, hogy mindaz, amit erről a kérdésről írtam, egy kicsit félrevezető: „nem tudtam, mi az a minden” - (már tudniillik, ami megváltozik) -, ez úgy hat, mintha a társadalom minden kis porcikája egy csapásra megváltozott volna a forradalom után, pedig ez nem így van. Bevallom, mi azelőtt nem is nagyon törtük a fejünket az efféléken, de azért voltak bizonyos érzéseink, mi az, ami okvetlen át fog alakulni. No, s amikor éppen azok a dolgok, melyek megváltozásában feltétlenül hittünk, a valóságban különösen állandóaknak bizonyultak, az legalább annyi megrázkódtatást okozott, mint a fordítottja.

- Köztudomású, hogy kimeríthetetlen csak az Isten irgalma, megtölthetetlen pedig a papok zsákja, de néha Jakab elvtárs tevékenységi vágya is kimeríthetetlennek és betölthetetlennek látszik - mondotta 1938-ban egy barátom Jakab elvtársról, következő történetem hősről, abból az alkalomból, hogy eddigi elfoglaltságán kívül még a kelenvölgyi ifjómunkás csoport instruálását is magára vállalta.

- Miért? Olyan sokat dolgozom? - kérdezte Jakab csodálkozva, mikor visszamondták neki a megjegyzést. - Mi lesz akkor a forradalom után, mikor az ország egyik végéről a másikra kell majd úgy szaladgálnunk, mint most Újpestről Soroksárra?

- Gyalog? - kérdeztük nevetve, mert Jakabbal az ember könnyen találkozhatott az Angyal-földön, amint hosszú, de egyáltalán nem szapora léptekkel haladt valamerre, s ha az ember megkérdezte, hova megy, könnyedén felelte:

- Erzsébetre...

Emlékszem, egy ízben közös dolgunk volt valahol, s alkalmazkodván szokásaihoz, azt mondtam neki:

- Gyerünk.

Savanyúan rázta a fejét:

- Leesik a cipőm talpa. Spórolnom kell.

És már húzott is elő tíz-tizenöt villamosjegyet a zsebéből, és figyelmesen kereste a megfelelőt. Állítom, hogy nála senki jobban nem értett az úgynevezett zsugázáshoz, soha viteldíjat nem fizetett, s ha partnere jegyet akart váltani, könnyörtelenül kiragadta kezéből a pénzt:

- Ezt elkönfiskáljuk a V. S. javára. Mi pedig ingyen utazunk, mint a detektívek.

Így szaladgálta be, örökös tevékenység közepette a várost, s közben panaszkodott:

- Az anyja keservét! Hegyeket tudnék elmozdítani, közben ilyesmikkel kell vacakolnom.

A legcsodálatosabb az volt, hogy azért a kenyerét is megkereste valahogyan, s ha vasárnap túrára jött velünk, fél kiló lókolbászt és egy kiló kenyeret adott be a koll-kájába.

- Miből élsz tulajdonképpen? - kérdeztem tőle egyszer.

Meghökkenve nézett rám.

- Megy ez valahogy - mondta bizonytalanul. - Meg aztán - derült fel a képe -, feleségem is van nekem.

Igen, Irén, ez az erős, egyáltalán nem szép asszony, gondoskodott arról, hogy ne szakadjon le róla az ing, és ne felejtse el ebédelni három nap egymás után, de azért ne higgyünk neki, nem a felesége tartotta el. Két randevú között kosarakat cipelt, szállítómunkás barátai alkalomlag magukkal vitték nagyobb hurcolkodáshoz, sőt, egy ideig mint kirakattisztító kereste a kenyerét. Csak éppen azt nem lehetett tudni, hogyan volt akkor is mindig ideje, ha szükség volt rá.

Mikor először került börtönbe, nagyon aggódtunk érte. Attól féltünk, hogy a kényszerű tétlenség tönkre fogja tenni. De ismét meglepett bennünket. Letette a fenekét a hokedlijére, kezét a térdére nyugtatta, és ezt mondta:

- Na! Most pedig várunk.

Végül már idegesített a nyugalma.

- Hogy csinálod? - kérdezték tőle.

Nevetett.

- Erőt gyűjtök a Nagy Melóra! - mondta, mert így szerette hívni a forradalmat: a Nagy Meló...

Annak pedig, aki kételkedett abban, hogy valamit meg lehet csinálni, orra alá dugta lapát tenyerét:

- Ha én evvel a két kezemmel megfogok valamit, az vagy törik, vagy mozdul.

Kell még valamit mondanom a bemutatásához?

Talán még azt, hogy mikor hirtelen kopaszodni kezdett, körülfogtuk:

- Te is öregszel?

- Mit csodálkoztok? - mondta rosszkedvűen. - Közelebb vagyok a negyvenhez, mint a harminchoz.

Nagyon meglepődtünk. Ördög gondolta, hogy már ilyen idős!

Felszabadulás után persze a földosztáshoz jelentkezett, aztán járási titkár lett Sopron megyében, majd gazdasági rendőr Pesten. Boldog volt, ragyogott, s ezeket a beosztásokat, melyekben mindenki másnak a csontjai ropogtak, csak előlegnek tekintette a tulajdonképpeni munkához.

Aztán ott volt egy este azok között, akiknek másnap el kellett foglalniuk a nagyüzemeket.

Karonfogva mentünk haza az értekezletről. Először életében nem sietett. Nézte a csillagokat, nagyokat nevetett, és boldogan álmodozott.

- Most, öregem! Most jön az igazi!

Kapott egy autót a feneke alá, és egy csinos titkárnőt maga mellé, akiről hamarosan megállapította, hogy az is inkább alája szeretne kerülni. Kidobta. Másokat is kidobott, és tüneményes gyorsasággal teremtette meg új tisztikarát.

Aztán egy reggel furcsa érzés fogta el. Mintha kifutott volna a keze alól minden, amiben intézkedni lehetett. Gondolkozott, de nem jutott eszébe semmi, amit meg kellene változtatni.

- Hogy is? - mosolyodott el és körülnézett.

Ekkor vette észre először, hogy milyen kényelmetlenül nagy, világos és gazdagon berendezett az irodája.

- Igen - mondta hangosan. - Ezt is megértük. Most kezdődik a harc a többtermelésért.

Kicsit még üldögélt, aztán szinte ijedten felugrott, és le akart menni az üzembe, hogy csináljon valamit.

De ezen a napon nem jutott ki az irodájából.

Különös módon nemcsak ő érezte meg, hogy most valami új következik, hanem mindenki más is, és egészen szokatlan dolgokkal jöttek hozzá.

Az edzőknek egy hordó olaj kellett volna - tegnapra, és az ÁFORT csak jövő hónap közepén szállít. Az egész városban nem lehet 45 fokos vaskloridoldatot kapni. A raktárból viszont valaki kilopta az utolsó csomag kölehúzó gyémántot. A Kovácsné miatt összepofozkodott két legény, szó ami szó, utolsó perszóna a Kovácsné, de a bátyja ÜB.-titkár, az apja pedig főelőadó a minisztériumban. A Ganz nem szállítja a megrendelt motorokat, és a szolnoki Cukorgyár leáll, ha nem küldjük el idejében a tengelyszegeket.

Jakab elvtárs arra készült, hogy hegyeket gördítsen el, most egyszerre a legapróbb, legaljasabb ügyecskékkel kellett foglalkoznia. Rohan az olajvállalathoz: az illetékes Békéscsabára utazott, az igazgató pedig letagadta magát. Rohan a minisztériumba: szemébe nevetnek. A Gazdasági Főtanácsnál azt kérdi a Kelemen: és ha kap egymilliót, rentábilissá lesz az üzeme? Igen? Amikor mi úgy állapítottuk meg a vas árakat, hogy maga csak ráfizethet? Tanuljon meg kalkulálni az elvtárs!

Kirakja a Kovácsnét - lemond az ÜB.-titkár.

Visszaveszi Kovácsnét, akkor meg a Galamb művezető felesége este a kapuban várja azt az aljas nőszemélyt, és esernyővel esik neki, mert elcsavarta egy háromgyermekes családapa fejét. Óriási csődület támad, és Galamb áthelyezteti magát a Lángba.

Igaza van Jakab elvtársnak: amit ő egyszer megfog a kezével, az vagy törik, vagy mozdul. De itt nincs semmi megfogható, minden folyik, kicsúszik az ujjai közül, meg kell veszni...

Őrá gondoltam, mikor egyszer megváltoztattam a régi mesét a hős szabóról és a fanyűvő óriásról. Nálam a szabó nem szorított túró a kősziklához, hogy vizet facsarjon belőle, hanem kitépett egy fűszálat, és felszólította az óriást, csinálja utána. És a gyenge fűszál kicsúszik a szálfák szaggatásához vastagodott kéz szorításából, az engedetlen ujjak felmondják a szolgálatot, s a szegény óriás végül fúj, hörög, földön hentereg kínjában, úgy elkínnozza a nem testére szabott munka.

Jakab engem akkor ijesztett meg a legjobban, mikor egy reggel a házuk előtt találkoztam vele. Egész közel lakott az üzemhez, mégis autó várta a kapu előtt. Nem ez volt azonban a baj, hanem az, hogy tréfás megjegyzésekre halálos komolyan válaszolta:

- Én már olyan iszonyatosan sokat dolgoztam...

No, de ahogy múlt az idő, mégis kezdett egy és mást észrevenni a zűrzavarban. Egyszer például rájött:

- Hát mi ez? Gyár? Nem gyár ez, hanem zsibvásár... Mért csináljuk például ezeket a patkóvasakat? Olyan nagy a marókapacitásunk? Dehogy nagy! Ezért nem tudjuk magunkat utolérni az alkatrész-gyártásban.

Egyetlen mérnök nem tudta, miért éppen ők gyártják e vasakat, melyeket a lovak patkójára kell rászerelni, hogy el ne csússzanak, ha jeges az út. No, aztán mikor nem gyártották többé a patkóvasakat, csúszós tavasz jött, és nem tudták időben kihordani a trágyát - vagy talán nem is a trágyát, hanem másvalamit, amit ilyenkor kell kihordani. Elég annyi, hogy az országban megakadt a mezőgazdasági munka, és ezért Jakab elvtárs volt a felelős.

- Ha nem ismernélek, azt mondanám, hogy szabotálsz! - tajtékozott az államtitkár.

Nem volt kedve visszamenni az üzembe. Hazament, de otthon sem érezte magát jobban. Irén is dolgozott, egy szövőüzemet vezetett kitűnően, nem volt kinek elpanaszolni bánatát. Különben is, ha Irénre gondolt, kényelmetlenül érezte magát. Új titkárnőjének ugyanis sikerült az, amivel az első hiába kísérletezett...

Lefeküdt a díványra aludni.

Félóra múlva felzavarta a telefon. A minisztérium a lakásán is megtalálta.

- Beteg vagy? - harsogta egy egészséges férfihang. - Sajnálak, öregem, muszáj bejőnnöd. Halaszthatatlan értekezlet...

Letette a kagylót, és két öklét fájó homlokára szorította:

- Egy percre sem hagyják békében az embert!

*

Különben Jakab története is szerencsésen végződött, de azt már nem mesélem el, legalábbis nem itt, és nem most. Olyan bonyolultak ezek a dolgok, hogy amúgy is lépten-nyomon belénk zavarodom, s ha most még gondolatmenetem logikája helyett a történeteimet követném, végül Ariadne-fonal helyett olyan áttekinthetetlen gubancot adnék a kezébe, hogy abban tévednél el, ha már viszonyaink labirintusában véletlenül segítség nélkül is kiismernéd magadat.

Legjobb lesz talán, ha egyelőre befejezem az írást. Most már láthattad, milyen konfliktusokat okozott, hogy a munkásosztály uralkodó osztállyá vált, s egy következő levélben beszélek majd neked az uralkodó osztályról általában.

II. LEVÉL

Schulz Egon úrnak

WIEN

Langeasse 13.

Hiszen sejtettem én azt, kedves barátom, hogy te nemcsak tőlem kérsz felvilágosításokat, hanem felhasználad, hogy Bécset „valósággal előzönlík” a magyar menekültek. Én is ezt tenném a helyedben, s nem is értem, mért közlöd ilyen bocsánatkérő hangon, hogy beszélgetnél velük. Nekünk általában semmi kifogásunk nem lehet az ellen, ha valaki kérdés formájában szegezi nekünk az ő vádjaikat, én pedig most különösen örülök, mert a te „állítólagos” munkásodnak a szavai engem hosszú magyarázkodástól mentettek meg. Különben nem is tudom, miért ismétlem meg a te „állítólagos” jelződet, hiszen van munkás is, aki tagadja, hogy nálunk proletárdiktatúra van. Igaz, nálunk is a munkások dolgoznak, s a mérnökök adják az utasításokat, sőt még az is igaz, hogy néha azt sem kapták meg, ami járt nekik, védőételt vagy munkaruhát. A tanácsok pedig... Igen, igaz, hogy a kerületi tanácsstagok nagy része permanens lemondásban van, mert a kettős irányításból tegnapig csak a hivatali érvényesült, s ezért a tanács eddig nem volt alkalmas arra, hogy a dolgozó osztályok kívánságai rajtuk keresztül valósuljanak meg.

Látod, semmi értelmé nincs annak, hogy mi egymással udvariaskodjunk. Úgysem tudod kiszámítani, mi az, amit én vádjaikból készségesen elismerek, s mi az, amit felháborodva utasítok vissza. Csak megnehezíti beszélgetésünket, ha úgy bánsz velem, mint a hímes tojással. Akinek igaza van, azt nehéz megsérteni, s hogy megkönnyítsem neked az őszinteséget, engedelmekkel, én kezdem az udvartársaságot.

Nézd, én ostobaságnak tartom azt, amit te mentsegédre hozol fel. Mért ne érintkeznél az úri disszidensekkel? Ellenkezőleg, kedves barátom, hívd fel magadhoz, és faggasd ki őket alaposan. Ha meglátják zongorádat, szőnyegeidet és függönyeidet, megered a nyelvük, s rokonszenvre számítva, majd ők elmondják neked, hogy mi van nálunk voltaképpen. Nekik aztán igazán nincsenek kétségeik a proletárdiktatúrát illetően. Ők aztán tudják, hogy vettük el a földjüket, a gyárukat, a lehetőségeiket, s elmesélik, hogyan igyekeztünk elzárni előlük minden rést, amelyen át tőkéjüket visszacsempészhették gazdasági életünkbe. És valóban, aki csak némileg ismerős viszonyainkkal, az nem meri állítani, hogy nálunk burzsoá uralom van, vagy legalább, hogy a burzsoázia még tagadhatatlanul meglevő gazdasági erejével és összeköttetéseiével valamiféle kettős hatalmat tudott volna teremteni. Nem. Amikor nálunk magukat marxistáknak nevező egyének tagadják a proletárdiktatúrát, akkor megtagadják a marxizmust is, amely szerint tudvalevően minden államban valamelyik osztály hatalma testesül meg, s azt állítják, hogy nálunk a bürokrácia uralkodik.

Persze, annak, hogy nálunk erről az ostobaságról egyáltalán vitatkozni lehet, kell valami okának is lenni. Két oka van. Az egyik rendszerünk nélkülözhetetlen velejárója, a másik hibáinkból származik.

Nem véletlenül akartam én, már újabb leveled vétele előtt is, uralkodó osztályunkról beszélgetni. Mikor mi annak idején azt mondtuk, hogy a kapitalizmus és a szocializmus között egy átmeneti korszak létezik, melyben a munkásosztály van hatalmon, nem gondoltunk arra, hogy olyan dologról beszélünk, ami a hétköznapi élet felszínén saját ellentétéként jelentkezik. A munkások a termelésben az utasításokat továbbra sem adják, hanem kapják, s ezen mindaddig nem is lehet változtatni, amíg megmarad a szellemi és fizikai munka közti különbség. Igaz, az

utasításokat adók egy része korábban maga is munkás volt. De míg ha egy kapitalistát miniszternek vagy vezérigazgatónak neveznek ki, továbbra is szőröstül-bőröstül kapitalista marad, addig ha egy munkást neveznek ki hasonló állásba, megszűnik fizikai dolgozó lenni. Ha nem is felejt el sohasem, hogy korábban munkás volt, mégsem marad teljesen az. Azok az államszervek pedig, melyekben a munkások közvetlenül részt vesznek, a parlament, a tanácsok, csak elvi irányítással foglalkoznak. A munkásosztály uralmát megvalósító konkrét intézkedéseket olyan emberek hozzák, akik maguk már nem munkások, esetleg soha nem is voltak azok.

Ki tagadhatná, hogy ilyen helyzetben van arra bizonyos veszély, hogy az államapparátus dolgozói elszakadnak osztályuktól, s a hatalmat megpróbálják saját érdekében kihasználni. Ilyen kísérletek történtek is. Az azonban, hogy egy államban ki uralkodhatik, objektív tény, és nem függ az egyes, még oly hatalmas egyének kívánságától sem. Ezért minden ilyen kísérlet eleve sikertelenségre volt ítélve.

Elmondok neked egy csúnya és szomorú históriát, amely sajnos naponta ismétlődik, és amelyet te, aki kapitalista országban élsz, talán nehezen fogsz elhinni.

Történetem hőse egy bizonyos Kelemen.

Kelemen, a megértés kulcsa

Kelement különben sokkal kevésbé ismerem, mint eddigi hőseimet. Annyit tudok róla, hogy 42-ben valahol a Szűz utca környékén, Boros Vince bádogos és szerelő műhelyében volt öreginas, de az is lehet, hogy történetünk kezdetekor már fiatal segéd, és kihasználva, hogy a mestert frontra vitték, még halálhírének megérkezése előtt feleségül vette főnöke asszonyát. Volt olyan hét, amelyen hatszor is feleségül vette, s mert ilyen teljesítmény Boros Vincénél számításba sem jöhetett, mikor Kelement is elvitték katonának, az asszony nem a férjét, hanem őt várta haza. Vissza is jött épségben és egészségben, holtta nyilvánították az időközben eltűnt Borost, és a húsz év korkülönbség ellenére boldogan éltek, míg Kelemenné az iparendélyt férje nevére nem íratta. Akkor Kelemen kiszemelt egy vaskos ifjút, leszerződtette, bevezette a kocsmázás rejtelmébe, s hogy ehhez pénze is legyen, megnyitotta előtte felesége hálósobájának ajtaját. Jelzem, aztán elég csúnyán bánt el vele, mert a házassági bontóper benyújtásával egy időben az ő szerződését is felbontatta, s így megszabadulva múltja minden terhétől, élt, mint Marci Hevesen. Igaz, nem hosszú ideig, mert aztán a nyersanyaghiány rászorította, hogy visszaadja iparigazolványát, és belépjen a kerületi Ingatlankezelő műhelyébe munkásnak.

Különben ezután sem élt rosszul, így mikor 53-ban a műhely dolgozóinak jó része újból iparigazolványt kért, ő, általános csodálkozásra, maradt.

- Én, kérem, híve vagyok a szocializmusnak! Én, kérem, szívből elítélem azokat, akik most hagyják cserben államunkat, mikor a legnagyobb szükségünk lenne rájuk! - mondotta az egyik termelési értekezleten, nagy tapsvihar közepette.

Hanem legjobb barátjának egész mást mondott:

- Bolond vagy? Iparigazolványt kérsz, mikor a cégnél sokkal többet lehet keresni?

- A cégnél? Keresni? - ámult el barátja.

- Micsoda frájer! - kiáltott fel Kelemen, de nem magyarázta meg, mire gondol.

Mintegy két hete történt, hogy Nagy Gábor szövőmester lakásán megrepedt a mosdó mögött a falban a cső, eláztatta a frissen festett falat. Balkányi elvtárs, a házkezelőségi igazgatóság vezetője, aki nagyon rendes ember, intézkedett a megcsináltatásáról. Kelemen küldték ki egy tanulóval. Tíz órára kivésték a falat, leszerelték a mosdót, aztán Kelemen úr eltűnt valamerre, otthagyva tanulóját, aki déli egy óráig olvasott a fürdőszobában, aztán megebédelt, és leült a folyosó ajtajában, és bámulta az eget. Kelemen három órákor érkezett vissza, és azt mondta: - Ma már nem tudjuk befejezni a munkát. Különben sincs cső.

Nagy Gábor éppen szabadságát töltötte, és otthon tartózkodott. Fejébe szaladt a vér. Tett egy-két megjegyzést Kelemenre, amit az nem tett kirakatba.

- Ugyan kérem - vonogatta a vállát -, fizessenek rendesen, akkor majd dolgozom. Egyébként is, micsoda ember maga, hogy így beszél egy dolgozóval? És különben is...

Hogy mi van különben is, az soha nem derült ki, mert Nagy Gábor közel két méter magas atléta, és olyan mozdulatot tett, mintha galléron akarná ragadni Kelemen. Ezt figyelembe véve, barátunk ismét a felbontott fal fölé görnyedt, Nagy Gábor pedig fölhívta Balkányi elvtársat telefonon. Hogy mit mondtak egymásnak, az maradjon titok, mert nem szeretem olyan emberek beszélgetését megismételni, akik elvesztették a fejüket, s a szocialista együttéléshez nem méltó szavakat vagdosnak egymáshoz. Elég annyi, hogy Balkányi a következő szavakkal vetett véget a vitának:

- Visszamegyek a satuhoz, és keressenek a helyemre más bolondot...

Közben Kelemen befalazta a csövet, és sértődött arccal jött be búcsúzni.

- Készen vagyunk. Érdemes volt akkora zúrt csinálni?

Nagy elvtárs örömeiben Kelemen kezébe nyomott egy huszast, amit az undorodó arckifejezéssel süllyesztett a zsebébe, és távozott. Harmadnapra pedig, mikor észrevették, hogy a hullafolt zavartalanul terjed a falon, megkeseredett Nagy Gábor öröme. Személyesen felment a HIG-be, és összeveszett mindenkivel. Hazafelé, hogy mérgét kissé lehűtse, belátogatott egy pohár sörre Knobláth úr hajdani kocsmájába, melyet még ma is Knóblinak nevez a köznyelv. Azt hitte, a szeme káprázik. A sarokasztalnál Kelemen ült, és kártyázott - munkaidőben. Ultit játszottak hármásban. Nagy a gyors elhatározások embere. Asztalukhoz lépett, széket húzott magának, és harsány jónapot kívánással leült.

Kelemen fel sem pillantott kártyájából.

- Jó napot. Kibicelni lehet, de beleszólás nálam nincs.

- Kibiceljen magának a halál - mondta Nagy. Erre már felnézett Kelemen. Először elsápadt, de aztán rájött, hogy verekedés esetén négy ököl segítségére számíthat, s visszanyerte a bátorságát:

- Mondja! Nem maga küldött engem valahova tegnapelőtt?

- Dehogynem - mondta Nagy.

- Csuda memóriám van - dicsekedett Kelemen, partnereihez fordulva. - Mindjárt megismerem a pacákat.

Aztán azt kérdezte:

- Na és mit akar?

Közben Nagy is megértette, hogy verekedéssel nem sokra mennek, és megpróbálta más oldalról megközelíteni a kérdést:

- Baj van, Kelemen úr. Folyik a cső.

- Az nem lehet - rázta a fejét barátunk. - Én azt megcsináltam, és most már nem folyhat. Legfeljebb csepereg. Csepereg.

- Csepereg? A maga orra cseperegjen így egész télen.

- Hehehe - nevetett Kelemen. - Jelzem, van humora. Tök, tök és megint tök. Ha szeret ultizni, tanuljon meg.

Beseperte a nyereséget, és újra osztott:

- Jelentse be a házkezelősnél. Ha kiküldenek, újra kimegyek.

- És megcsinálja?

- Meg.

- S akkor jó lesz?

- Nem lesz jó. Nem kapok csövet.

- Ahá! De magánál otthon még akad jó cső?

Kelemen talányos képet vágott.

- Lehet, hogy akad, de az is lehet, hogy nem akad.

- És munkaidő után meg tudná csinálni?

- Meg - mondta büszkén. - Érték a szakmámhoz. Csakhogy...

- Csakhogy?

- Munkaidő után nem dolgozom.

- Nono! - vélte Nagy. - Munkaidőben sem nagyon!

Kelemen sértődötten kapta fel a fejét:

- Dehogynem! Ha megfizetnek.

Aztán, mintha ez valami kártyabemondás volna, hozzátette:

- Kettőszáz!

*

Attól tartok, barátom, hogy ha megértetted a történet lényegét, becsületszóra sem fogod elhinni, hogy Balkányi tisztességes ember. Fusizók, akik mesterük háta mögött, munkaidő után, olcsóbb pénzért elvállalnak és megcsinálnak valamilyen munkát, nálatok is vannak, de ezek az emberek becsülettel dolgoznak akkor is, ha a főnök küldi ki őket, vagy ha nem, repülnek, hogy a lábuk sem éri a földet. Ha tehát Balkányi, értesülvén arról, hogy szerelője munkaidőben lóg, sőt, hogy fusizni is csak szolgálati időben hajlandó, nem rohan személyesen a helyszínre, hogy gallérjánál fogva rakja utcára Kelement, akkor a te szemedben nyilván rendkívüli és aljas indokának kell lennie. Talán mutyizik, vagy ahogyan ezt most mondják, risztel az alkalmazottjával. Pedig Balkányi becsületes ember, és Kelement csak azért nem dobja ki, mert jobbik esetben ugyanolyat kap a helyébe, rosszabbik esetben pedig semmilyen, míg Kelemen huszonnégy órán belül elhelyezkedik, esetleg jobb állásba.

Nálunk legalább kilenc éve a munkaerő-kereslet gyorsabban növekszik, mint a kínálat, különösen a nagyobb testi erőt kívánó szakmáknál, s ez volt a helyzet a többi szocializmust építő országban is. Az a gazdasági kényszer, amit a munkakeresők nyomása gyakorol a munkásokra, nálunk megszűnt, s most anyagi érdekeltségén és öntudatán kívül semmi nincs, ami a munkásokat jó munkára kényszerítené.

Azt sem fogod elhinni, hogy Balkanyi elvtárs őszintén mondta, hogy szívesen visszatérne a satupadhoz. Hát tudod, lehet hogy nem volt őszinte, de akkor csak azért nem, mert az ilyen visszamenés nem valami nagy dicsőség. Nálunk azonban egy közepes beosztású vezető jövedelme nem nagyobb, mint egy jó munkásé, s így anyagi okokból senki nem kívánczik el a munkapadtól. Az viszont köztudomású, hogy a vezetés munkája nehezebb, s hogy mindenkinek lehet szorítani, gyúrni, felelőssé tenni és idomítani, csak a munkást nem. Munkásnak lenni nálunk jó, és minden munkásból lett vezető lelke mélyén él a nosztalgia a munkapad után. Ha mégis maradnak, ennek két oka lehet: az öntudat vagy az öntudat hiánya. Vagy jó állampolgár, és kész a nehezebb részt vállalni, vagy gyáva, és fél a bukását követő kárörömtől.

Mert az a tény, hogy a munkanélküliség réme, és evvel együtt a munkásokra nehezedő gazdasági kényszer megszűnt, elegendő ahhoz, hogy a munkásosztály valóban uralkodó osztálya legyen a mi államunknak. Nézd, minden az ő jó munkájukon múlik, s ők csak akkor dolgoznak egyre jobban, ha az államvezetés az ő politikájukat valósítja meg. Azért mutattam be neked Kelemen, hogy lásd, hogy még a parazitákat sem tudjuk eltaposni, ha a munkásosztályhoz tartoznak. Mindenféle hatalommal vissza lehet élni. Kelemen a munkásosztály hatalmával él vissza, avval a helyzeti energiával, amely legnagyobb hatalom a mi rendszerünkben. Nem arról van szó, mintha Kelemen nem lehetne eltaposni. Légy nyugodt, Nagy Gáborban olyan ellenfélre talált, aki őt méltó helyére fogja juttatni. De ettől még nem javulnak meg a Nagy Gáborok mosdói, és nem szűnik meg a kelemenizmus. Az csak akkor fog megszűnni, ha olyan kibírhatatlan és elviselhetetlen megvetés nehezedik, éppen a munkásosztály soraiban, a Kelemenekre, hogy nem tudnak maguknak utódokat nevelni kisinasaikból.

De most hagyjuk el az élőködőket és azokat is, akik minden becsületességük ellenére elbuktak a forradalmi változásokban. Idáig csupa szélsőséges példát hoztam fel, mert véleményem szerint minél bonyolultabb egy helyzet, annál kirívóbb példával lehet érthetővé tenni. Ha azonban továbbra is ezen az úton járnék, végül azt a látszatot kelteném, mintha életünk csupa nehézségből és bajból állana. Ez azonban nincs így. Ha megengeded, most elbeszélék egypár egyáltalán nem szélsőséges történetet azokról a munkásokról, akik már most is, ha szabad magamat így kifejeznem, uralkodnak.

Még egyszer a forradalomról

A Madarász Vince fajta munkások általában azok közül kerülnek ki, akik már az anyatejjel szívják magukba a szakma szeretetét, de Madarász anyja kebléből csak keserűséget szívhatott, Zabigyerek volt, és a Valéria telepen laktak. Ott ugyan nem szokott feltűnni, ha valakinek ismeretlen az apja, de Madarász Katiban volt valami, amivel kihívta maga ellen szomszédait. Az öreg Strittmayer uraságnak sem a szépsége tűnt föl először, hanem álmélkodó kék szeme, mellyel minden fényes, csillogó tárgyra rácsodálkozott. A nagy barokk ebédlőasztalt olyan áhítattal törölgette, fényesítette, rálehelve minden homályos foltra, mint az eladó lány a tükrét, s valahányszor belépett a gazdagon berendezett, világos szalonba, kezét szívére szorítva, félénken elmosolyodott. Ha az öreg uraságnak nem olyan selymesen fényes az az ősz haja, talán nem is vett volna erőt a lányon, hiszen mikor az uraság halála után kidobták a kastélyból, az egész világgal szemben megőrizte tisztaságát, s csak a fiának élt. A szépség áhítatos szeretete és értő két keze megszerezte számukra a mindennapit. Csak a legkényesebb holmik, csipkék és függönyök mosását vállalta, de azok megfrissülve, és szinte habosabbá válva kerültek ki a keze alól. A belvárosi házakban hívei és prófétái voltak, akik barátnőiknek ajándékképpen súgták meg a címét. És meg kell mondanom, Kati boldogan élt a száradó

csipkék és függönyök között, s nem nyugodott addig, míg magának is habfehér terítőt nem szerzett az asztalára, nem mesterkedett virágoskertet a kunyhójuk elé. A ház falát minden húsvétra kimeszelte, s a Vince-gyerek ruházatában is volt mindig valami, ami kiemelte társai közül. Nemcsak a tisztasága és rendessége, hanem hol egy himzett mellény, hol egy dísz-zsebkendő. Nem is kell ennél több ahhoz, hogy megkeserítse egy kis fickó életét a Valérián. Míg másnak elnéztek öt testvért hat apától, mögötte kórusban kiabáltak: kis gróf, kis gróf, vagy azt, hogy: pap az apád! Ha pedig nekiment a csúfolódóknak, hárman estek rá egyszerre, s a himzett mellénykéről letépték és sárba taposták a zöld fagombokat.

Az ilyen gyerekeknek csak két lehetősége van: vagy egész életére kiverik belőle a bátorságot, vagy ő verekszi keresztül magát. Három ellenféllel is lehet egyszerre végezni, még különös erő sem kell hozzá, csak vadság, olyan vadság, hogy vérbe borult szemmel, semmit se látva üssön, rúgjon, harapjon, olyan vadság, hogy megrémüljenek tőle a többiek. Olyan vadság, hogy egy napon, mikor anyja nincs otthon, összegyűrje és szemétre dobja a habos terítőt, melyet mindennél jobban gyűlöl.

Hanem amikor már szürke rongy lett anyja féltett kincséből, egyszerre rettenetesen érezte magát. Nem anyjától félt, sem veréssel, sem jó szóval nem lehetett hatni rá, hanem... No de, hogy mondjam én azt meg, mit érez egy gyerek, mikor először érzi meg, hogy azt a vakító tisztaságot, azokat a csecsebecségeket, melyeket anyja erőszakolt rá, csak összegyűrheti, de szívéből már nem tudja kitépni? Vízet melegített, szappant fogott, vasalót tüzesített, s bár az ilyen csipketerítőt gyakorlott mosónők is ritkán tudják igazán kitisztítani, ő úgy megcsinálta, hogy hazatérő anyja semmit nem vett észre.

Ekkor hétéves volt. Tízéves korában pedig már vitathatatlan királyává vált társainak. Mert egy darab fából csigát faragni nem művészet, akárki meg tudja csinálni, de az egész Valérián nincs olyan gyerek, akinek a csigája olyan kellemes ívben vékonyodna el, úgy tapadna a földhöz, mint az övé. Erős, tömpe ujjával szinte kitapogatja a fa lelkét, és aki látja a kész munkát, azt mondja: ezt éppen így kellett csinálni. Amikor a faragást befejezte, üvegdarabbal és smirglivel fényesre csiszolja, csak azt sajnálja, hogy politurlakkal nem tudja befuttatni. És ha sárkányt készít, az is merészebb alakú, és könnyebben lebegő, mint a többieké, ha csak pilinckát farag, még azt is jó kézbe venni.

Örökölte anyjától a szép szeretetét, de már nem az tetszett neki, ami fényes és lobog, hanem aminek szigorú, zárt formája van. Nemcsak a szemét, hanem a kezét és izmait is ki kellett elégténie. Ha művésszé válhatott volna, ma saját kezével gránitba vésné a szobrait. Mivel azonban nem lehetett belőle művész, reszelőt és satut szerzett magának, s ha hívták, megjavította a szomszédok petróleumfűző masináját. Közben látta, hogy amit se ökölrel, se foggal nem tudott megszerezni magának, azt megszerzi neki a mesterség. Már senki nem kiabálta mögötte, hogy „pap az apád”, hanem a felnőttek is kezet fogtak vele, és hízelegve Vince mesternek hívták. Még az Üllői úton túl is szerzett barátokat, és egyiküknek, Vas Bandinak az apja, mikor meglátta Vince faragásait, hümmögve csóválta a fejét:

- Az Isten is műszerésznek teremtett!

- Műszerész!... Ez az!

Ettől fogva ez lett élete célja. Hogy műszerész legyen belőle is, mint Bandi bácsiból, aki fiának munkaidő után kis ágyút készített, amiből dugódarabokat lehetett löni a falra, és forgatható csöve volt.

Ekkor tizenkét éves volt, és ekkorra már el volt döntve a sorsa.

Különben, mit ekkorra? Még meg sem született, mikor Strittmayeréknál festők dolgoztak, s míg a hat patronnal készült mintát felrakták a falra, Katit ki sem lehetett zavarni a szobából.

Tágra meredt szemmel figyelte a csodálatosan alakuló képet, s mire a kiterjesztett farkú pávák tollára felrepültek az aranykarikák, elhatározta, hogy ha fia lesz, abból szobafestőt nevel. A kis Vincét lehúzható matricákkal ajándékozta meg, de a fia helyett maga készítette a levonatokat, és ujjongott, ha meglátta a piros tetejű meseházacskát Jancsival és Juliskával. És mikor a gyerek azt mondta: „Nem érdekes. Minden készen van rajta...” - elfutotta szemét a könny.

Így hát tizenkét éves korában szobafestő tanoncnak állították Vincét. Egy nedves pincében tárgyaltak a mesterrel, és Kati, amikor azt hitte, senki nem látja, megforgatta a festékes dobozban az ecsetet. De Vince észrevette, és szégyellte magát.

Rémes volt az az esztendő, amit Fehér úr műhelyében töltött. Ebben a mesterségben mindent utálatosnak talált, a keze fejére csorgó nedvességet, a budaiföld bedolgozását a vízbe, s a lelketlen babramunkát a falon. Az év végén szipogva állított be Vasékhoz:

- Bandi bácsi! Meghalok, ha nem lehet belőlem műszerész!

Bandi bácsi megint hümmögött, vakarta a fületövét, aztán elkérte Vincétől a csigákat, meg a szélben vidáman forgó, kézzel faragott malmot, és bevitte főnökéhez:

- Látja, Pless úr? És ebből a gyerekből akarnak szobafestőt csinálni!

Nem, ez senkinek nem is sikerült volna. Alakulhatott volna az élete úgy is, hogy nem kerül össze Bandi bácsival, és soha nem találja meg a helyét, hogy vasútépítő munkás lesz belőle vagy betörő, és így is, úgy is boldogtalan marad, de se borbélynak, se cukrásznak, se mázolóknak nem lehetett volna megtartani, de hát szerencséje volt. Találkozott Bandi bácsival, Bandi bácsinak értelmes főnöke volt, végül anyjának is engednie kellett. Fehér úrral felbontották a szerződést, és Vince megtalálta a boldogságot.

Azaz - dehogy találta meg.

*

Nézd, barátom, én a felszabadulás óta megjártam - na, hogy is fejezzem ki magam - társadalmunk különböző rétegeit, és láttam, hogy ha az ember csak öt centivel magasabbra vagy mélyebbre kerül, már mást és másképpen lát az életből, mint annak előtte. Így aztán nem tudom, hogy te, a mérnök, megfigyelhetted-e az ilyen Madarász-féle ragyogó munkások sorsát a tökések üzemekben? Aki annyira csak a szakmájának él, mint ő, az már akarva-akaratlan egy kicsit a főnökhöz tartozik, és társai joggal néznek rá ferdén. Pedig egyáltalán nem volt rossz gyerek, és főleg nem rossz kolléga, mindent megtett volna szaktársaiért. Csak éppen valami finom méreg ivódott a szervezetébe, egyszerűen nem bírta elviselni, hogy amit csinál, az ne a lehető legjobb legyen. A Fux mérnöktől megkapta az új szerszám rajzát, elkészítette, megnézte, hogyan válik be a gyakorlatban, aztán addig forgatta a tenyerén, míg elmosolyodott:

- Én ennél jobbat is tudok csinálni!

Egyszer aztán meg is csinálta, és bevitte a mérnökhöz.

Ilyenkor két eset lehetséges. A jobbikban a mérnök leszidja, hogy mért üti az orrát az ő dolgába, és elkergeti. Az újításokról szóló, közkeletű életrajzainkban rendszerint így jártak az illetők a horthy-fasizmus idején, és én nem is állítom, hogy ez nem fordult elő. De ritkán. A mérnök mögött ott áll a nagyhatalmú főnök, aki eredményt akar elérni, és a mérnök többet reszkiroz, ha elutasítja, mint ha elfogadja a javaslatot. Ezért aztán a gyakoribb és rosszabb esetben a feltalálót megdicsérték, kapott egy húszast, és újítását bevezették a gyakorlatba. Nem bolond a kapitalista, hogy abból csináljon presztízskérdést, amiből neki van haszna.

Ez történt Vincével is.

A boldogságtól szédelegve jött ki Fux mérnöktől. Ekkor melléje lépett egy öreg szaki, és azt kérdezte:

- Talán a főnök úr az apád, hogy ennyire szereted?

Pedig a szaki nem tudta, hogy Vince zabigyerek, s ha tudta volna, akkor sem törődik vele máskor. A mondás azonban ragadt, és ha az igazgató nagyritkán végigsétál a gyáron, kórusban figyelmeztetik:

- Vigyázz, jön az apád!

Nem érti az egészet. A munkások mindent lelkiismeretesen megcsinálnak, ami korábban is szokásban volt, de annál többet az istennek sem. Ha Fux mérnök új módszert akar bevezetni, ellenállnak. Egy kis csapat évek óta nagy fáradtsággal reszelnek ki a munkadarabból, holott mindenki tudja, hogy sajtolni is lehetne, s akkor feleannyi munkával készülne el. Mégsem figyelmezteti senki a mérnököt, s mikor ő végre megteszi, a többiek már kezét sem akarnak vele fogni.

„Micsoda vasasok ezek?” - gondolja magában.

Ám tőle is ezt kérdik az öregek:

- Micsoda vasas vagy te?

Végül maga is kezdi úgy érezni, hogy ő más, s gondolatban már így emlegeti a mérnököt:

„Mi, ketten...”

Ekkor huszonöt éves. Megnősül, és nekifog, hogy születendő gyermekének egy miniatűr esztergapadot készítsen. A kicsi természetesen lány lesz, s ekkor egy időre félreteszi az esztergapadot, s a varrógépek szerkezetét tanulmányozza. Vas Andrást pedig megkéri, vállalja el a keresztapaságot.

- Mármint hogy én? - vakarja Bandi bácsi a füle tövét. - Mért nem kéred fel a mérnök urat?

Vince falfehérre sápad, nehezen állja sírás nélkül:

- Mi baja van velem, Bandi bácsi?

- Eladtad te magad az ördögnek, Vince!

- Még maga is féltékeny rám? - tör ki Vincéből a keserűség, és otthagyja a hüledező öreget.

Az üzemben azonban nemcsak Vas-féle emberek vannak, hanem másmilyenek is. Megszimatolják, hogy Vincéből fiatalon művezető lesz, s akkor kezdik körülhízelegni, mikor még kicsi a konkurrencia. Egyszerre azon veszi észre magát, hogy már neki is vannak barátai. Nem nagyon tetszenek neki. Eleinte káromkodik magában, ha ráakaszkoznak, de később csak a sapkáját húzza mélyebben a homlokába, és elmegy velük kocsμάzni.

Aztán kitör a világválság, és a féltékeny művezető keresztülviszi, hogy őt bocsássák el először. És íme, se a mérnök, se a főnök nem tesz érte semmit. Egyik napról a másikra úgy marad, mint a megszedett fa, pénz, barátok és remények nélkül. Hiába van négy szakma a kisujjában, mikor beáll a gyárak kapujában várakozók közé, senki nem tudja, hogy ő Madarász Vince műszerész, esztergályos, marós és szerelő. Nyomorult a nyomorultak között, és el sem jut a felvételi irodáig. A kis varrógépet el kell adni, mielőtt Marika egyszer játszhatna vele, s aztán el kell adni mást is, sokat, mindent, ami nélkülözhető, sőt azt is, ami nem nélkülözhető.

Ekkor huszonhat éves, és nem tudja, hogy nem katasztrófa történt vele, hanem szerencse érte. De többé már nem gondolja, hogy a főnök, a mérnök meg ő hárman vannak. Lassan megérti, hogy az öreg munkásoknak volt igazuk, s végül meglátogatja Vas Andrást.

- Itt vagyok, Bandi bátyám. Csapjon agyon.

- Agyon vagy te már csapva, fiam - mondja Bandi bácsi -, no de fiatal fej sokat kibír.

És szerez neki állást a Hoffher és Schrantzban, Kis Áronéknál. De itt már nem műszerész, csak esztergályos.

*

Annak azonban semmi értelme nincs, kedves barátom, hogy végighaladjak Madarász Vince teljes életén, nyomról nyomra lépve, mint a vak ló a szérún. Csupa kör ez az élet, s azt hiszem, ha nem mondom is, nagyon jól el tudod képzelni, hogyan tett magának százszor ígéretet, hogy most aztán igazán nem fog jobban dolgozni, mint ahogy muszáj, s hogyan szegte meg százszor a forgó gépek és csillogó vasforgácsok bűvöletében. Igaz, többé nem szaladgált a művezető irodájába, de annál többet szaladgáltak hozzá azok, s ő készségesen és értetlenül megcsinált mindent, aminek a darabbérét a többiek elviselhetetlennek találták. A sztrájkban részt vett ugyan, de minden értekezleten a munka felvétele mellett szavazott, s így aztán Kis Áron nem becsülte többre a sztrájktróknél. Annál jobban meglepődött, mikor egy évvel később, a nagy megtorlások idején kizárták az üzemből, és Vince szolidaritást vállalva vele, földhöz csapta a szerszámokat. De aztán megtalálta a magyarázatot, mert egy hét múlva már az időközben önállósodott Fux mérnöknél szerzett állást mindkettőjüknek a Vince.

„Ki volt csinálva!” - gondolta.

Vince viszont azt nem bírta megbocsátani, hogy Kis őt is támadja, mert mindent megcsinál Fuxnak.

- Értsd meg - mondta -, hálával tartozom neki.

- Én meg neked, te tökfej! - mérgelődött Kis. - Mégsem nyalom a fenekedet.

No, aztán, mikor Fuxtól elvették az üzemet, az új főnök hozzá nem értő, durva csirkefogónak bizonyult, és Vince százegyedszer is letette magának az esküt, kissé jobban összelegeledtek, és csodák csodája, 45-ben ő is segített Kovalik urat áttenni a kerítésen. Ekkor negyvenéves volt, fiatal kora ellenére mogorva, vén számár.

És most történt az, amiért az egészet megírtam. Az a bizonyos sztrájk, amit Kis Áron szervezett, s melynél egyedül Vince nem tette le a szerszámot. Én nem voltam ott, nem tudom, de vannak, akik azt állítják, hogy egy vasrudat támasztott a padjához, és azt mondta, hogy aki elsőnek nyúl a főkapcsolóhoz, annak beveri a fejét. Ma már nehéz lenne megállapítani az igazságot, mert a két elsősorban érdekelt égre-földre tagad, s a főszerelő Tatabányán gépész. Kis Áron így meséli:

- Vince? Szaladgált, mint a pulykával keresztezett papagáj, és azt kiabálta: „Dolgozz többet, jobban élsz!” meg „Tied az ország, magadnak építed!”

S ha megkérded: és? nem volt igaza? - megsértődik és otthagy. Vince viszont arra emlékszik, hogy Kis földhöz vágta a sapkáját:

- Az istenfádat! Most politizálsz? Eddig mért nem politizáltál?

Tőle sem jó megkérdezni, igaza volt-e Kisnek, mert hamar elintéz:

- Számár vagy, öcsém! Az ember akkor kezd politizálni, amikor megérti a politikát.

És igaza is van.

Én nem is értem, mért hiszik az emberek, hogy valami érdemleges dolgot cselekszenek, mikor úgy általában rostálják a tulajdonságokat: ez rossz, ez pedig jó. Még arra, aki az édesanyját ölte meg, sem lehet azt mondani, hogy rongyember volt, és rongyember is marad, hiszen Orestes is élt a földön meg Klytemnestra is, és tudjuk, hogy még az istenek is Orestesnek adtak igazat. De hát valóban: azt szokták mondani, „derék ember! Csuda jó szíve van!” És mit kezd ez a derék ember a csuda jó szívével, ha például a fronton, támadás előtt egy tejfölös-képű szelíd kisgyerek gyávaságában megzavarja a többieket? Nem igaz?

Nincs mit tenni. Bele kell törődnünk, hogy Kis a forradalom előtt derék ember volt, s aztán ostobaságokat csinált, míg a korábban lenézett Madarász Vincét a forradalom után példaképül kellett állítani a többiek elé. Mikor a központból jött elvtársak így jártak el, egy kicsit mindenki csodálkozott, de aztán belátták, hogy ez így van rendjén.

Ma pedig... No hát érdemes hozzá belátogatni, csendben és észrevétlenül, bár őt az sem igen zavarja, ha nézzük, mit csinál.

Hat óra már elmúlt, körös-körül forognak a gépek, mindenki a munkapadja fölé hajol, de ő még egy kicsit jön-megy, körüljár, az egyik szerszámot megvizsgálja, a másikat odébb teszi - és senki nem szól egy szót sem. Mondják, hogy mikor egy új mérnök jött az osztályra, és azt kérdezte tőle: alszunk, alszunk? - a legnagyobb lelkiyugalommal azt felelte:

- Mondja, mérnök úr! Nem volna magának jobb a szerkesztésben?

Délután már a gyár mellett, az iparitanuló-otthonban is avval ugratták egymást a gyerekek: „Nem volna neked jobb a szerkesztésben?” - és mindenkinek az volt a véleménye, hogy jól megadta az okvetetlenkedőnek. Mert hiszen ki ne tudná, hogy ha aztán Vince bácsi gépe elindul, akkor iparkodhatnak a többiek, ahogy csak akarnak, az ő eredményét nem tudják meg sem közelíteni.

Azt persze nem lehet mondani, hogy most már soha nincsenek körülötte konfliktusok. Nézd csak például azt a gyereket a Vince melletti esztergánál, milyen piros a füle, és hogy remeg mérgében a keze. Reggel kicsit összevitatkozott a mesterével, s Vince bácsi azt találta mondani, hogy a tenyerébe szalajtatja a képét.

„Azt próbálja meg! - morog magában. - Miért? Mert ő a Madarász Vince? Neki már mindent szabad? Én talán nem is vagyok ember? Nahát!”

De míg a különböző halálnemeken gondolkodik, melyekkel megtorolná a rajta esett sérelmet, ha Vince bácsi tettelességre vetemednék - ahogy az már ilyenkor történni szokott - eltöri a kést, s egyszerre cipőjébe szalad a bátorsága. Rettegve hallja, hogy mögötte az öreg gépe is leáll, és nyakát válla közé húzva várja a vihart. Még meg is könnyebbedik, mikor a véletlenül arra csellengő művezető ér előbb a gépéhez, s az kezd a mosdatást, pedig annak is csúnya szája van. Ekkor egy nyugodt hang félbeszakítja a szidást:

- Mondja, Barabás elvtárs, mikor maga volt tanonc, maga nem törte a kést?

Barabás Vincére néz, és bosszús legyintéssel sarkon fordul. A gyerekek pedig tátva marad a szája meglepetésében.

Ebédszünetben bátorságot vesz magának, és megkérdi Vince bácsitól, amit nem ért.

- Micsoda számárság ez? - csattan föl az öreg. - Rendben tudod tartani a gépedet, vagy nem tudod rendben tartani? No hát akkor be is verem a szádat, ha nem teszed, de esztergálni még csak eztán fogsz megtanulni...

Délután, csöngetéskor leállítja a gépét, és siet kezét mosni. Máskor ugyan cseppet sem sürgős neki az elmenetel, de ma termelési értekezlet lesz, s arról ő el nem maradna a világért sem. Bevonul a terembe, leül megszokott helyére az ablak mellett (senki nem merészné elfoglalni

előle), és körülnéz, jönnek-e elegendő. Erre a mozdulatra a párttitkár tréfás ijedtséggel súgja az igazgatónak:

- Közönséget vár az öreg! Cirkuszoszni fog.

Az igazgató (őt is Vincének hívják, de neki a vezetékeve az) rámenős ember, aki felszólal, az jól vigyázzon, hogy mindenben igaza legyen, másképpen kap hideget és meleget, de erre kényelmetlenül csavarja a nyakát:

- Igen, készül valamire a kontra-druszám.

És valóban, mikor vége a beszámolónak, Vince bácsi jelentkezik. Mindenki várakozásteljesen hallgat, ő pedig megköszörüli a torkát:

- Nem tudom, érdemes-e végre felszólalnom, vagy megint hiába koptatom a szám...

*

Mondják, hogy Eötvös Károly időnként asztalához ültetett némely fiatalembert, és megkérte, hogy olvasson föl legújabb kéziratából. Ilyenkor aztán átszellemült arccal hallgatta saját mondatait, és időnként felkiáltott:

- Ezt én írtam? Valóban? Csodálatos!

De én igazán nem a Vajdát akartam parodizálni, mikor pontot téve Madarász bácsi sorsa után, így kiáltottam fel:

- Micsoda történet! És ezt nem írtam én meg tavaly?

Mert még akkor, a nyáron ismertem meg az öreget Gallyatetőn, és aztán többször is felkerestem lakásán és a munkahelyén, s mindenáron novellahőst szerettem volna csinálni belőle. Magyarán mondva, meg akartam változtatni a történetét, mert novellába írva elviselhetetlenül sematikusnak tűnt fel előttem, hogy valakinek a forradalom minden problémáját megoldotta, és azóta zökkenőmentesen, simán fut az élete. Bevallom, mindenáron konfliktusba akartam keverni, de az öreg makacs volt, és kísérleteim sikertelenek maradtak.

Amíg távol voltam tőle, otthon, az íróasztalom előtt ülve nagyszerű ötleteket eszeltem ki, melyekkel végre kihúzhatom lába alól a talajt, de mikor újból összejöttünk, kezefogtunk: agyó, ötlet, agyó, gondolat! Végül dühös lettem, és szakítottam vele is és a novellatervemmel is. Most pedig bűnbánóan visszatérve hozzá, látom, hogy így, minden hozzáadás nélkül, bizony így jellemző reánk a sorsa. Az előbb még tele volt a markom különféle történetekkel, de szélnek eresztettem őket, és nem meséltem el. Még Jakab elvtárs történetének folytatásáról is lemondok, pedig az is ragyogó história. Minden, amit még mondhatnék, csak ronthatná ezt a világos példát.

Ha Madarász bácsi életét megértetted, nyugodtan beszélhetek a hibáinkról is, anélkül hogy félreértenél.

Hibáinkról röviden

Valószínűleg mehökkent téged az, hogy hibáinkról röviden akarok írni, különösen az után, hogy talán jelentéktelennek látszó dolgokról hosszasan fecsegetem. No de, nézd, az elmúlt évek során hibáinknak valóságos szakértői születtek, akik órákon át képesek előszámolni, mit és hogyan csináltunk rosszul, és felsorolásukat lélegzetvételi szünet helyett egy-egy zaftosabb eset elmondásával szakítják meg. Ha majd nálunk leszel, s egy bizonyos időt teljesen természetlenül akarsz eltölteni, elmész valamelyikükhöz, és meghallgatod.

Sokan még ma is csodálkoznak azon, hogyan lehetett nálunk ilyen méretű ellenforradalmi kísérlet, és bevallom, hogy többé-kevésbé én is közéjük tartozom. Nem arról van szó, hogy nem értem meg a történeteket. De nézd, ha egy kormány, amely tizenkét év alatt vitathatatlanul többet végzett, mint ami azelőtt száz év alatt történt, ha mi ennyi aduval a kezünkben kishíján elvesztettük a játszmát, akkor szörnyű nagy hibát kellett elkövetnünk. És én azon csodálkozom, hogyan tudtuk ezt a hibát elkövetni?

Arról van szó, hogy kevés még nálunk a Madarász Vince-féle ember, s hogy éppen a saját hibáinkból következik, hogy a munkások közül annyian nem érezték teljesen magukénak az országot.

Maradjunk általad jól ismert dolgoknál. A tőkésék tudják, hogy tehetséges ember is követhet el hibát. A tőkés megbocsátja a gyár igazgatójának, ha kisebb-nagyobb baklövéseket követ el, és veszteségeket okoz neki. Sőt, ha egyébként megbízik benne, alkalmilag egészen nagy hibát is megbocsáthat. Egy van, amit biztosan nem néz el: azt, hogy ha hamisan informálja ügyei állásáról.

Ez igazán a legelemibb joga a tulajdonosnak. Joggal elvárhatja, hogy megbízottai pontos és helyes képet adjanak vagyonáról. A munkásosztály is ezt várta azoktól, akiket az ország kormányzásával megbízott. És ezt nem kapta meg.

Nemcsak a katolikus vallás ismer bocsánatos és halálos bűnöket, hanem a történelem is. A mi egykori vezetőinknek az volt a megbocsáthatatlan bűnük, hogy nem mindig mondták meg a munkásoknak az igazat. Ha mindig őszintén beszélnek, akkor az összes hiba, amit barátaink felsorolnak a listán, kevés lett volna ahhoz, hogy utat nyisson az ellenforradalomnak.

Mert nézd. Én például ellene vagyok a mezőgazdaság kollektivizálása terén minden erőszaknak. Ez nem afféle személyes meggyőződés, hanem azon alapul, hogy mindaz, amit Engelstől, Lenintől és Sztálintól tanultam, sőt, az is, amit egykori vezetőink nyilvánosan mondtak, helyteleníti ezt. Persze, azért el tudom képzelni, hogy bizonyos körülmények között, bizonyos vezetők elkerülhetetlennek látják az erőszakot, s ezért nyíltan bejelentik, hogy ehhez folyamodnak. Ha ez történik, akkor sem került volna kevésbé csődbe irányvonalunk. De őszinteségükkel elértek volna azt, hogy ha tévedésüket belátva, új politikát jelentenek be, akkor a parasztok megvárták volna, amíg hibájukat kijavítják.

De a mi vezetőink nem ezt tették.

Annyira nem ezt tették, hogy végül könnyű volt meggyőzni a közvéleményt, hogy minden inkább elhihető, mint a vezetők állítása. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy az ellenforradalmat nem Rákosiék csinálták, de azt a helyzetet, melyben becsületes emberek is hinni kezdtek az ellenforradalmároknak, elsősorban ők teremtték meg.

*

Bevallom neked, mikor a központi munkástanács körül folytak a harcok, én nagyon haragudtam Kádár Jánosra. Úgy gondoltam, nem viselkedik elég taktikusan. Manővrozással, a központi munkástanács valamiféle elismerésével sokkal gyorsabban érhetne el eredményt, majd vissza lehet tőle apránként szerezni a hatalmat, amikor már a holló sem károg utána.

Nem volt igazam. Nemcsak azért, mert az eredmények mást bizonyítottak. Az eredmények bizonyítéka néha nagyon csalfa, s egy idő múlva kiderülhet, hogy semmit nem ér. Elvileg nem volt igazam. Akkori felfogásomért szégyellnem kell magamat.

Ha az ellenforradalom előtt a hazugság nyitotta meg a kaput, úgy azt felszámolni csak világos és igaz beszéddel és a szavaknak megfelelő tettekkel lehet.

Egyéb hibáink közül némelyet nem is olyan könnyű felszámolni. A beszolgáltatást, az erőszakosságokat megszüntethettük. De például minden részletében kielégítő bérrendszerünk ma sincs, és még nem is lesz egy ideig. De a legsúlyosabb hibát azonnal kijavíthattuk, és hatását maradéktalanul megszüntethetjük. Ezentúl mindig kimondjuk az igazat. Ez szükséges és alapvető feltétele annak, hogy újra ne éledjen az ellenforradalmi veszély.

Igazat mindenáron...?

Tehát igazuk lenne azoknak az íróknak, akik tavaly azt mondták: „Igazat mindenáron!?”

Nem, nem volt igazuk.

A fogalmazás maga mutatja, hogy valami nem tisztességes dologról van szó.

„Igazat - mindenáron...”

Miféle ár lehet nagy az igazságért? Nemde az, hogy tönkremegy bele a párt? Nemde az, hogy ellenforradalmat hoz maga után?

De hát lehet az igaz, amiből ellenforradalom következik?

Az igazság az, hogy két főbenjáró hiba van, amit kommunista vezetőnek semmiképp sem szabad elkövetni: hazudni és az ellenséggel paktálni. Az igazság az, hogy mind a kettőre volt nálunk példa a közelmúltban. Az igazság az, hogy ezt kihasználva, hónapokon keresztül mocskolták mindenféle rágalommal a pártot. Az igazság az, hogy végül ellenforradalmat robbantottak ki. Az igazság az, hogy az ellenforradalom idején csődöt mondott a pártvezetőség. Az igazság az, hogy végül feloszlatták a pártot.

És végül az igazság az - igen, ez a legfontosabb igazság, barátom -, hogy mikor a Szovjetunió segítségével levertek az ellenforradalmat, egyszerre tüneményes gyorsasággal talpra állt a párt, megújódott teljes erkölcsi fegyverzetében, és szilárdabb, mint eddig bármikor.

Hogy ilyen hibák elkövetése után ez bekövetkezhetett, az már igazán pártunk legyőzhetetlen erejének bizonyítéka.

De hol lehetett meglátni ezt a minden más igazságnál fontosabb igazságot „az igazságot mindenáron” apostolainak beszédeiben?

A párt

Van egy idős asszony rokonom, aki az elmúlt évben nálatok járt, hogy találkozhassek kisebbik fiával, akit húsz éve nem látott. A fiú nem mert hazajönni, de nem a mi hatáságainktól félt, hanem azoktól, akik új hazájában vigyáznak az állampolgárok politikai integritására: Spanyolországban lakik. Különben gazdag ember, művész, nem érdekli a politika, és úgy gondolja magáról, hogy nem is politizál. Mikor túlestek a viszontlátás első izgalmán, s egy szállodai asztal mellett valamennyire megnyugodva kezdték kibeszélni magukat, mégis ez volt az első kérdése:

- Most mondd meg nekem, anyukám, mi az a párt?

Én csak az öregasszonytól hallottam a beszélgetésről, mégis élénken elképzeltem, milyen tompa csodálkozással tette fel ezt a kérdést - mint az egyszeri vakember, aki arról faggatta barátait:

- Mondjátok: milyen az a fehér?

Hogy is juthatott erre a gondolatra? Hivatásánál fogva sokat utazik, s nyilván itt is, ott is magyarokkal találkozva, beszélgetés közben minduntalan fölmerült a párt neve, mégpedig váratlanul, és olyan területeken, ahol az ő fogalmai szerint semmi helye nem lett volna. Ő, a falang országából jövő liberális demokrata, megdöbbenve hallotta, hogy magyar értelmiségiek egész természetes dologként, felháborodás nélkül emlegetik a párt vezető szerepét a művészet, a nevelés, az erkölcsi normák kialakítása területén, sőt, úgy látják, hogy szerepének ábrázolása nélkül az egész kérdést nem lehet megértetni.

Kétségen kívül elcsigázták és lehangolták ezek a beszélgetések, de azt is érezte, hogy az a párt, amiről a magyarok beszélnek, az olyasvalami, amit még sohasem látott, s amelyet érdemes lenne megismerni.

- Hát meg tudtam én azt neki magyarázni? Hiszen én magam sem értem - nevetett panaszosan az öregasszony.

És én - gondoltam -, vajon én meg tudtam volna neki magyarázni? Hiszen nyilvánvalóan nem a párt sztálini meghatározásaira kíváncsi, hanem arra, hogy miből meríti erkölcsi hatalmát.

*

Már akkor sem voltam ebben egészen biztos, s most, amikor veled kapcsolatban kerülök szembe ezzel a problémával, még inkább aggódom. Meg kell mondanom őszintén, és abban a reményben, hogy nem fogsz megsértődni, hogy a tiédnél nehezebb esetet aligha találhattam volna.

Élt ugyanis a harmincas évek elején Bécsben egy jónevű orvoscsalád Schulz Egon nevű leszármazottja, aki odahagyva a hagyományos pályát, mérnöknek készült. Szerény véleményem szerint, ezt igen rosszul tette, mert nála orvosabb orvost nem ismertem. Még azok között is ritka, aki választott mesterségének problémáit annyira személyes ügyének érezné, mint ő, s oly kevésbé látná társadalmi összefüggéseit. A szociáldemokrata Bécs nevelte, s a bécsi szociáldemokraták roppant erőfeszítéssel próbálták elhitetni, hogy uralomra jutásukkal Bécsben megkezdődött az osztálykülönbségek elhalása. Így például az iskolába, melyben Egon tanult, szegénynek és gazdagnak egyaránt tilos volt otthonról étkeznie, nehogy a professzorok gyermekei különbnek érezhessék magukat a szövőmunkásokéinál, s míg az utcán az elégedetlenkedők teletorokkal fűjták az új Takács-dalt:

*A Takács! A Takács!
ki lakásunkkal spekulál...*

addig az osztályfőnökök arról magyaráztak, hogy a Karl Marx Hof és társai Bécset a világ legszocialistább városává teszik.

Így aztán bécsi gyereknek lenni önmagában is súlyos szellemi tehertételt jelentett, de Egon még csak nem is volt afféle hétköznapi bécsi gyerek. Apja nemcsak jónevű professzor, hanem úgynevezett szegények doktora is volt, aki betegeit valóban pénzükkel fordított arányban értékelte, és hisztériás, gazdag paciensnőivel olyan elragadó brutalitással bánt, hogy azok úsztak a boldogságban, ha a professzor kegyeskedett megvizsgálni őket. Minden, amit Egon maga körül látott, azt szuggerálta, hogy az értelmiségi független ember, akinek az a fő kötelessége, hogy mindenről egyéni gondolatai legyenek. Ismerte és elvetette - ahogyan ő mondta - a „marxizmus dogmáit”, és semmiképpen nem engedte személyes vonzalmait politikai szempontokból befolyásoltatni. Minthogy pedig anyja magyar nő volt, a Bécsben tanuló magyar diákok közül pedig sokan tartoztak a kommunista párthoz, barátai részben a kommunisták közül kerültek ki, de nézeteire azok sem voltak semmiféle hatással. Ha azt kérdezték

tőle: mért tartozol a szociáldemokratákhoz, hisz azok rég elárulták a marxizmust? - diadalmasan mosolygott:

- Éppen azért! Értelmiségi, tisztességgel, csak olyan pártnak lehet a tagja, amely nem veszi el a lelkiismereti szabadságát, hanem megengedi a nézeteltéréseket. Én mindent vállalok, amit én magam helyesnek tartok, de egy lépést sem vagyok hajlandó tenni csak azért, mert mások azt úgy tartják helyesnek. Minden formájában elvetem az erőszakot.

Máskor meg gúnyolódott velük:

- A tíz ujjamon meg lehet számolni titeket, és mégis azt hiszitek, hogy a világ számára az a legfontosabb, amit ti csináltok. Ez már nem is önhittség, ez paranoia!

Hanem aztán jött a harmincnégyes esztendő, és kiderült, hogy az erőszak egyáltalán nem törődik avval, elismeri-e őt Schulz Egon, bécsi diák, s hogy csak annak számára nem létezik, aki önként is azt csinálná, amit parancsolnak neki. Később még furcsább dolog is kiderült, az ugyanis, hogy: „Kein junger Mensch, von deutschem Wesen will ein Intellektuel sein”, és Egon felvette a tornisztert, és mit sem hallgatva lelkiismeretére, előbb északnak, majd délnek marsolt, s miközben bakancsa alatt kopogott a kövezet, ő, aki az Internacionálét is csak akkor énekelte velünk, ha elég ünnepélyesnek tartotta hozzá az alkalmat, Horst-Wessel-Lied-et, Erikát és más hars nótákat dalolt.

Részleteket persze nem tudok a sorsáról. Hogy Eszék körül parancsszóra falvak felgyújtásában segédkezett, azt onnét tudom, mert megírta valakinek, hogy akkor észrevett és futni hagyott egy kis partizán csoportot, amely aztán másnap rájuk robbantotta a vasutat. Aztán tudom, hogy végül örült, hogy az utolsó percben kihúzhatta lábát abból a Párizsból, hová diákkorában szívdobogva érkezett meg. Talán ez az emlék volt az oka, hogy az Ardennekből megpróbált még egyszer visszatérni oda, de ez már nem sikerült.

Miközben Schulz Egonnal ezek történtek, kommunista barátai visszatértek Magyarországra és nekiláttak, hogy az erőszakkal, melynek történelmi jelentőségét ismerték, szembeszegezzenek egy másik erőszakot, a nép erőszakát, s valamennyien meg voltak győződve arról, hogy a munka, amit végeznek, a legfontosabb a világon. És körülbelül abban az időben, mikor Schulz Egon az Ardennekből visszatérőben volt Párizs felé, már ki is derült, hogy csak az mentheti meg a magyar népet, amit ők tanítottak neki, s mire Schulz Egon, hadifogsága után, 48-ban visszaérkezett Bécsbe, Magyarországon a párt már uralkodott, és áthatotta a társadalom minden porcikáját.

Így aztán elképzelheted, mennyire csodálkozott az a barátja, aki Egontól először kapott levelet, mikor a váratlan öröm első hullámain túljutva, föltépte a borítékot, s benne ilyesmiket olvasott:

Soha, egyetlen pillanatig nem hittem, hogy az erőszak végül is győzedelmeskedhetik. Ha lerombolt városok között vitt az utam, és láttam a romok között a lehajtott fejű, szomorú lakosokat, szerettem volna nekik odakiáltani:

- Mit szomorkodtok? Azt hiszitek, mert én feszítek az autón, én szorítom a fegyvert, nálam van a hatalom? Nem, ti vagytok az erősek, mert titeket felemel a szenvedés, minket pedig tönkretesznek győzelmeink!

Mikor aknát raktak a sínek alá, s az én kocsim is lefordult a töltésről, én sértetlenül bújtam elő a romok alól. De nem annak örültem, hogy élek, hanem a partizánokra gondoltam, azt mondtam magamban: nagyszerű emberek...

De azt sem felejtettem el, hogy a kommunisták, akik ott a túlsó oldalon a bombát dobják, akiknek mélyen átéreztem az igazát, hogy ők is felelősek mindazért, ami történt. Igen, ti

is felelősek vagytok, mert ti is pártot szerveztetek, meg mindenféle egyesületet, ti is fejlesztettétek a nép nyájösztönét ahelyett, hogy a gondolkodás és a lelkiismeret szabadságára tanítottátok volna őket. Így aztán akarva, akaratlan segítettétek Hitlert, hogy megeremtsse a maga szörnyeteg pártját, és megőriztse a németeket...

Én tudtam, hogy amikor nyakig véresen és szennyesen is megőrzöm lelkem érintetlenségét, és kivonom magam mindenféle tömegpszichológia hatása alól, a jövőnek teszek szolgálatot. Mert e háborúnak, egyetlen győztese lesz, a szabad ember, aki minden körülmények között megőrzi egyéniségét...

Barátunk félredobta a levelet, és szomorúan elmosolyodott. Eszébe jutott, hogy ő egészen közlelről ismert embereket, akik valóban minden körülmények között megőrizték egyéniségük erejét. Ezek az emberek kommunisták voltak.

1942 őszén történt, akkor, amikor Schulz Egon falvakat égetett fel Eszék alatt. Barátunk a Margit körúti fegyházban ült, abban a cellában, mely közvetlenül az udvaron felállított bitófa fölött volt.

Lent az udvaron Schönherz Zoltán kivégzéséhez készültek.

Bent a cellában halálos csend volt. Horthy pribékjei hetven embert zsúfoltak össze egy 10 fogolyra méretezett zárkában, s ezeknek többségét kémkedésért vagy feketézésért ítélték el. De ezek sem mertek beszélgetni.

Éppen egy héttel korábban Borkanyuk Alexát, a ruszin kommunista párt titkárát vezették a halálba az ablakuk alatt. A Szovjetuniót, a Vörös Hadsereget, a békét élte, s nekik még most is fülükbe csengtek búcsúszavai. Csak a legyőzött halálfélelem kölcsönözhet emberi hangnak ilyen extatikus erőt. Mintha azt mondta volna a hang: „Az élet gyönyörű, és rettenetes, hogy engem kiszakítanak belőle. De minket, kommunistákat, a halál sem tud térdre kényszeríteni. Ha el kell pusztulnom, akkor is éljen a párt, éljen a Szovjetunió! Nem bántam meg semmit, ha még lenne is választásom, akkor is mindent előlről kezdenék!”

Borkanyukról mindenki tudott, de a cella lakói közül senki sem találkozott vele. És most már ilyenek is fog emlékezetükben megmaradni: egy rettenetesen bátor kiáltás, egy utolsó hősi gesztus: éltem, harcoltam, hiába öltök meg, halálom senkit nem fog a harc folytatásától visszariasztani...

De Schönherz Zoltán, mielőtt a siralomházba vitték, itt élt közöttük, ebben a cellában. Ide hozták a tárgyalásról, amelyen kimondták rá a halált, és ők látták ajkán azt a kimondhatatlan, érthetetlen, belülről jövő mosolyt, mellyel társaival közölte ítéletét. Őt nemcsak nagyságának híre miatt tisztelték, hanem ezer és egy okból szerették is. Szerették tojásdad arcát, lányosan nagy, sötét szemét, melyet félig eltakartak lebocsátott szempillái, szerették nyugalmáért, feléjük sugárzó gondoskodásáért, kedvességéért, mindenért... Most úgy várták az udvarról búcsúszavait, hogy elsősorban nekik kell majd elmesélniük a világnak az elvtársak között eltöltött utolsó napjait, egyetlen hangot nem akartak elveszíteni. Úgy figyeltek, hogy arcukból kifutott a vér, és se kezüket, se lábukat nem bírták megmozdítani.

Ami barátunkat illeti, őt még egy különleges, szinte frivol félelem is gyötörte. Ő nem a cellában találkozott először Schönherz-cel. Két éven keresztül együtt dolgozott vele. Szerette volna magának azt a Schönherzet megőrizni, akit ismert, de tudta, hogy az utolsó percek benyomásai eltörölhetetlenek lesznek, s azt hitte, hogy a halál mindent uniformizál, s a búcsúzó Schönherz jobban fog a búcsúzó Borkanyukhoz, mint korábbi magához hasonlítani.

S ekkor, ebben a mérhetetlen figyelemben, egyszerre meghallották az alig hallhatót. Odakünt nyílt és csukódott a kapu, és három ember lépkedett a homokos udvaron. Egy pillanatra még a szívek is megszűntek dobogni, de aztán felcsendültek Schönherz búcsúszavai:

- Éljen a Szovjetunió! Éljen a független, szabad Magyarország!

Megborzongtak. Barátunk arcát elöntötte a vér.

Ebből a hangból nem áradt izgalom. Mintha még mindig köztük volna a cellában, s a bolsevik párt történetéről tartana előadást... „Látjátok - mondta a hang -, ez a legfontosabb, az egyedül fontos a világon: a párt, a Szovjetunió, a nép. Hiába érzik ezek itt erősnek magukat, mert elpusztítanak egy kommunistát! Mit számít Schönherz Zoltán élete azokhoz az erőkhöz képest, amelyek hivatva vannak ezt a harcot eldönteni? Ne aggódjatok: a győzelem biztos, és mellékes minden egyéb.”

Szinte már embertelen volt ez a nyugalom. A cellában mindenki felállt, és lángoló arccal fordult az ablak felé.

És ekkor hallotta barátunk, hogy a búcsúzó hangja egy pillanatra megcsuklik, vagy talán meg sem csuklott, csak szokatlanul hosszú szünetet tartott két szó között: Éljen a... béke! S ebből megértette, hogy a halálraítélt most búcsúzott az élettől, Schönherz Zoltán életétől, amely ugyan végtelen keveset számít, a párt ügyével összehasonlítva, de harcos és makulátlan élet volt, s egy szívből jövő sóhajtást megérdemel.

Barátunk levette a szemüvegét, és lopva, hogy a többiek meg ne lássák, megtörölte a szemét.

*

Nos, barátom, már a felszabadulásunk óta is eltelt tizenkét esztendő, s azóta annyi minden történt velünk, hogy az emberi elme alig tud beletörödni. Tizenkét esztendőt túl rövid időnek tart ennyi változáshoz. Többek között az elmúlt évben egy ellenforradalmi kísérletet is átéltünk, s ez újból és megdönthetetlenül bebizonyította, hogy a világot is hiába fordítjuk fel fenekestül - ha a párt megbénul vagy tönkremegy, mindez annyi, mintha nem tettünk volna semmit. Akkor az élet olyan gyorsan tér vissza régi medrébe, hogy mire feleszmélünk, a múlt szennyes hajjai már össze is csapnak a fejünk felett. És ezek után kapok tőled egy levelet, melyet mintha a kőkorszakból címeztél volna hozzám, számomra már oly érthetetlenül árad belőle a régi hang, az emberé, aki mindent látott, és semmit nem tanult:

Engem persze továbbra is az emberek egyéni sorsa érdekel. Arra vagyok kíváncsi, boldogabbak lettek-e, mint azelőtt voltak? Vajon a párt, amelyet ti az élet középpontjába helyeztetek, enged-e nektek elég teret, nem veszi-e el előletek még a lélegzetet is? Hogy sokat végeztetek, azt én, innen a távolból is, jól tudom, de vajon nem fizettetek-e túl drága árat érte? Már akár forradalom, akár ellenforradalom volt az, ami nálatok lejátszódott, a dolgot mindenképpen gyanússá teszi. Arra kérlek tehát, ne a párt, hanem a nép szempontjából írd meg nekem problémáitokról.

Hát most mihez kezdjek veled? Ne haragudj az őszinteségért, de aki a mi életünkre kíváncsi, annak először a magáét kell megértenie. Jó, van egy bizonyos Schulz Egon, aki akkor volt boldog, mikor magánéletében viszonylag szabadnak, és a kiválasztott barátok szűk körén kívül mindenkitől függetlennek érezte magát, akkor volt szerencsétlen, mikor a politika ezer karjával reátapadva kirángatta megszokott környezetéből, és nemkívánt utakra lódította. De mért nem képes Schulz Egon megérteni, milyen hitvány az a társadalom, melyben a közélet az egyszerű emberek számára csak szerencsétlenség forrása lehet? Nem tud elképzelni egy olyan, szerencsésebb életet, melyben a politika az ember létszükségletéhez tartozik? Sőt, ahol az emberek egy része már azért nem boldog, mert a közös ügyek intézésére kevés befolyása van?

Márpedig, a mi társadalmunk éppen ilyen.

Elmondom egy ember történetét, talán megsejtesz belőle valamit.

*

1947 novemberében Molnár művezető bement a Hidromechanika MKP titkárához, aki éppen iratait rendezte.

- Kovács Jóska jelentkezett a pártba - mondta kicsit csodálkozva.

- Melyik? - kérdezte egész jogosan a titkár, hiszen az üzemben négyen hallgattak erre a névre, s mind a négy pártonkívüli volt.

- A sámlis Kovács.

- Nofene! - fűttenet megglepetten a titkár. - Miből lesz a cserebogár!

Aztán még hozzátette:

- Most majd a taggyűlésre is elhozza a sámliját?

- Utasítsuk vissza? - kérdezte Molnár gondterhelten.

- Miért? Rendes kis ember, csak szörnyen álmos.

Ezekben a hónapokban sokan kérték felvételüket a pártba. A két munkáspárt között kiélestedt a harc, s az efféle gesztus inkább rokonszenv-nyilatkozatot jelentett, mint végső meggyőződést. Kovács Jóska elhatározásának híre mégis villámgyorsan terjedt el az üzemben, és mindenütt nagy feltűnést keltett. Balogh, az ÜB. szocdem. elnöke megvakarta a fületövét, és komoran kérdezte legjobb barátjától:

- Hogy? - Most már az egész világ kommunista lesz?

Nem is tudott ellenállni a kíváncsiságnak, lement az esztergályosokhoz, és tréfásan oldalba bökte Kovácsot:

- Hogy jutott az eszébe, szaki?

- Csak úgy! - felelte Kovács kelletlenül, és tovább dolgozott.

Az emlékezetes gyűlés óta, melyen náluk is bejelentették a jó forintot, az üzem legkényelmesebb emberének számított. Az udvaron jöttek össze ugyanis, s a forró napon állva hallgatták a beszédet, csak neki volt annyi esze, hogy ülőhelyről gondoskodjék magának. Az első sorban ücsörgött, egy kissámlin, s a szónokot a szokatlan látvány csípős megjegyzésre készítette:

- Persze - mondta -, a jó pénz nemcsak a kormányon, hanem magukon is múlik. Sámlin kuporogva, mint ott az az elvtárs, nem lehet megvédeni a forintot.

Senki nem vette észre, hogy a szónok voltaképpen az ellenkezőjét is mondhatta volna, s akkor talán közelebb jár az igazsághoz. Azt ugyanis, hogy a forintot nem lehet megvédeni, ha tétlenül várják, hogy a sült galamb a szájukba repüljön, de ha maguktól fognak cselekedni, mint az az elvtárs, aki ott ülőhelyről gondoskodott magának, akkor egyszer s mindenkorra véget vetünk az inflációs nyomorúságnak. Nevettek, tapsoltak, és Kovácson a „sámlis” nemcsak mint gúnynév ragadt rajta, hanem mint jelleg is. A megmozdíthatatlanság jelképe lett az üzemben. 47 öszére már maga is érezte, hogy ha Balogh kérdésére többet válaszol, mint azt, hogy „csak úgy” lépett be a pártba, el sem hinnék, hogy őszintén beszél.

Otthon azonban mindent elmagyarázott a feleségének:

- Tudod, ezek tetszenek nekem. Terveik vannak. Úgy akarják vezetni az országot, mint én a háztartásunkat. Mindent előre felírnak, beosztanak, és tudják, hogy mire számíthatnak a hó végén...

Jelentősegteljesen nézett Ilonkára, de a korán elhízott fiatalasszony ásított:

- Lefekszünk? - kérdezte, és ártatlanul forgatta vizenyős, kék szemét.

- Miért ne? - felelte Kovács elkeseredetten, és lefeküdtek.

Mert az a bizonyos terv, amelyet minden fizetés előtt kidolgozott, jövedelme beosztására, a legjobb volt minden lehetséges terv között, és biztosította volna, hogy egy és más vásároljanak, ám az asszony már a harmadik napon libát vett vacsorára, és egy csinos blúzt magának, s a második hét végére a szomszédoktól kértek kölcsön egy kanál zsírt.

Mire újból pénzhez jutottak, először a költségvetési hiányt kellett pótolniuk, mielőtt spórolásra egyáltalán gondolhattak volna. Néha megpróbált veszekedni az asszonnyal, de a mondat közepén hirtelen elhallgatott, s csak motyogott magában.

- Érdemes? Nem érdemes!

A róla elterjedt hiedelemmel ellentétben szeretett gondolkozni, és egészen talpraesett ötletei voltak. Például a díványon fekve, hirtelen eszébe jutott, hogy ha a műhelyben néhány gépet megcsereálnének, sokkal kevesebbet kellene utaztatni a munkadarabokat, s akkor... - de itt hirtelen abbahagyta, s mint aki szép álmából ébred, mosolyogva pislogott:

- Ostobaság. Ha jó lenne, már másnak is eszébe jutott volna.

Mikor aztán pár hónap múlva, tőle függetlenül is, megcsinálták a gépcsereket, fejét csóválta:

- Lám, lám! Így van ez.

Szeretett a taggyűléseken részt venni. Olyan érdekes volt, mikor az előadók azt mondták, hogy rajtatok múlik, meg hogy mi vagyunk a termelés gazdái... Elhallgatta volna őket reggelig.

Hanem ő maga így beszélt a párttitkárral:

- Tudod, mit kellene csinálnotok?

A titkár idegesen kapta fel a fejét:

- Hogy beszélsz te, Kovács elvtárs? Te nem vagy kommunista?

- De igen... hogyne - kapkodta büntudatosan a fejét. És mégis, csak akkor tudott így beszélni: mi kommunisták, ha például Békekölcsön-jegyzés volt, és azt kellett mondania:

- Nekünk kell példát mutatnunk.

A felülvizsgálatkor tagjelöltté akarták visszaminősíteni, mert nem végez pártmunkát. Ekkor hallották először kiabálni:

- Ki? Én? Hát ezt meg ezt nem én csináltam?

Egész elképedtek, mikor kiderült, mennyi mindennel foglalkozott. Ha azt mondták neki, ülj fel a teherautóra, és menj le falura, akkor egész vasárnap lyukas fazekakat kalapált. Ha népnevelni küldték, népnevelni ment. Csak valahogy a végén minden abbamaradt.

- Mért nem folytattad? - kérdezték tőle.

Vállát vonogatta:

- Senki nem mondta.

- Magadtól mért nem csináltad?

- Én? Miért?

Végül meghagyták tagnak, csak megrótták tanulatlanságáért, és szemináriumra küldték. Akkor tanult, de továbbra sem lehetett rajta eligazodni.

Például, amikor a munkaversenyben fontos szemponttá vált az újítás, rájöttek, hogy egész sereg maga által konstruált szerszámot használ, és egyszerre felkapták a nevét:

- Mi van ebben? - csodálkozott. - Csak azért csináltam, hogy kényelmesebben dolgozhassam.
- Hogy beszélhet így egy kommunista? - kérdezték az elvtársak, és összezsápták a kezüket. - Hát az újítómozgalom?

Kezdte terjeszteni a módszerét, de hamarosan kiderült, hogy a kutyának sem kell. Abbahagyta az egészet.

- Megsértődöttél? - kérdezték gúnyosan.

- Nem, dehogy...

És valóban nem sértődött meg.

- Igaz is - motyogta magában. - Mért éppen tőlem tanulnának?

Különös módon mintha maga is érezte volna, hogy valami nincs rendben. Egyszer az üzemből látogatást szerveztek a Szépművészeti Múzeumba, és azon ő is részt vett. A vezető elmagyarázta nekik Rodin szobrát, a Kőkorszakot. Ő maga se tudta, mért, de nem tudott elszabadulni a szobortól, és haszontalan kérdésekkel kínoztatta a vezetőt.

- De miért tartja így a karját? Különös.

Este elmagyarázta a feleségének.

- Tudod, mintha fel akarna ébredni... Egész testével mozdulni akar, de nem bír.

- Igen? - ásított Ilonka. - Lefekszünk?

- Én nem fekszem le - mondta akkor, és elővéve egy könyvet, éjfélig olvasott.

*

1954 tavaszán egy sereg kommunistát vidékre küldtek, hogy segítsenek a falusi pártmunkában. A Hidromechanika Kovács Józsefet jelölte.

- Melyiket? - kérdeztem jogosan, mert addigra már mind a négy párttag volt.

- A sámlis Kovácsot - felelték.

- De hiszen az alszik! - kiáltottam felháborodva.

Az üzemnek ekkor már új párttitkára volt, Adorján elvtárs, egy öreg proli. Rosszkedvűen húzta fel bozontos, ősz szemöldökét.

- Eh, ti! - mondta mérgesen. - Mindenbe beleütitek az orrotokat, és semmihez nem értetek. Jóska nem alszik, hanem csodálkozik.

- Csodálkozik? - mérgelődtem. - Min csodálkoznék?

- Azon, hogy mért nem csinál semmit, mikor olyan rendes gyerek.

Az effajta cinikus tréfák miatt nem szerettem Adorján elvtársat. Meg is mondtam, hogy én javaslatukban a pártutasítás rosszhiszemű kizsákmányát látom. Kishíján kidobott.

- Jó - zártam le végül a vitát. - Egy fél év múlva leutazom hozzá, és megnézem, mit csinál.

- Az jó lesz - mondta közömbösen -, csak tanácsokat ne adj neki.

Persze, nem látogattam meg. Bokros teendőim voltak. Cikkeket kellett írnom, értekezletekre kellett járnom, mindenüvé oda kellett tolnom az orromat, ahová senki sem hívott. Kovácsról teljesen elfeledkeztem.

55 decemberében aztán találkoztunk. Egy falusi konferenciára hívtam meg magam, és ő is ott volt. Az elnökségben ült, és egyáltalán nem látszott álmosnak. Sőt. Egy olyanfajta hozzá-

szólást mondott el, amit a konferencián megtapsolnak, de amelyet a közvetlen felettesek nem szoktak megköszönni.

A szünetben megszólítottam.

- Nézd csak! - mondta. - ezer éve!

- Hogy van az asszony?

Mosolygott.

- Köszönöm... Elváltunk.

Zavarba jöttem.

- Bocsáss meg... Nem akartalak... Mi történt köztetek?

Vállat vont.

- Semmi. Felébredtem.

No, szeretném én látni azt a riportert, aki ilyen különös válasz után beletörődik abba, hogy egy konferencia megakadályozza a kíváncsiszkodásban. Megkerestem a miniszterhelyettest, és kiimádkoztam tőle Jóskát.

- Most aztán elmesélsz mindent.

Nem szívesen állt kötélnek, de én szorosan belekaroltam, hogy meg ne szökhessen.

- Jó - adta meg magát végül -, ígyunk meg valahol egy feketét.

- Feketét? - kiáltottam fel. - Óriási! Párttitkár lettél?

- Honnan tudod?

- Onnan, hogy már nem bort iszol.

Végre elnevette magát, és feloldódott a feszültség.

- Micsoda ötlet! - csóválta a fejét. - Pihent agyad van.

Azt ugyanis elfelejtettem mondani, hogy eredetileg javítóműhely-vezetőnek küldték egy gép-állomásra. A falut különben jól ismertem, fiatal koromban sokat jártam arra magam is, de neked nem sokat mondana a neve. Talán annyit, hogy Somogynak azon a vidékén van, ahol a pógárok diófát ültetnek házuk elé, s hogy mikor 1934-ben Milotai István nagy keservesen talált az országban négy helységet, melyben nem laktak adóhátralékosok, ez volt közülük az egyik. Az egész falu fajbikákat nevelt, s az istállós állattenyésztésnek köszönhette jólétét.

- Állattenyésztést - legyintett Jóska. - Hol van az már! Régen elvittük...

- Kicsoda vitte el? - kérdeztem.

- Mi. Kommunisták.

- Én ugyan nem - vontam vállat, mert nem szeretem, ha olyan bűnnel vádolnak, amiért nem vagyok felelős. De Jóska megmérgeződött.

- Ez, barátom, csak itt hangzik jól, Budapesten, a Damjanich utcában. Nálunk a faluban nem mernéd mondani!

- Különben - enyhült meg aztán - én is így kezdtem.

Éreztem, most tér a tárgyra, de nem unszoltam, mert tapasztalásból tudom, hogy vannak, akik könnyebben beszélnek, ha nem kérdezik őket. És valóban, mikor a fekete végre megérkezett, Jóska is megszólalt:

- Úgysem fogod megérteni - mondta elég ellenségesen. - Úgy kezdődött, hogy odalent elküldték az emberekhez, hogy agitáljak a vetés meggyorsítása érdekében. Tudod, hogy én mindenhova mentem, ahova küldtek.

„Mért nem vetnek?” - kérdeztem az első házban.

„Mert elvitték a vetőmagot”.

„Kik?”

„Maguk!”

„Én? - kiáltottam fel éppúgy, mint te az előbb. - Én ugyan nem”.

- A pógár rám nézett, és nem szólt semmit. Nem is tudtam aztán belőle kivenni egy szót sem. És így jártam minden házban. Végül egy középparaszt, a pókos Cserti, azt kérdezte:

„Mért? Maga nem kommunista?”

Egy pillanatra elhallgatott, és sötéten nézett rám. Láttam, küszködik magával, mondjon-e valamit, vagy ne mondjon. Aztán mondta:

- Pedig te tartottál előadásokat az eredményeinkről, és nem én.

Nyeltem egyet.

Tudtam, hogy szemérmesebb annál, semhogy sokat beszéltethetném magáról, de ez nem is volt fontos. Így is értettem. Ő, aki soha nem érezte egészen a magáénak sikereinket, most egyszerre az elé a választás elé került, hogy vagy vállalja maradéktalanul a hibáinkat, vagy azt kell mondania: nem vagyok kommunista.

Az előbbi választotta.

- Elutaztam a megyéhez.

- Nem kérdezted, hogy „mért éppen én?” - tréfáltam.

Rám pillantott:

- Csak akkor, mikor hosszas veszekedés után avval akartak lerázni a nyakukról, hogy forduljak a minisztériumhoz.

- De mégis Pestre utaztál...

- Igen, de nem a minisztériumhoz, hanem Adorján elvtárshoz. Azt kérdeztem tőle: mért küldtetek falura, ha nem adtok vetőmagot?

Nevetnem kellett ezen a passz-játékon, de Jóska torkomra forrasztotta gúnyos kérdésemet:

- Tévedsz! Nem tiltakozott. Azt mondta: „most kaptam egy levelet az igazgatódtól, bepanaszol, hogy mindenfele utazgatsz, ahelyett hogy a gépek javításával törődnél. Kellett neked Pestre szaladnod? Telefonotok nincs?”

- Együtt utaztunk vissza. Akkor láttam először, hogy milyen félelmetes tud lenni Adorján. Az igazgató valósággal haptákban állt előtte:

„Maga a vezető! Mért nem utazott maga Kaposvárra? Ha még egyszer ilyen levelet ír az elvtárs, az megy egyenesen a KEB-hez.”

Bevallom, ekkor még nem szégyelltem el magamat. Elvégre Adorjánnak kötelessége volt Jóska támogatni, nekem pedig nem. Többet is segíthetett, mint én. Megkérdeztem:

- És szereztetek magot?

- Csak jóval később, tavaszra.

Nagyot lélegzett:

- Közben elváltam a feleségemtől.

Igaz, hiszen ez volt az eredeti kérdésem...

- Tudod, Ilonka falun is úgy kezdett el berendezkedni, mint Pesten. A szomszédokhoz szaladgált kölcsönökért. Márpedig ott én voltam „a” kommunista. Végül azt mondtam neki: vagy abbahagyod az egészet, vagy hazaküldlek anyádhoz.

Elgyötörten simította végig az arcát:

- Mindez persze nem ment ilyen egyszerűen.

- Értem - szakítottam félbe. - Ne kínozd magad...

Bólintott.

- Szóval, megpróbáltam egyedül élni. Este főztem magamnak valamit. Akkor aztán megszólított a pókos Cserti: „Hallja, elvtárs, ennek nem lesz jó vége. Mi szívesen főzünk az elvtársnak.”

- Hát ilyen emberré vált az öreg? - szakítottam ismét félbe Jóskát. - Sose néztem volna ki belőle!

Csodálkozva nézett rám:

- Mért lenne öreg? Olyan, mint te vagy én. Talán az apját ismerted?

Látod, barátom, itt szégyelltem el magam. Hogy már tizenöt éve nem voltam a falumban...

Jóska folytatta elbeszélését.

- Mikor aztán hallottam, hogy Fehér megyében van elegendő búza, már egy pillanatig sem haboztam. Azért az „elvtársért” a pokol fenekére is elmentem volna.

Itt valami szépet szerettem volna mondani Jóskának, de ő hirtelen hangot változtatva rám támadt:

- De amit ti, írók csináltok, az felháborító! Azt hiszitek, a bürokraták torkát szorongatjátok? Dehogy! Az enyémet!

Folytassam tovább a történetet? Nem folytatom.

Azt hiszem, minden világos. Még talán annyit, hogy szokásomtól eltérően nem tiltakoztam az ellen, hogy minden író egy kalap alá vegyenek, hanem vállaltam a felelősségből a rám eső részt.

*

Szóval, a párt olyan emberek szövetsége, akik mindenért felelősséget éreznek, és akik jóban, rosszban kitartanak a párt mellett. Ezért képes átfogni a társadalom egészét. És mert az ellenforradalom után a párt túlnyomó többségében ilyen emberekből áll, ezért merem állítani, hogy erősebb, mint bármikor volt.

A boldogságról és a boldogtalanságról

Mindezt azonban nem azért mondtam el, hogy megkerüljem kérdésedet, hanem, mert hitem szerint így közelíthettem meg a helyes választ. Bevallom, engem meglep, hogy te, aki ismered és szereted a Faustot, a Peer Gyntöt és a többi remekművet, melyek a boldogság titkát kutatják, ilyen primitív egyszerűséggel teszed fel a kérdést, boldogabbak vagyunk-e, mint azelőtt? Elvártam volna tőled, megjelöld, hogy az emberi élet miféle állapotának gyakorisága felől érdeklődsz. Arra vagy kíváncsi, gyakran mondjuk-e a percnak, hogy maradjon? Vagy hogy meg tudjuk-e őrizni egyéniségünket? Vagy azt kérde, hogy hányan van közülünk biztos keresete, levendula szagú hálószobája és operabérlete? Vagy egyszerűen csak azt, hogy hányan elégszünk meg avval, ha halálunk után jogosan vésik sírkövünkre: itt nyugszik a legjobb férj s apa?

Philemonok és Baucisok persze se nálatok, se nálunk nincsenek többé. Ibsen túl engedékeny volt, mikor a kispolgári boldogságot így fogalmazta meg: Manó, légy elég magadnak! Ez az állapot a primitív emberi lét sajátja, s ennek útja a modern ember előtt már rég bezárult. Nekünk, ha boldogok akarunk lenni, vagy többé, vagy kevesebb kell válnunk magunknál.

Nos, barátom, az előbbi eset gyakrabban, az utóbbi ritkábban fordul elő nálunk most, mint azelőtt.

Vagy túlságosan elvontan beszélék?

Tinálatok általában azt nevezik boldognak, aki békén és nyugodtan él. Vagyis nem nyomorog, szereti a munkáját, kellemes a családi élete, és szerencsésen válogatja meg barátait. Tartozéka továbbá a boldogságnak valami könnyen kielégíthető szenvedély, mint a sör, a horgászat vagy a zene kedvelése, amellyel az ember kitöltheti szabad idejét. És valóban, akit nem zavar, hogy közben e szűk körben elsorvadnak legjava képességei, hogy fel kell adnia ifjúsága álmait, nos, az ilyen ember boldog is lehet.

*Ez út hazánkba visszavisz,
Filiszter leszek magam is...*

És mert ez a lemondás egyáltalán nem könnyű, az elvesztett képességek helyett adnak nektek pótszerű detektívregényt, mozit, általános titkos választójogot, autót, háztartási gépeket és vasárnapi misét - Liebchen, was willst du noch mehr? Semmi nem drága a nép boldogságáért, persze azért, melyet a ti uraitok kedvelnek, s nem azért, melyről nálunk Ady Endre énekelt:

*Kalapom, szűröm, szívem fergetegben
nézzük a vihart, hogy ki bírja szebben...*

Pedig hasztalan, mert nálatok sem lehet kiirtani azokat az embereket, akik azt vallják, hogy nincs kegyetlenebb börtön, mint a megalkuvás, és nem bírnak beletörödni abba, hogy az emberek millióit az élet közepéből az élet szélére szorítják.

Mi, barátom, viharos égtáj alatt élünk. Vannak viharaink egy pohár vízben, és vannak tisztító, tengeri viharaink, melyek felfrissítik körülöttünk a levegőt. Nálunk tartósan csak az lehet boldog, aki ereje minden irányú kifejtésében találja örömét. A mi életünkben gyakran vannak percek, melyeket szeretnénk marasztalni, melyekért - ahogy mondani szokás - érdemes volt élni.

Hogy nem kellett-e túl nagy árat fizetnünk a boldogságért? - gyakran úgy érezzük, hogy igen. De ez csak azt mutatja, hogy még nem edződünk meg eléggé, hogy sok bennünk a múlt, és kevés a jövő. Viszont, a boldogság vágya nálunk felemeli az embereket, nálatok pedig le-süllyeszti őket.

De hogy mindent megérts, hadd apelláljak még egyszer irodalmi ismereteidre. Sok kedvenc szerző írt meg, hogy a polgárosodás kezdetén, mikor szétbomlottak az addigi kötelékek, a művelt emberek légiói tekintettek, alig elviselhető nosztalgiával a primitív, paraszti életre, és vallották meggyőződéssel, hogy az egyszerűségben van a boldogság. Bele azonban csak azok haltak a vágyakozásba, akik meg is próbáltak közülük a nép között élni. Az alacsonyabb életforma csak messziről látszott szépnek, közelről már nem bírták elviselni.

Nos, barátom, néha mi is effajta nosztalgiával nézzük a ti életeteket. Elviselni, persze, már nem tudnánk. Ez nemcsak afféle kigondolt vélemény, hanem az elmúlt év alatt disszidenseink legjobb része kipróbálta a gyakorlatban is.

Engedd meg, hogy leveletem egy másik levél kezdő soraival zárjam, egy levéllel, amelyet három napja kaptam egy hajdani barátomtól.

Irénnek migrénje van, lefeküdt, és aludni próbál. Én azonban már túl vagyok az ilyen gyerekségeken. Az ágyban való forgolódás helyett inkább saját akaratomból virrasztok, csak akkor húzom fejemre a takarót, ha már a szó szoros értelmében leragad a szemem. Migrénünket a köd okozza, de nem az, amely odakünn lepi be az utcákat, hanem az, amely bennünk kavarg.

Ezután persze azt hiszed, hogy csalódtunk számításunkban, nyomorgunk, s most, részvétedre számítva, megjártsszuk a nagy hazafit. Hanem erről szó sincs. Anyagilag nem jártunk rosszul. Mind a ketten dolgozunk, és jövedelmünk nagyobb, mint otthon volt. Lakásunk valamivel rosszabb, mint a pesti, de már mosógépünk is van.

És mégsem lehet itt élni.

Mintha a tenger fenekén lagnánk, örök némaságra kárhoztatva. Irénen és a gyereken kívül nem törődhetem senkivel, és velem sem törődik senki. Kollégáim jó fiúk, csak rettentően unalmasak; sehol sem érzem inkább egyedül magamat, mint a társaságukban. Nem hittem volna, hogy felnőtt emberek estéken keresztül olyan gyermekes dolgokról fecseghessenek, mint ők. Ami személyes ügyük, az nem tartozik másra, ami közügy, az nem tartozik rájuk. Marad a sport és az időjárás. És ha nagy ritkán politizálnak, például a közeledő választás esélyeit vitatják, olyan modorban teszik, mint ha két futballcsapat győzelméről lenne szó. Talán még fogadásokat is kötnek.

Bizonyos fogalmakat pedig mintha egyáltalán nem ismernének. Például híre jár, hogy az üzemben kisebb elbocsátások lesznek. A munkások rosszkedvűen tárgyalták a lehetőségeket. Az egyik öreg melós különösen levertnek látszott.

- Maga miért izgul? - vigasztaltam. - A maga elbocsátása rettenetes igazságtalanság lenne.

- Igazságtalanság? - nézett rám sötéten. - Nálunk? Az mi?

Mikor pedig egyik kollégámnál szóvá tettem a dolgot, hitetlenkedve csóválta a fejét:

- Maguk milyen naiv emberek!...

III. LEVÉL

Schulz Egon úrnak

WIEN
Langeasse 13.

Kedves Barátom!

Ne haragudj, de harmadik leveled ismét Knobláth úr kocsmáját juttatja eszembe, mégpedig dr. Mitterski Tihamér számtanácsos urat, azt, aki 1936. november 20-tól 23-ig hetvenhat darab férfi alsónadrágot, száz pár fuszeklit és ismeretlen mennyiségű sámfát vásárolt össze, és Szent Teréz Testvérekének ajándékozta. Miután ez az eset nyilvánvalóvá tette azt, ami különben eddig is csak családtagjai előtt volt kétséges, gondnokság alá helyezték, és beadták nevében nyugdíjaztatási kérelmét, melyet a felsőbb szervek, tüneményes gyorsasággal, elfogadtak. Ettől fogva Mitterski úr minden reggel, pontosan kilenc órakor lenyomta Knobláth úr helyiségének kilincsét, és e szavakkal lépett az ivóba:

- Nem szeretem az ilyen időt, Knobláth! Inkább bejöttem. Nem mehetek mindennap a Ritzbe, igaz?

Leült megszokott asztalához, és krákogott:

- No, ha már bejöttem, hozzon egy féldecit.

Az első poharat mindig személyesen hozta Knobláth úr. A másodikért a csaposhoz fordult, tizenegy órakor:

- Nehogy azt mondja a gazdája, ingyen szívom a levegőjüket.

A harmadik rendelésre, fél kettőkor, e szavakkal került sor:

- Talán nem ártana ebéd előtt egy féldeci!

Délután pedig így tért vissza:

- Szaporán, Feri! Zsíros volt az ebéd.

Hanem az öt órai - természetesen megfelelően kommentált - megrendelés után elfogyott a számtanácsos úr pénze, melyet minden reggel kiszámítva kapott meg ifjabb Mitterski Tihamértól, és evvel együtt érvei is kimerültek. Aggódva kopogtatott pohara fenekével az asztalon:

- Még egy féldecit, Knobláth úr!

Derék kocsmárosunk szánakozva tárta szét karját:

- Nem tehetem, doktor úr! Nem szabad többet, doktor úr!

A számtanácsos úr olyan arcot vágott, mint aki pókot talált az italában.

- Maga akar nekem valamit megtiltani, Knobláth?

- A világért se, doktor úr. De pénze sincs több a doktor úrnak.

- Na és? Talán nem hitelez nekem? Nekem, akinek 1000 pengő adósságom volt a Ritzben?

Knobláth úr bocsánatkérően mosolygott. A számtanácsos megsértődve pattant fel helyéről:

- Végeztem, Knobláth! A lábamat nem teszem többet a butikjába! Mi vagyok én, tróger? Kocsis vagyok én, hogy nincs hitelem magánál?

Hanem ezen a fenyegetésen a fiú is csak mosolygott már. A vége mindig az lett, hogy a számtanácsos úr elerőtlenedve visszaroskadt a helyére:

- Ne legyen már ilyen, Knobláth úr!

Szeméből potyogni kezdett a könny:

- Jobb lenne nekem már a föld alatt... Nem kellek én már a kutyának sem...

Ilyenkor aztán Knobláth úr szíve meglágyult, és sajátkezűleg hozott egy újabb pohárral, amit Mitterski úr megkönnyebbült sóhajjal ürített fenéig, s újabb erőre kapva koccintotta üres poharát az asztal lapjához:

- Még!

- Túlságosan jó szíve van, főnök úr! - mondta ilyenkor Feri, a csapos, de Knobláth lenézően mosolygott:

- Hát aztán? Az ember nemcsak pénzzel él... És különben is, a Mitterski-család nem fog kétszáz pengőért botrányt csinálni.

És valóban, honnan, honnan nem, egyszerre elterjedt az Üllői úton, hogy az ifjabb Mitterski úgy bánik az apjával, tisztesség ne essék szólván, mint egy kutyával, s még azt a kis italt is sajnálja attól a vén hülyétől. Lehet, hogy Knobláth úr mondott valamit, de az is lehet, hogy nem, elég annyi, hogy egy este beállított az ivóba a malacképű ifjabb Mitterski. Csupasz felsőajka remegett a felháborodástól:

- Mennyivel tartozik az apám?

Fejedelmi mozdulattal lökte a pultra a pénzt:

- Nem gondolja, hogy sajnálom az apámtól?

Ám az ifjabb Mitterski nem volt vendég, s így Knobláth úr semmi szükségét nem érezte, hogy igazat adjon neki.

- Hát... volt valami olyan látszatja - mormogta az orra alatt.

Azt nem lehet tudni, mit felel más körülmények között Mitterski, talán rendőrt hívat, és becsületsértési pert indítat a kocsmáros ellen, de az effajta hírek sasszárnyakon repülnek, már a miniszteri tanácsos is megjegyzést tett holmi érdemetlen gyermekekről, s ez megingatta az önbizalmát. Kétségbeesetten kiáltott fel:

- Mit csináljak? Az orvosok tiltják az italtól. Az öt féldeci is sok neki. Kergessem a sírba?

Knobláth-ból kitört a filozófus. Vigasztalóan tette Mitterski karjára a kezét:

- Ez a baj, doktor úr? Hát mér nem tetszett mindjárt mondani, doktor úr? Adok én magának tanácsot. Egy Knobláth nem fut rongyos egy deci pálinka után!

Odahajolt Mitterski füléhez:

- Ezentúl csak három pohárra tessék neki pénzt adni, és kettőt hadd vásároljon hitelbe.

S mikor látta, hogy Mitterski egy szót sem ért az egészből, magyarázóan tette hozzá:

- A kedves papa ugyanis csak akkor érzi úrnak magát, ha adósságot csinálhat.

Ettől fogva a számtanácsos úr megelégedetten éldegélt, és nem rendezett jelenetet Knobláth úr kocsmájában, az ifjabb Mitterskiről pedig elterjedt az Üllői úton, hogy ő a legfigyelmesebb gyerek, akit valaha anya a világra hozott.

*

Nos, kedves barátom, te pedig csak addig érzed magadat politikában járatos egyénnek, ameddig feltételezed, hogy minden kormányzat, így a mienk is, üldözi az igazmondást? Nyugtasd meg háborgó lelkiismeretedet: harmadik leveledet is megkaptam, s ha - amitől te félsz, de amit én nem hiszek - az én leveleim „illetéktelen szemek” elé kerültek, akkor sem lesz semmi kellemetlenségem „e feltűnő őszinteségből”. Minden, amit hibáinkról eddig írtam, nálunk már lejátszott lemez, amit ép elmével csak azok tagadnak, akik maguk is ludasok benne - kormányunk tehát semmi esetre sem. S ha mégis joggal írhatod, hogy „hiába valószínűsítetted előttem, hogy éppen az általad feltüntetett hiba, az őszinteség hiánya volt az összes többi szülőanyja, mégsem értem a mechanizmust, melyen keresztül egy ilyen távoli és elvont hiba általános elkeseredést, majd ellenforradalmat szülhetett”, úgy az nem azért van, mert nem írtam további részleteket hibáinkról, hanem, mert arról a képről, melyet két első levelemben rajzoltam, éppen a legfontosabb vonások még hiányoznak. Külföldön, de főleg itthon, sokan vannak, akik arannyal fizetnének engem, ha épelméjű emberek előtt az eddig leírt okokkal is érthetővé tudnám tenni a történeteket; mert azt ma már alig tagadja valaki, hogy nálunk ellenforradalom volt, ma már csak azt szeretnék tagadni, hogy az ellenforradalmat ellenforradalmárok csinálták. Mi ketten, felnőtt emberek, azonban nem hiszünk csodákban, és tudjuk, hogy az ő tevékenységük nélkül semmit nem lehet megérteni. Az viszont igaz, hogy az események résztvevői különféle kategóriákhoz tartoznak, és bármelyik csoportot hagynánk említés nélkül, a többi mozgását is eltorzítanánk.

Először tehát a megtévesztettekről, aztán az ellenségről, aztán az árulókról fogok írni, végül pedig az ifjúságról, ami egészen külön kérdés. Ha pedig befejeztem az ellenforradalom katonáinak felsorolását, befejezésül még azokról akarok beszélni, akik ma vezetik a pártot.

A jó emberekről

Október 27-én a Sztálin téren jártam. A ledöntött szobrot ekkorra már elvontatták, a tömeg a fennmaradt óriási csizmák bámulására gyűlt össze, és igen zajosan viselkedett. Itt is, ott is embergyűrű képződött egy-egy erőteljesebb egyéniség körül, aki rögtönzött beszédet tartott hozzájuk. A Hydeparkot képzelem olyannak, amilyen képet ezekben a napokban a Sztálin tér nyújtott.

Engem nem a ledöntött szobor látványa vonzott a térre. Arra voltam kíváncsi, kik azok, akik a Sztálin-emlékmű lerombolását úgy ünneplik, mint annak idején mi a Gömbös-szobor felrobbantását - és arra is kíváncsi voltam, vajon tudják-e, hogy ez is, az is a rendszer megdöntésére volt felhívás? Meg kell mondanom, hogy sok egyszerű embert is láttam a tömegben, sőt, talán ők adták a jelenlevők többségét, de a hangadók, a szónokok - enyhén szólva - nem a proletariátus soraiból kerültek ki.

A tömegben csavarogva, a tér Múcsarnok felé eső részén, igen különös jelenetnek lettem tanúja. Az egyik gyűrű közepén egy rosszul öltözött, piszkos kis öregember állt, és tajtékzó szájjal hánytá panaszait az ég felé:

- Elvették a házamat! Egy becsületes munkásélet után, hatvannégy éves koromban dolgozni kényszerültem! Ezt tették velem! Kifosztottak! Tönkretettek! Lehet ezt tűrni, testvérek?

Néztem a körülötte állókat. Férfiak és nők, köztük számos olyan lakóféle ember, szánakozó arccal hallgatták sirámát, időnként közbeszóltak:

- Szegény!

- Miket kellett megérnie!

Én is felkiáltottam:

- Istenem! És azóta nem lakoltathatott ki senkit?

Szomszédom felém fordult, és hangtalanul bólogatott. Szavaim értelme nem jutott el a tudatáig, csak látta, hogy mondok valamit, és sietett együttérzéséről biztosítani. Szerintem a szónok nagyon is engedékenyen viselkedett. Beszélhetett volna így is:

- Tíz éve nem szedhettem házbért, testvérek, nem húzhattam ki senki feje alól a párnát, nem lökhettem senkit az utcára, és ti ezt tűritek, nyomorultak?

Meggyőződése, hogy ha kellő szenvedély fűti a hangját, nemcsak részvétteljes pillantásokat arat, mint így, hanem a tömeg térdre roskad, és halk zsoltosmákat küld az egek urához az emberi jogaikban korlátozott háziurak érdekében.

Vagy talán nem azt tették később? Elég volt azt kiáltani, hogy igazságtalanság, és az emberek mindent tudomásul vettek. Hogy kiengedték a hazaárulókat, a gyilkosokat, Mindszentit, hogy Kéthly Anna és Kőműves újra szerephez jutottak...

- A kormány nem akarja fizetni a sztrákolók bérét? Felháborító!

A jószívűség olyan ragálya öntötte el az országot, mely hisztériájában egyedül a gyermekek keresztes hadjáratához volt mérhető. Nemcsak a fegyverek, de a könnyek tengerében is fuldokoltunk, igazán csak idő kérdése volt, mikor fogják körmenetben végighordozni a városon azt az embert, aki így áll a tömegek elé:

- Nem engedik, hogy meggyilkoljam az anyámat! És ti ezt tűritek, testvérek?

A fertőzés azonban nem csodamódra harapódzott el az országban. Bacilushordozói elejétől fogva közöttünk lappangtak, és számuk az utolsó egy-két esztendőben mérhetetlenül megnövekedett.

Félreértés ne essék, én az okos segítőkészséget, a másokról való hozzáértő gondoskodást az erények egyik legszebbikének tartom, szerintem nem is lehet kommunista az az ember, akiből ez hiányzik. De aki egyformán sajnálja a lakót és a háziurat, a spekulánst és az újtót, a legyilkolt Sallait és a méltó büntetését elvett Reményi-Schnellert, a munkást és a tőkést, a bérest és a kulákot, az lehet a legjobb férj és apa, mégis veszélyesebb, mint a pestis és a csörgőkígyó. S nálunk ezrével szaladgáltak olyan párttagok, akik az üzemben röpgyűlésen követeltek kíméletlen erélyt az ellenséges elemek ellen, otthon pedig a könnyük csorgott, mert a szomszédjuk, a hajdani nagykereskedő, havi ezerkettőszázért reggeltől estig koptatja a lábát, és a volt háziúr perzsáinak eladásából él.

Az már igazán egyszerű dolog, hogy ha mi a munkások érdekében csinálunk forradalmat, az a tőkések ellen folyik, s hogy a hajdani béreseken csak úgy segíthetünk, ha nap mint nap megsértjük a kulákok érdekeit.

Nagyon utálok én ezeket az úgynevezett jó embereket, és gyűlöletem sokkal régebbi keletű, mint az ellenforradalom. Évek óta küszködöm egy novellával, melyben le akartam leplezni azt a mérhetetlen kártevést, amit avval az áldott jó szívükkel okoznak.

A novella azzal kezdődött volna, hogy Bösze Zoli, a fiatal hős, a bírósági tárgyaláson, melyen később a nép vagyonának elsajátítása miatt négyévi börtönre ítélik, elmeséli, hogy milyen hallatlan szerencséje volt egész életében, mert mindig jó emberekkel találkozott.

Már gyermekkorában úgy ragadt hozzá a szájalom, mint a szőrhöz a bojtortján. Testvérei erős, jellemes gyerekek voltak, ő volt közülük egyedül nyavalyás, hazudós és ostoba, de szülei a természet mostohaságáért mérhetetlen gondoskodással és kivételezéssel kárpótolták. Neki

nem kellett testvérei levetett ruháit hordania, és akármilyen szegények voltak is, naponta kapott cukrot. Amikor apja egyszer türelmét veszítve kezét emelt rá, anyja közbevetette magát:

- Még te is, András? Nem verte meg eléggé az Isten?

Később iskolába járt, s osztályfőnöke meg volt győződve arról, hogy ő voltaképpen tanul és tud, csak idegességében nem tudja kinyitni a száját, s ezért azután még az érettségit is túrható eredménnyel tette le.

Aztán kikerült az életbe - de itt már igazán zavarba ejt az a gazdag választék, melyből szelektálnom kell. Kiről írjak? A kedves csoportvezetőről, aki elnézte normacsálását, vagy a személyzeti főnökről, aki helyette egy jobb munkást bocsátott el, mert az könnyebben talál másik állást? Vagy az öregről beszéljek, akit annyira meghatottak könnyei, hogy nem jelentette fel, amikor elemelte az óráját? Esetleg a főmérnökről, aki csekély részesedésért támogatva használhatatlan újítását?

Hidd el, túlságosan is könnyű olyan szereplőket találni, akik mondanivalómat illusztrálnák, igazán nem ezen múlt, ha végül mégsem kezdtem hozzá novellám megírásához.

A kompozícióval voltam elégedetlen. Úgy éreztem, hogy az úgynevezett költői igazságszolgáltatást nem Bösze Zoli bűnhődése elégíti ki. Legrokonszenvesebb megoldás az lett volna, ha Zoli egy nagy konyhakéssel ledöfi azt az aranyos, jó embert, akinek utolsó nagy szerencséjét köszönhette - nem érdemel jobb véget a gazember.

És itt kezdődött az *én* tragédiám. A gyilkosságot nem volt nehéz kitalálni, de olyan szituáció, melyben el is lehet végeztetni Zolival, elképzelhetetlen. Mert tegyük föl, hogy az illető a szobájában alszik, és a mi barátunk éjjel, a kísértetek órájában lopózik be hozzá, a konyhakéssel a kezében. Az illető fölriad a zajra, és ijedten mered a fiúra:

- Fiam, te itt?! - kiáltja patetikusan. - Mit akarsz tőlem?

Zoli előtte való nap látta a Rumjancev-ügy című filmet, s ezért így felel:

- Fia kegyednek a tambovi farkas, és meg akarom ölni.

- Engem? Apád helyett apádat? Aki olyan voltam hozzád, mint egy falat kenyér?

És Zoli, szegény, talán még hiszi, hogy meg fogja őt gyilkolni, de nekem már elment a kedvem az egésztől. Erre az emberre nem lehet kezét emelni. Mert ez kisírja magát. Ha kell, letérdepel, és a padlón görgeti tiszteletben megőszült fejét, de meghalni ágyban fog, és a temetésén három egyház templomában húzzák meg a harangot. Ha kell, leimádkozza az Istent az égből, s az leszáll hálóingben, és lefogja Zoli remegő kezét - de gyilkosság, az nem lesz. A fiú ellágyul, elveszti a fejét, együtt zokog az öreggel, aki búcsúzóul homlokra csókolja, s aztán ágyába bújva hajnalig törli a fejét, hogyan segíthetné az eddigieknél is hatásosabban? S ezért, ha eddig csak börtön fenyegette Zolit, ezek után fel fogják akasztani, és a mi illetőnk kimegy a temetőbe, egy szál virágot tesz pártfogoltja sírjára, és reménytelenül felsóhajt:

- Pedig mennyire támogattam! Ki bírja ezt megérteni?

*Ős patkány terjeszt kórt miköztünk,
az el nem gondolt gondolat.
Belehabál, amit kifőztünk,
emberből, emberbe szalad...*

Igen, barátom, az úgynevezett józan ész bajnokairól lesz szó, akiknek száma olyan nagy közöttünk, hogy külön lovagrendbe tömörülnek. Címerük is van. Zöld mezőben áll egy egyszerű parasztember, és azt sem tudja, hol lakik az Isten. A pajzs alatt szalagon felirat:

Post hoc, ergo propter hoc...

Itt van például az én kedves barátom, Gallai Feri - aki csak azért nem nagymestere e rendnek, mert a józan ész megköveteli, hogy a nagymester olyan személy legyen, akinek tévedéseiért ezreknek kell lakolnia -, akivel jó két évvel ezelőtt egyszer együtt utaztam Mátraházáig. Ha pontos dátumra lennel kíváncsi, könnyen utánanézhetsz, éppen egy hónappal azután történt, hogy a Szabad Népben megjelent Mérai Tibor nagy port felvert cikke Pauli Máriáról. Mi is arról beszélgettünk.

De itt félbe kell szakítanom magamat, hogy jó előre mentegetőzzem a nagyképűség vádja ellen. Nem kellett ugyanis ahhoz semmiféle jóstehetség, sőt, különösebb éleslátás sem, hogy én már akkor utáljam Mérait. Egyszerűen szenvedő alanya voltam annak a mérhetetlen közönynek, lenézésnek, rosszindulatnak, pöffeszkedésnek, mellyel ő mint az Írószövetség párttitkára, minden nem Kossuth-díjas íróval szemben viselkedett. Nem volt az véletlen, hogy ekkor nyerte el névtelenebb író társaitól a „frakkos betörő” epiteton ornansát! Engem mélyen felháborított a cikke. Dühösen magyaráztam, hogy ha olyan ember, mint ő, aki éveken keresztül járt élen a szívtelenségben, cikket ír mások hasonló eljárása ellen, akkor saját magára is vesztessen egy pár szót, máskülönben becstelen gazembernek tartom.

Gallai Feri megbocsátó mosollyal tűrte heveskedésemet, és nem nyilvánított véleményt.

- Miért? - szakítottam félbe hirtelen magamat. - Te talán más véleményen vagy?
- Valami igazad persze van - válaszolta az egyenes kérdésre kényszeredetten és óvatosan.
- Akkor mért mentek vele együtt? - kérdeztem.
- Mindnyájukat kompromittál.

Mert akkor már olyan volt a helyzet, hogy botránkoztatás nélkül tehettem fel ezt a kérdést. Aki csak egy cseppet is tájékozott volt, látta, hogy mindenféle szervezkedések és együttmenések vannak, s a résztvevők már nem is nagyon titkolják csoportalakítási kísérleteiket.

Én habozás nélkül utasítottam el magamtól mindenféle frakciózás gondolatát, de avval egyetértettem, hogy a pártvezetés módszerein változtatni kell. S így kérdésem nem hangzott ellenségesen. De Feri kinevetett:

- A józan ész azt követeli, hogy minél szélesebb fronton támadjunk. Mindenkiel együtt kell mennünk, aki a vezetés ellen van.

Egyre mérgesebb lettem:

- Én nem tudom, mit tanácsol a józan ész. De a történelem azt tanítja, hogy aki csirkefogókkal megy együtt, az előbb-utóbb a fogságukba kerül. Pár hónap múlva összekötözött kézzel lesztek kiszolgáltatva nekik.
- Ugyan! - legyintett. - A többség a kisebbségnek?

Nem tudtunk megegyezni, és megingott barátsággal váltunk el Mátraházán, ahol ő leszállt, én pedig továbbutaztam Parádra. De nem tudtam a táj szépségében gyönyörködni. Aggódni kezdtem, mint mindig, ha magukat politikusoknak hívó emberek érvek helyett a józan észre kezdenek hivatkozni.

Legközelebb az Írószövetség háromnapos taggyűlése után találkoztam Gallaival, melyen, ha nem is Mérai, de mások már olyan beszédeket tartottak, melyek lényegében a párttal való szembefordulást jelentették:

- Egyetértesz velük? - kérdeztem.
- Ki? Én? - háborodott fel. - Dehogy.
- Mért nem lépsz fel ellenük? Itt az idő!

Most ő kezdett dühöngeni:

- Van józan eszed? Most ziláljuk szét a frontot? Ki kell tartani!

- Úgy? - mondtam. - Szóval, máris a fogságukban vagytok? A ti beszédeitekre a kutya sem fog emlékezni, míg az ő szavukat az egész világ ismétli.

Legyintett:

- Majd a győzelem után velük is leszámolunk.

- Akkor is ti lesztek többségben?

Megütközve nézett rám:

- Természetesen!

Na igen, mert arról a „józan észről” van szó, amelyik képtelen a dolgokat mozgásukban látni, vagy legalábbis azt hiszi, hogy a meglódult áradatot varázsigékkel is vissza lehet terelni a medrébe.

Nem tudom, mikor talákoztunk legközelebb. Rövid idő alatt nagyon kis ponttá zsugorodott össze, s én már mások véleményére voltam kíváncsi. Aztán egyszer az írószövetség vezetői úgy találták, hogy ha már a fiatalokat nem tudták visszatartani a tüntetéstől, a józan ész azt kívánja, hogy együtt menjenek velük. Másként ugyanis elveszthetnék befolyásukat, s a befolyást, ugyebár - ezt is a józan ész diktálja -, mindenáron meg kell tartani.

Az első harcok után aztán sokszor talákoztunk Ferivel. Lobogott.

- Elment az eszük?! - kiabálta. - El lehet azt józan ésszel képzelni, hogy az ifjak megnyugszanak addig, amíg társaik fogságban vannak? Amnesziát!

A jószívűek kontráztak neki:

- Börtönben tartanak jóhiszemű embereket! Elviselhetetlen!

Nem sokat számított már, hogy mi mondunk-e valamit vagy sem. Mégsem bírtam megállni közbeszólás nélkül:

- Háromszor is felszólították őket a fegyverletételre...

Az volt a szerencsém, hogy az Írószövetség vezetősége székházában biztosította a szólásszabadságot; pillantásokkal pedig nem lehet nyolc napon túl gyógyuló testi sérüléseket okozni.

A fegyverszünet kihirdetése lakásomon talált. Nem bírtam tovább otthon maradni, de a szövetségbe sem volt kedvem bemenni. Leverten, szinte szédülten csavarogtam az utcákon. A városban már folyt is az újonnan szervezett nemzetőrség leszerelése. Hármasával jöttek az utcán: egy honvéd, egy rendőr, egy civil, és ábrándozásukból csak akkor riadtak fel, amikor az ellenforradalmárok a mellüknek szögezték a fegyvert. De nemcsak a gyalogosok jártak így, hanem azok is, akik teherautókon száguldoztak.

Ferivel a Nemzeti előtt talákoztam. Nyugodt volt, és nagyon barátságosan viselkedett.

- Követeléseink megvalósultak. A harcoknak vége. A józan ész most azt követeli, hogy minden erőt fogjunk össze az építésre.

- A józan eszed tokja - mondtam. - S ha mások józan esze nem ezt követeli, akkor mi lesz?

Kinevetett. Ám két nap múlva már így beszélt:

- A marxizmus megbukott.

Ne értsd félre, nem fölényeskedve mondta. Láttam rajta, hogy rettenetesen megrázta ez a felfedezés. A legszívesebben sírt volna. S hogy erre ne kerüljön sor, mindkettőnk vigasztalására helyesbítette magát:

- Vagy legalábbis gyökeres revízióra szorul.

No igen, mert arról a józan észről van szó, amely rögtön elveszti tájékozó képességét, ha az összefüggések a maguk bonyolultságában mutatkoznak meg, s hogy mégse érezze magát egészen vaknak, azt mondja:

- Ami nem fehér, az fekete. Vagy legalábbis szürke.

A lejtőn azonban nehéz megállni, úgyhogy azon már nem csodálkoztam, hogy a harcok elülte után Feri egy mozdulattal a front másik oldalára helyezte magát:

- Kellett ez nektek? Éhezni fogunk. Ha kitartottunk volna a semlegesség mellett, a nyugat ellátott volna mindennel. Mintaállamot rendeztek volna be nálunk.

- Miért? - kérdeztem.

- Mert így kívánta volna tőlük a józan ész.

Persze disszidált. Nem jutott messzebb Ausztriánál. Ott, a menekült táborokban tanulta meg, mit kíván az amerikaiaktól a józan ész. Márciusban jött vissza.

- A történelem - magyarázta - nem ésszerű folyamat. Ember nem számíthatja ki előre a menetét. Én már nem hiszek semmiben. Az emberiség vesztébe rohan. De ha mindenképpen el kell pusztulnom, inkább itthon halok meg, mint idegenben.

Mert, barátom, arról a józan észről beszéltem, mely, ha az események nem úgy játszódnak le, ahogy várja, megtagadja magát a józan ész...

Tövisek a húsunkban

Ezek a valóban elviselhetetlen és káros emberek mégsem jelentenének számunkra nagy veszélyt, ha nem élnének közöttünk valódi ellenforradalmárok is.

November óta különféle irodalmi termékekben sok gyáva ellenforradalmárról olvastam. Úgy látszik, akik akkor nagyon megijedtek, azok most gyermekes módon avval bátorítják magukat, hogy az ellenséget gyöngébbnek ábrázolják, mint amilyen a valóságban. Szerintem az ellenforradalmárok általában vakmerő, sőt bátor emberek. És rendkívül tudatosak. Mindenestre következetesebbek, mint munkásaink többsége - és ez természetes is. Mert a munkásokkal könnyű elhitetni, ezen vagy azon az úton haladva szerezhetnek jobb életet maguknak, az ellenforradalmárok viszont tévedhetetlenül tudják, hogy elvesztett hatalmuk visszaszerzésének csak egyetlen útja van: a rendszer megdöntése.

„A burzsoázia... ellenállását megtízszerezte az, hogy megdöntötték...” - írja Lenin.

Hönsch Pál erejét is megtízszerezte a gyűlölet, pedig már azelőtt is joggal tartották talpig férfinak. Arányos termetén nem volt egy gramm felesleges zsír, izmainak pompás játékában alkalomadtán maga is szívesen gyönyörködött a tükör előtt állva, övig meztelenül. Ilyen testet nem hozhat létre születés, csak kifinomult testkultúra és folytonos gyakorlás. Lovon vagy gyalog egyaránt elragadtatta az asszonyokat mozgásának fesztelen könnyedségével, és a férfiak szívét irigységgel töltötte el. De nemcsak testét, idegeit és akaraterejét is folyton edzette, s ebben nagy segítségére volt a családjában egy évszázad óta öröklődő katonai hagyomány. Dédnagyapja Görgey egyik adjutánsa volt, s állítólag ő vitte levelét Paskievicshez.

Ettől fogva a család legidősebb férfitagja feltétlenül a hadseregben szolgált, de oda igyekeztek a fiatalabbak is. 1940-ben kilenc Hönsch szolgált Magyarországon legfőbb hadurát. Pál apja ezredes volt, ő pedig kora ifjúságában eltökélte, hogy a tábornokságig fölviszi, mégpedig nemcsak összeköttetései kihasználásával, hanem kemény munkával is. Csak több évi csapat-szolgálat után jelentkezett a vezérkarhoz. Mint kiképző tiszt, megtanulta az emberekkel bánás minden csínját-bínját. Katonái tűzbe mentek érte, mert igazságos volt és szigorú, nem engedte, hogy szeszélyei befolyásolják érzelmeit. Nyílt, egyenes tekintete volt és őszinte arckifejezése - de hogyan is lett volna más, amikor soha nem kényszerült alakoskodni? Ha megkívánt egy asszonyt, megmondta neki, ha fenékbe akart rúgni valakit, megmondta neki, s mikor néhanapján öngyilkosságba akarta kergetni valamelyik katonáját, ebből sem csinált titkot. De ez az utóbbi igen ritkán fordult elő, mert, mint mondtam, igazságos kívánt maradni, és nem eresztette szabadjára indulatait.

A vezérkari szolgálat aztán befejezte neveltetését. Megtanult hallgatni, titkot tartani, messzehordó terveket kovácsolni, alkalmazkodni, és jól megválasztani barátait. Igazán nem állt más útjában karrierjének, mint az, hogy még csak százados volt, amikor a szovjet csapatok szétzúzták Horthy hadseregét.

Mindenesetre akkor is szerencséje volt. Miskolc alatt elszakadt csapatától, s mire - nyugat felé igyekezve - átjutott a Dunán, a német hadsereg Ausztriába menekült, és ő a Bakonyban rekedt. S mert nem volt sem Keleten, sem Nyugaton hadifogságban, és mert partizánvadász sem volt, viszont intézkedésekről és emberekről túl sokat tudott, simán igazolták a hadseregben. Csak 1949-ben rúgták ki onnan, de akkor annál gyorsabban. Gyűlölete azonban nem ekkor kezdődött, hanem amikor először kellett kezét fognia az új tisztekkel.

- Ezek! - mondta, és titkon nadrágjába törölte a kezét.

Ezek... - micsoda szó! A dallamát kellene lekottáznom, hogy jól megértsd. A rokona annak a „Was macht er?”-nek, mellyel a porosz királyok tisztelték meg katonáikat, nem akarván velük kapcsolatban a Sie szócskát használni. De még gonoszabb és gyűlölködőbb a hangzása, mert az az „er” a semmit jelenti, a levegőbeveendőt, az „ezek” pedig azt, amit nem lehet többé semmibevenni, amivel számolni, és amit rettegni kell. Még nem mondott le végképpen arról, hogy tábornok lesz belőle, de már előre megkeserítette örömét, hogy „ezek” kezéből kell majd elnyerni a rangját. Mikor aztán kirúgták a hadseregből, és ábrándjai végleg megsemmisültek, gyűlölete többé nem ismert határt.

Ezek! - gondolta, és elátkozta magában, hogy egykor tisztességesen bánt ezekkel.

De ekkor még nem volt igazán veszélyes, még nem tanítottuk meg arra, hogyan lehet ellenünk sikeresen harcolni. Visszavonultan élt, elegánsan öltözködött, s mint annyian mások, családi ékszereit adogatta el. A dolgozókat kerülte, más tisztek lakására járt, ahol fantasztikus terveket kovácsoltak, sőt talán csináltak is valamit, de azt már nem tudom biztosan.

Ekkor kitelepítették Budapestről, mégpedig nem is az ő bűnei miatt, hanem mert ezredes volt az apja. A Hortobágyra került, s többé nem voltak eladható ékszerei. Élni pedig kellett valamiből. Felvette hát a kampósbotot, és beállt juhásznak. Hosszú bajuszt növesztett, és megtanult tempósan beszélni.

- Apám! - mondta az öregebb juhászoknak, másoknak pedig azt: „bátyám” vagy „öcsém”.

Volt ebben valami pokolian mulatságos!

- Disznó lettem - magyarázta a kutyájának. - A disznónak pedig disznó az apja, az öccse és a bátyja is.

Újra megtanult felszabadultan nevetni, és - istenem! - ki tudná azt megkülönböztetni, hogy valaki jókedvében vagy keserűségében kacag-e? Megszerették, mert olyan nyílt volt az arca és egyenes a tekintete, s egy cseppet sem volt büszke. Senki sem mondta volna róla, hogy azelőtt úr volt. Még egy volt katonájával is találkozott a pusztán, s az majd elolvadt a megtiszteltetéstől, mikor magához ölelte:

- Rég láttalak, testvér!

De ő maga se hitte volna, hogy ilyen boldogság a „sárban fetrengeni”. Új örömeket ízlelt. Azelőtt sem voltak előtte idegenek a nép egyszerű leányai, de most modora, ereje és ragyogó bajusza pompás falatokhoz juttatta. Számptalan szívet és számos szüzet tört össze. És ő kettős kéjt élvezett: a testét és a bosszúét. Ha leküzdötte a nem is nagyon vonakodó lány ellenállását, arra gondolt:

- Ez a tiétek...

És azok a lázas álmok Hortobágy meleg éjszakáin, szabad ég alatt! Ha azokról tudnának a társai!...

De ki ismerheti meg egy ember álmait?

*

Mikor a kitelepítéseket megszüntették, Pestre jött, és egy vasgyárba ment segédmunkásnak. Eddigre már bizonyos körökben az ártatlan szenvedés dicsfénye övezte a kitelepítetteket, és így nem fogadták gyanakodva. Ő pedig közlőrl nem találta olyan félelmetesnek ellenségeit, mint amikor távolról látta őket. Testközélből könnyű volt kitapogatni a munkások gyöngéit, melyeket messzebből eltakar és kiegyenlít az osztály szervezett ereje. Aki meg akar bennünket rontani, annak közöttünk kell élni.

És el tudod képzelni, milyen előnyökhöz juttatta a gyűlölet? Jól dolgozott. Nem is jól, kitűnően. Fáradhatatlan teste mindent elviselt. De míg a körülötte dolgozók jó szót, kitüntetés vártak feletteseiktől - hiszen úgy kell az az emberi léleknek, mint a növénynek az eső -, ő megremegett az undortól, ha el kellett tőlük valamit fogadnia, és lesütötte a szemét, hogy ki ne olvassák belőle a gyűlöletet. Ők pedig azt hitték, szerény! Amikor pedig mellőzték, nem kesergett, mint mások, megvigasztalta a gyűlölete. Akkor azt sügták egymásnak a társai:

- És ilyen embereket mellőznek?

Egy év múlva munkaügyi tanfolyamra küldték. A legkérlehetlenebb normás lett belőle, ha vita volt két álláspont között, mindig a kedvezőtlenekre szavazott. És mégsem gyűlölték meg a munkások. Az igazgató több ízben is példálózott vele: „Lám, a szigorú elvhűség nem akadály a népszerűségnek, ha emberséggel párosul”. Az igazgató ugyanis nem tudta, hogy Hönsch normás felettesei háta mögött trafikál, és pótidőket osztogat.

Csak egyből történhetett volna baj - abból is csak eleinte. Kezdetben ugyanis folytatta megszokott életét, és válogatás nélkül udvarolt a lányoknak, de mikor érezte, hogy újra van valami hatalom a kezében, megálljt parancsolt magának:

- Ezt a szívességet nem teszem meg nektek!

Szóval, úgy letelepedett, mint aki egy örök életre kíván berendezkedni, csak álmai nem változtak. Éjjel-nappal azon gondolkodott, hogyan érkezik el a nap, melyen az új hadúr bevonul Magyarországra.

Múlt év júniusában konkrétabb formát kezdtek ölteni vágyai. Újból kapcsolatot talált barátaival, s mikor azok megtudták, hogy normás egy nagyüzemben, és gyanún felül álló személy,

a legkényesebb feladatokat bízták rá. Megismerkedett az elásott fegyverek és a rádiók rejtek-helyével.

Ettől fogva nyugodtan aludt éjjel, és ábrándjai mindinkább egyetlen mozdulatba sűrűsödtek össze, mely mintegy jelképesen magában foglalt mindent, aminek történnie kell. Ezerszer is elképzelte, hogy amikor elérkezik az idő, hogyan fogja egyetlen ökölcsapással összezúzni Vargyas elvtársnak, az üzem párttitkárának azt a horgas orrát, amelyet most olyan magasan hordott.

*

Persze, most azt várnád, el fogom mondani, hogyan lázította fel Hönsch 23-a után az üzemben a munkásokat. De hát erről szó sincs, semmi ilyen nem történt. Igaz, közülük négynek, Barabás barátjának az öntödéből és három fiatalnak: Ladányi Jóskának, Rucskó Ivánnak és Szekeres Istvánnak már 22-én adott fegyvert, de aztán mind az öten eltűntek a gyárból. 23-án délelőtt - mint segédmunkásból lett értelmiségi - még üdvözölt a dolgozók nevében egy diákgyűlést, de a tüntetésen már nem vehetett részt, mert a futárhálózatot kellett megszervezni, melynek este a Bethlen téren keresztül kellett elosztani a fegyvereket. Mikor evvel a munkával végzett, a telefonközponthoz ment, majd a fegyverszünetig a Baross utcában harcolt a társaival. Csak ezután küldték őket vissza a gyárba, hogy fegyvertelenül utat nyissanak az egy órával mögöttük érkező felkelő csoportnak. De a gyárat erős, fegyveres őrség védte, s hasztalan agitálták őket, nem akarták elhagyni helyüket. Igaz viszont, hogy azok sem tartóztatták le Hönschéket, mert ehhez már túlságosan nagy volt a tanácstalanság. A felkelők megérkeztek, és bekiabáltak a kerítésen. Golyó helyett káromkodással válaszoltak nekik. Egyik részről sem merték elsőnek elsütni a fegyvert.

Bent, a gyár udvarán folyt a gyűlés, de az ott lézengő száz-százhusz ember sehogy sem tudott megegyezni. Ekkor Vargyas elvtárs kért szót, aki maga is az üzemben tartózkodott, de fegyvertelenül. Hönsch bosszúsan húzta félre a száját.

„Szóval - gondolta -, ma még nem sikerül. Nem baj. Majd holnap sikerülni fog.”

Ismerte ugyanis Vargyas remek beszélőképességét.

Ekkor érte élete legnagyobb meglepetése. De olyan, hogy szinte elment a kedve az egésztől.

- Hönschnek van igaza - mondta ugyanis Vargyas elvtárs. - Elviselhetetlen, hogy mikor az egész ország fölébredt, a mi üzemünkben még mindig sztálinisták kezében legyen a fegyver.

Ez döntött. Az őrség elhagyta a gyárat. Vezetőjük, az öreg Kalmár Mihály, sírva verte szét fegyverét a háborúból visszamaradt bunker betonján.

Ő rosszkedvűen nézte elvonulásukat.

- Ha Vargyast nem vághatom szájon, mit ér az egész?

Hanem aztán megvigasztalódott. Megválasztották a munkástanács elnökévé. Barabás lett a titkár. Vargyas is megkapta a szavazatok többségét, de ő már nem számított, azt tette, amit mondtak neki.

Ettől fogva különös, szinte atyai gondoskodással vette körül Vargyast. Folyton maga mellett tartotta volna, s ha mégis bement a városba, aggódva szorongatta a karját:

- Vigyázz magadra, Vargyas szaktárs! Szükségünk van rád, Vargyas szaktárs.

Barabás meg is ütközött ezen a nagy szereteten. Bosszúsan vont egy sarokba Hönscht:

- Mit babusgatod? És ha megdöglik? Egy kommunistával kevesebb lesz.

Hönsch szeme felcsillant:

- Azt már nem! - mondta hevesen. - Vargyast mégiscsak én fogom felakasztani!

De nyomban le is sütötte tekintetét, nehogy valaki idő előtt kiolvassa belőle gondolatait.

*

Ezek után persze Vargyasról kell írnom, de megvallom, hogy kevésbé ismerem, mint a többieket, s bár sikerült élete történetét adatszerűen megállapítanom, lehet hogy jellemének titkát nem egészen pontosan fejtem meg. Ez azonban legfeljebb azt jelenti, hogy az embert, akit eléd rajzolok, helyesebb lenne Vargyas helyett Nagynak, Tatárnak vagy Sefcsiknek nevezni, de mindenképpen élő személy, akit mi mindnyájan jól ismerünk, aki, ha olyan körülmények közé kerülne, mint Vargyas, hajszálra úgy viselkednék. Egy különös esemény kapcsán azonban közvetlenül is ismeretségbe kerültem vele, s azt hiszem, ez a rövid idő elég volt ahhoz, hogy helyes véleményt alkossak egész életéről.

Nyolc évvel ezelőtt, a pártiskolán - ahol nálunk a házasságok kötöttek - megismerkedett egy lánnyal, Bak Rózsival, és a vizsgák után két nappal feleségül vette. Később Rózsi mesélte el nekem szerelmük történetét, s ha van is valami egyoldalúság elbeszélésében, lényegében hitelesnek kell tartanom, mert más oldalról beszerzett információim az igazát bizonyítják. Vargyast nem szerették az iskolán. Szorgalmát és gyors felfogását senki nem vonta kétségbe, de mégis azt tartották, hogy későbbi érvényesülését nem annyira tanulmányi eredményeivel akarja megalapozni, mint inkább a kritika-, önkritikaórákon való felszólalásaival, melyeket rámenősség és kíméletlenség jellemzett. Az iskola félelmetes hírű igazgatónöje személyesen vezette ezeket a vitákat, és teljesen egyetértett Vargyas felszólalásainak irányával.

- Arról nem beszélsz, Kovács elvtárs - kérdezte például egyszer -, hogy tanulóidőben kiosonsz a közös teremből, és nemcsak magadat, de Berda elvtársnőt is hátráltatod az előmenetelében? Vagy azt hiszed, erről nem tudunk?

A megtámadott halálsápadtan mentegetőzött, hogy csak egyetlen esetben fordult ez vele elő, de az igazgatónő szigorúan leintette:

- És ha csak egy esetben? A pártot egy esetben sem szabad becsapni. Igen? Tudja maga, Kovács elvtárs, mibe kerül a maguk taníttatása a pártnak?

- Én sem szerettem Jánost - mondta Rózsi - mindaddig, amíg rá nem került a sor az önkritikában. Hát én olyat még nem hallottam! Mint a vízfolyás, beszélt magáról egy félórán keresztül, mégpedig példamutató élességgel.

„...de a legnagyobb bűnöm, elvtársak, a szerénységtelenség. A szemináriumokon tolakodóan jelentkezem, és elveszem a nálam gyengébbek elől az időt. Sőt, elvtársak, be kell vallanom, egyenesen megijesztem őket. Utánam már nem is mernek jelentkezni, mert félnek attól, hogy rosszabbul beszélnek, mint én, és kinevetik őket. Én tudom, elvtársak, hogy ez individualista csökevény, de ígérhetem...”

Rózsi a Csongrád megyei Gacsról került fel Pestre, apja, a Dégenfeld grófok egykori cselédje egy éve volt Gacs tanácselnöke. Először valami tejtermelési tanfolyamra járt, de oktatói annyira megszerették, hogy bejuttatták a pártiskolára. Valóban jófejű, becsületes lány volt, de szülőfalujának hatszáz lakosa között nem tehetett szert komoly élettapasztalatra. A pesti rókák lebiggyesztett szájával hallgatták Vargyast, óra után összesúgtak a folyosón, de ő már nem csatlakozott hozzájuk, hanem sietett Vargyasnak gratulálni.

Evvel aztán el is dőlt a sorsa. Vargyas végtelenül egyedül érezte magát az iskolán, s mert egyébként is heves és türelmetlen természetű volt, és futó kívánságai is leírhatatlan erővel kerítették hatalmukba, két hét múlva szerelmet vallott Rózsinak, és két nappal a vizsgák után,

mint már mondtam, feleségül is vette. Rózsi ugyan be akarta előbb mutatni a szüleinek, mert náluk az a szokás, de ő nem engedte.

- Ezek - lármázott - kispolgári hagyományok. Talán egyházi esküvőt is tartunk? Gacson az is szokás! Majd ha összeházasodtunk, meglátogatjuk szüleidet.

- Akkor sírtam először keresztül az éjszakát - mesélte Rózsi elgondolkozva.

Az iskola után Vargyast szervezőtitkárnak küldték az egyik dunántúli megyebizottsághoz, Rózsi pedig az ottani tanácsnak lett személyzeti főnöke - talán, mert olyan kitűnően „kiértékelte” férje önkritikáját. Aggódva és bizonytalanul látott munkájához. Vargyas viszont egyszerre beletalálta magát szerepébe, tekintélyre tett szert, és vezetője lett azoknak, akik ezt írták volna a pártház homlokára:

„Vesd le saruidat, mert szent hely az, ahová lépsz!”

- Vedd tudomásul - mondta egyszer négyszemközt a tanácselnöknek -, hogy a titkár a megye első embere, utána pedig én következem...

Ez azonban mégsem volt annyira egyszerű, mint ahogy elképzelte, s ha a tanácselnök nem is mert vele nyíltan szembeszállni, neki is voltak eszközei, és bosszúját Rózsinnal töltötte ki. Rosszul dolgozott? Valószínűleg igen, hiszen nem bízott magában, de ha segítik, hamar túljutott volna a kezdeti nehézségein. Így viszont, mikor mindenütt titkos és nyílt ellenségeskedésbe ütközött, teljesen elvesztette lába alól a talajt. Az egyik aktívaértekezleten végül nyilvánosan megrótták. Otthon pedig Vargyas vette elő:

- Komolyan szeretnék veled beszélni. Ez így nem mehet tovább. Értsd meg végre, hogy nemcsak magadnak ártasz, hanem az én tekintélyemet is lerombolod. Persze, ha magánszemély volnék, nem szólnék egy szót sem, de én a megyebizottság szervezőtitkára vagyok...

Ekkor sírt Rózsi másodszor a férje miatt, de ezután már napirenden voltak közöttük a veszekedések. Szerencsére, tavaszra kisfiuk született, s így három hónap szülési szabadsághoz jutott, s ezalatt kissé összeszedte magát. Közben Vargyast felhozták Budapestre, s ő természetesen vele jött. De Pestre is követte a tanácselnök kádervéleménye, itt sem volt könnyebb a helyzete. Kétszer akarták eltávolítani, de férje lármát csapott, előbb a központban, majd otthon, mind a kétszer a helyén maradt. Végül ő hagyta ott a személyzeti munkát, és saját erejéből állást talált az egyik minisztérium ellenőrzési osztályán. Azt hitte, Vargyas ezért is veszekedni fog vele, s így utolsó pillanatig titkolta elhatározását. Ám Vargyas arca felragyogott:

- Látod? Tudtam én, hogy kiváló képességek vannak benned!

Fel-alá kezdett járkálni a szobában. Gondolkozott.

- Ellenőrzési osztály...! - mondta végül. - Nem is rossz!

- Érted? - kérdezte tőlem Rózsi. - Még ekkor is magára gondolt.

Az ellenőrzési osztályon végre lehullott róla az átok. Főnöke felismerte tehetségét, segítette, megbecsülte, előléptette. Végül egymásba szerettek. És itt ne keress semmi ízléstelen mellékkörülményt, a főnök özvegyember volt, szeretetre méltó és csinos, Rózsi pedig fiatal és boldogtalan. Vargyas még a szerelemre sem volt képes megtanítani asszonyát. Nem az a csoda, hogy egymásba botlottak, az lett volna különös, ha elkerülik egymást. És tisztességesen akartak viselkedni. Nem csalták meg Vargyast, hanem elébe álltak, és megmondták az igazat.

Bizonyos okból itt keveredtem én a históriába, mégpedig nyakig. Mind a hármójukkal beszélnem kellett, külön-külön és együtt, pedig csak egy volt közülük barátom. Vargyas ugyanis rettentő tüzet csinált.

- Ezek nem gondolkoznak! - mondta nekem. - Hát lehetséges az, hogy egy osztályvezető és a helyettese viszonyt folytassanak egymással? Mit szólnak hozzá beosztottjaik? Tönkreteszik a munkafegyelmet! Ez a V. egy csirkefogó. Romlásba taszítja Rózsit. El kell hagynia az állását. Az elvtársak majd azt mondják: „Ez is egy káder? V. csak azért léptette elő, mert a szeretője volt!” Én inkább felelősséget érzek iránta, mint V. Nem engedem, hogy nyitott szemmel rohanjon a vesztébe.

Velük is így beszélt, de ők egyáltalán nem rémültek meg. Erre fordított egyet a köpönyegen:

- És én? - kérdezte négy szemközt Rózsitól. - Rám nem gondolsz? Én kitartottam melletted, akárhányszor is kompromittáltál, te meg cserbenhagynál? Mi lesz belőlem? Mindenki azon fog röhögni, hogy elhagyott a feleségem!

Rózsi sírt.

- Rettenetes! Nem lehet kibírni!

- Igen - mondta V. - ha így viselkedik, röhögni fognak rajta.

De Vargyas érveit nem lehetett kimeríteni:

- És Bandi? Azt hiszed, a gyerekek mindegy, ki az apja? A gyerekek nem sínyli meg, ha a szülei elválnak?

Aztán így beszélt:

- Jó, de Bandi velem marad. Őt nem engedem.

Végül öngyilkossággal fenyegetőzött.

- Ez már igazán aljasság! - dühödtem fel ekkor én is, pedig igazán úgy foglalkoztam az egészszel, mint akinek a fogát húzzák. Meg kell mondanom, nem is V. kívánságára ütöttem bele az orromat az ügyükbe, hanem Vargyas kért meg, hogy beszéljek V.-vel, mikor megtudta, hogy régi barátom. Bár ne teljesítettem volna kérését, mert végül egészen undorítóvá vált a dolog!

Az öngyilkosságot nem emlegette többet, viszont a pártközpontozhoz fordult.

- Nem rólam van szó, elvtársak - mondta -, hanem a feleségemről. Tönkreteszi az a csirkefogó. Az ő érdekében kérem a segítségetek.

Persze, mindenféle vizsgálat indult, és mindenki beszélt V.-vel és Rózsival. Rózsi végül megtört.

- Nem bírom tovább! - mondta. - Maradok. Jani megígérte, hogy megváltozik.

Azt is be kell vallanom, hogy mintha V. is megkönnyebbült volna, mikor értesült Rózsi elhatározásáról. Úgy látszik, olyan igazi nagy szerelem hármójuk közül csak Rózsi részéről állt fenn. Lesóványodott és megcsúnyult bánatában, de kitartott elhatározása mellett. Természetesen áthelyezték más minisztériumba, kisebb beosztásba.

Vargyas egy esztendeig szerelmes lovagként viselkedett. Akkor aztán jött a márciusi határozat, és Rózsi nem mindenben értett vele egyet. Véleményének hangot adott egy taggyűlésen, pártfegyelmi elé állították, és szigorú megrovást kapott.

- Most aztán elég! - mondta erre váratlanul Vargyas. - Erkölcsi tévelygéseidet még megbocsáttam, de a politikaiakat nem!

És elváltak. Rózsi nem támasztott nehézségeket, Vargyas viszont a tartásdíjat kínos pontossággal fizette.

Ismétlem, lenyomoztam egész életét, és írhattam volna egyet-mást merev politikai fordulatairól is. De minek? Ha ezt tenném, így védekeznék:

- Az is baj, ha valaki híven követte a párthatározatokat? Mit tudjátok ti, miféle belső kétségek marcangoltak, míg kifelé a legnagyobb határozottságot mutattam? Talán az is lehet, hogy nekem sokkal nehezebb volt, mint nektek! Ezt ti, persze, el sem tudjátok képzelni, mi? Kevés a fantáziátok!

Szerencsémre magánéletében nem hivatkozhatik párthatározatokra, s az semmiben nem különbözött politikai magatartásától. Sikerének az volt a titka, hogy mindig érezni lehetett, hogy belső meggyőződés fűti, mert élete minden fordulóján meggyőzte magát, hogy az az egyedül helyes, pártszerű és erkölcsös, amit ő cselekszik. Csak éppen túl gyorsan váltogatta meggyőződését.

Tavaly nyáron kibékült Rózsival.

- Megbolondított a politikai szenvedély - mondta -, de mindig szerettelek.

Júliusban pedig így panaszkodott egy kerületi értekezleten:

- Most olyan beszédek elmondására biztatnak, amelyekért három hónap múlva felelősségre fognak vonni...

Október 23-tól 29-ig a kerületi pártbizottság épületében tartózkodott. Mikor onnan hazatért, azt mondta Rózsának:

- Becsaptak bennünket! Az események bebizonyították, hogy minden tisztességes embernek a forradalom táborában van a helye.

- Megőrültél? - kérdezte Rózsi.

- És éppen te véded a sztálinistákat? - csodálkozott.

Harmincegyedikén aztán a gyárban, melynek titkára volt, lerombolta az utolsó gátat, mely még feltartóztatta az ellenforradalmat. S mert, különböző okokból, különféle módon sokan segítettek a gátszakadást, végül oda jutottunk, hogy csak a szovjet csapatok védhették meg hazánkban a szocializmust.

Múlt és jelen...

Ezt a történetet egyszer már megírtam, de még nem szabadultam meg tőle. Talán, mert az ellenforradalom előtt csak humoros oldalát láttam, október óta pedig egyáltalán nem tartom mulatságosnak, sőt, egy ideig szinte lidércnyomásként nehezedett rám. Pedig egyszerű történet, barátom is, akivel megesett, csak furcsasága miatt mesélte el nekem.

Két év előtt felszállt a debreceni vonatra, véletlenül egy olyan kupéba ült, melyben ipari tanulók utaztak, egy tanáruk kíséretében, hétvégi kirándulásra.

- Olyan csillogó szemű társaság volt - jellemezte őket barátom. - Egy kissé ugyan elhanyagoltnak és rosszul nevelteknek látszottak, de nem annyira, hogy bántó lett volna. Én szólítottam meg őket.

Megszólalásából aztán nagy beszélgetés kerekedett, és ahogy ez már történni szokott, barátom végül az életéről kezdett mesélni. Mint később bevallotta, olyan érdeklődéssel hallgatták a számukra ismeretlen világ történeteit, hogy egyszerre csak kezdte megfeyelni a históriákat. Így például elbeszélte, hogy közös barátunkat, G.-t egy ízben, egy tüntetés során, többedmagával egy kapualjba szorították a rendőrök. Mikor aztán észrevette, hogy nemsokára átkutatják a

házat, hirtelen elhatározással visszament az utcára. Nyomban karon ragadta az egyik zsaru, de nem vesztette el lélekjelenlétét. Megállt, megfordult, végigmérte az okvetetlenkedőt, és olyan előkelő undorral vonta el a karját, hogy a rendőr szalutálva útjára engedte.

A történet eddig hiteles és jellemző a korra, melyből vétezt. Hanem a gyermekek olyan harsányan kacagtak a zsaru felsülésén, hogy barátunknak nem volt szíve véget vetni a történetnek, hanem még vissza is hozta G.-t a házhoz, és addig tartatta vele szóval a rendőröket, míg társai is elszeleltek. De semmi baj nem származott lódításából, a fiúk elhittek mindent, és néma áhítattal csüggték a szaván. Végül már szégyenkezni kezdett, s elhatározta, hogy komorabb történeteket fog mesélni, és jobban ügyel a puritán igazságra.

- Akkor aztán két évig munka nélkül voltam - mondta.

A fiúk meghökkenve néztek rá:

- Betegnek tetszett lenni? - kérdezte a legkisebb.

- Dehogyan voltam beteg. Mért lettem volna?

- Hát hogy nem tetszett munkát találni...

- Szamár vagy! - intette le a kicsit egy valamivel nagyobb fiú. - Bizonyára nem bírta a bácsi a nehéz munkát.

- Gondolod? - mulatott barátom.

Látszatra nem erős ember, olyanféle termete van, mint nekem, de ruhája alatt félelmetes izmok duzzadnak, s mint a legtöbb ember, ő is a rejtett kincseire a legbüszkébb. Szó nélkül feltúrte inge ujját, ökölbe szorította a kezét, és az elképedt fiúk egy cirkuszi akrobata izmait látták maguk előtt.

- Akkor mért nem ment építőmunkásnak? - kérdezte valaki felháborodva.

Szegény barátom azt hitte, most fogja elsütni a tréfa csattanóját.

- Mert az építkezéseken sem volt munka. Télen egyáltalán nem dolgoztak, és nyáron is minden ötödik kőműves munka nélkül maradt.

- Ez lehetetlen! - tört ki az egyik gyerek.

- És akkor is mehetett volna bányába! - tódította a másik.

- Ott se volt munka! - tette le a tromfot barátom.

A fiúk erre elhallgattak, és rosszkedvűen vonogatták a vállukat. Barátom arcáról lefagyott a mosoly.

- Nem hiszitek? - kérdezte csodálkozva.

Egy öregember, aki már régóta figyelte a beszélgetést, segítségére sietett:

- Pedig - mondta - én is bányász voltam. Még aki dolgozott közülünk, annak is csak fél hétre volt munkája.

A nevelő is buzgón helyeselt.

A gyerekek most már nem tudták, mit gondoljanak. Három felnőttet egyszerre nem mertek hazugnak tartani. Megpróbáltak mosolyogni, hátha valami vicc van a dologban, csak nem értik, de a három felnőtt komoly maradt. Megint a legkisebb szólalt meg:

- A bácsikámat racizták tavasszal. Könyvelő. Lement az egyik téeszcsébe dolgozni, és azt írja, hogy soha ilyen jó dolga nem volt...

A felnőttek kétségbeesve nevettek, de hiába cáfolták meg az egyik munkalehetőséget a másik után, a gyerekek mindig újabbat találtak ki, végül az egyikük türelmetlenül felkiáltott:

- Ez sem... az sem... De valami munka csak volt, nem?

*

Most te bizonyára ezt gondolod magadban:

- Milyen butaság! Semmi fantáziájuk nincs?

Igen ám, barátom, de akkor te is, meg én is buták és fantáziátlanok vagyunk. Próbáld csak magadat például annak a Rudolf von Bruck, von und zu Tempelbrücke úrnak a helyébe képzelni, aki megtiszteltetésnek tartja, hogy a lófejű Lipót király elszerette a feleségét, vagy a koszos, éhhalál szélén álló jobbágnak, aki istentelen gazembernek tartja a szomszédját, mert az nem süvegezi kellő alázatossággal ugyanezt a von und zu Tempelbrücke lovagot! Lehetetlen. Még az ésszerűtlenséghez szokott ember is csak keservesen tud elképzelni valamit, ami ésszerű és természetes, hogy képzelhetnénk bele magunkat mi, szerencsésebb század szülöttei, ésszerűtlen, gyalázatos viszonyokba? És milyen joggal várnánk el valamit a fiainktól, amire mi is képtelenek vagyunk? Hogy egy egészséges embernek, aki a munkáért a föld alá is hajlandó lenne elmenni, tétlenül kell megrohadnia - hát elképzelhető ez józan ésszel? A te számodra igen, mert nálatok ilyen még létezik, de az ő számukra már nem, mert nálunk ilyen nincs, s mióta az eszüket tudják, nem is fordult elő.

Idén januárban, a Finommechanikában így felelt egy ifjú ember azoknak, akik megfenyegették, hogy ha nem dolgozik becsületesen, elküldik:

- Na és? Majd elmegyek egy másik üzembe.

Hiába írták a lapok, hogy százezres munkanélküliség fenyeget, hasztalan beszéltek neki az idősebb munkások, ő sem tudott elképzelni olyan világot, melyben nem a munkást keresik, hanem a munkát.

Ne csodáld hát, hogy az ellenforradalom után - mindaddig, amíg én is elhittem, hogy értelmiségi fiatalságunk azért állt tömegestül az ellenség oldalára, mert nem ismerte a múltat, így nem értékelte kellően eredményeinket - lidércnyomásként nehezedtek rám ezek az emlékek. Hanem azután megnyugodtam. Rájöttem ugyanis, hogy ez egyike azoknak a jámbor, de veszélyes önáltatásoknak, melyekkel az ember saját hibáit szokta mentetni.

A múlt ismerete valóban jó dolog, mert a jelen sok minden problémájában eligazít. De az ifjúságot minden rendszernek saját érdemeivel kell megszereznie, nem avval, hogy az elődje rosszabb volt.

Párbeszéd az ifjúságról

Attól tartok, kedves barátom, hogy késedelmes válaszom azt a hiedelmet keltette benned, hogy aggályaid nem voltak jogosulatlanok. Ezért, engedelmekkel, megírom, milyen okok késztettek arra, hogy pontot téve a fenti mondat után, néhány hétre félretegyem leveletem.

Meg kell őszintén mondanom, megzavartak, mégpedig csúnyán. Éppen írás közben voltam, mikor beállított hozzám M. G. barátom, aki egy kiadóvállalatnál dolgozik, s mikor megtudta, miről van szó, hatalmába kerítette leveletem.

- Az első kettőről nincs másolatod? - kérdezte aztán.

- Csak piszkozatom - feleltem.

- Az is jó. Add ide.

Szóval, mindent elolvasott, aztán így szólt:

- Ezt pedig kiadjuk. Hét végére befejezed?

- Ha nem adjátok ki - feleltem -, befejezem. Ha kiadjátok, nem tudom befejezni.

- Hogyhogy?

- Már az is megnehezítette az írást, hogy nem tudtam, Egon mit fog belőle félreérteni, azt viszont pontosan tudom, hogy idehaza ki mit fog félremagyarázni, s ez egyenesen gyávává tesz.

Megpróbált bátorítani, de nem hagytam magam:

- Nem, akkor ide be kell toldanom egy párbeszédet, ami Egon számára mellékes, de magyar barátaim számára nélkülözhetetlen.

- No - mondta -, hát írd meg.

- Igen, de ez a párbeszéd még nem hangzott el.

- No és? Majd kitalálok.

- Arról szó sem lehet. Ebben a levélben én csak megtörtént dolgokat írok le, tehát előbb még meg kell találnom a partnert, be kell ugratnom a beszélgetésbe, és meg kell győzőnöm az igazamról.

- Az első kettő nem lesz nehéz, a harmadik szinte lehetetlen.

- Annyi baj legyen. Legfeljebb nem győzöm meg.

- Kedves barátom - mondta erre ünnepélyesen -, akkor eredj, keresd meg partneredet, ugrasd be, írd le a párbeszédeteket, és én ígérem, hogy mi is, Schulz úr is, türelmesen fogunk várakozni.

Bár ebben az utóbbiban nem voltam egészen biztos, beláthatod, hogy a te érdekedben sem szalaszthattam el az alkalmat. Az lesz ugyanis a legmeggyőzőbb válasz lelkiismeretfurdalásodra, ha leveleimet szó szerint nyilvánosságra hozzák.

Szóval, elindultam megkeresni partneremet, s egy csinosan berendezett, könyvekkel telefuttatott falú dolgozószobában ültem le vele beszélgetni. Azelőtt politikai gazdaságtant adott elő az egyetemen, de novemberben leváltották, és bár már januárban jelentkezett a pártba, mégsem helyezték vissza állásába. Ezért jelenleg kissé elkeseredett ember benyomását kelti. Ha valami nem tetszik neki, szuszogva lélegzik, és kijelenti:

- Én azért nem szakadtam el az ifjúságtól...

Persze, közelebb, jó ismerőseim között is találhattam volna alkalmas beszélgető társat, de azoknak már minden érvét előre tudom, s attól tartottam, hogy ha unatkozni fogok vita közben, akkor leírásom is unalmas lesz, és reméltem, hogy egy vadidegen ember szájából ismeretlen érveket is fogok hallani. Ebben a reményemben ugyan csalódtam, de mégsem sajnálom azt a két hetet, melyet keresésével töltöttem. Végül a véletlen kerített vele össze. Éppen egy túlszűfolt eszpresszóban fogyasztottam ebéd utáni feketét, mikor nyílt az ajtó, és egy barátom karján belépett egy vastag szemüveges, sápadt fiatalember. A pára nyomban belepte szemüvegét, levette, megtörölgette, közben rövidlátó szemét erősen összehúzza, csodálkozva pillantott körül.

- Milyen kevesen vannak ma ebben a helyiségben! - fordult kísérőjéhez. - Nem gondolod, hogy ennek valami különös jelentősége van?

Rögtön tudtam, hogy ez az én emberem. Hozzájuk léptem, barátom bemutatott neki, s én meghívattam magamat a lakására. Így kerültem tehát ízlésesen berendezett dolgozószobájába, ahol egy alacsony, kényelmetlen karosszékekben ülve vártam válaszát kérdéseimre. Jellemzően láttam, hogy hibát követtem el. Inkább az eszpresszóban, vagy a Duna-parton, vagy a Nagykörút közepén, vagy bárhol máshol kellett volna vele beszélgetnem, mert oly magabiztosan ült az íróasztala mögött, hogy mielőtt kinyithattam volna a számat, máris elgyengültem. Ilyen sziklaszilárd csak az lehet, aki érzi, hogy háta mögött egy karnyújtásnyira ott sorakoznak érvei pegamoidba kötve, és ésszerűen csoportosítva, s bármely másodpercben egy fél fordulattal ellenfele fejéhez vághatja őket.

- Kérem - mondtam nagyon szerényen -, én most egy kérdést szeretnék önnek feltenni, de ígéreme, hogy válaszáds közben egyetlen könyvet sem fog elővenni.

Szigorúan nézett rám.

- Lehetetlen kikötései vannak. Ellenkezőleg. Ön előadja óhaját, aztán elővesszük a megfelelő szöveget, és gondosan áttanulmányozzuk.

- Mégis - könyörögtem. - Nekem olyan problémám van, amire még soha senki, semmiféle könyvben nem adott választ.

- Akkor - felelte hidegen - hagyjuk az egészet. Micsoda kérdés az, amelyre a könyvekben nem lehet feleletet találni? Az efféle kérdéseknek nincsen semmi értelme.

Itt vesztettem el a csatát, mielőtt elkezdtem volna. Meg kellett engednem, hogy esetleg csak én vagyok rosszul informálva, és mégis... talán Kalininnál... vagy Makarenkónál.

- Nem talán, hanem biztos! - szögezte le, és papírt, ceruzát véve szigorúan nézett rám.

Megkezdődött tehát a vita.

ÉN. Mit kell tennünk, ön szerint, hogy ifjúságunkat ismét teljes egészében a mi oldalunkra állítsuk?

Ő. Ez bonyolult kérdés. A legfontosabb, hogy megismertessük a múlttal, mert kérem a múlt...

ÉN *(minden bátorságomat összeszedve)*. Ezt talán hagyjuk. A múltat ismerem, de nem lenne talán eredményesebb, ha ma valamivel többet adnánk a fiataloknak, mint eddig?

Ő *(felháborodva)*. Még többet? Hova gondol? A mi fiatalságunk már így is túl anyagias. Nem érdekli más, csak a pénz meg a tánc. Lehozhatjuk nekik a csillagot az égről, akkor is elégedetlenek lesznek.

ÉN *(kissé idegesen)*. Talán eddig is az volt a baj, hogy túl sok csillagot hoztunk le a földre, holott azok csak addig ragyognak, amíg a helyükön vannak. No de ezt is hagyjuk... Szóval, ön úgy gondolja, hogy a mi fiatalságunk anyagias?

Ő. Igen.

ÉN. Tehát olyan, amilyen a fiatalság éppen nem szokott lenni. Ki felelős ezért?

Ő *(bizonytalanul)*. Hogy mondtam, kérem? A fiatalság nem szokott anyagias lenni?

ÉN. Igen, azt mondtam.

Ő. Erre eddig nem is gondoltam... *(Zavartan megfordul, és tétova mozdulatot tesz a könyvek felé.)*

ÉN. Kérem, kérem... Megtalálhatja Leninnél is és Kalininnél is.

Ő *(megnyugodva)*. Akkor ez rendben van *(gondolkozik, aztán hirtelenül)*. Látja! És a mi fiatalságunk mégis anyagi! Ez azért van, mert túl jól megy a sora.

ÉN *(szelíden)*. Meggyőzött. Minden bajunk oka az egyre növekvő életszínvonal...

Ő. Megőrült? A szocializmus alaptörvényét kárhoztatja?

ÉN. Nem én, hanem ön. A jólét anyagiasságra nevel, mi pedig nem akarjuk, hogy népünk anyagi legyen. Pokolba az alaptörvénnyel *(hidegen)*. Ön, elvtárs, revizionista!

Megdöbbenve meredt rám, aztán felugrott a helyéről, és fel-alá szaladgált a szobában. Verejték gyöngyözött a homlokán. Én kinyújtóztam karszékemben. Igazán csak a kisebbségi érzés késztetett arra, hogy ilyen módon beszéljek vele, mert, mint tudod, ez az érzés gyakran kompenzálódik fölényes viselkedésben. Most azonban egyszerre eltűnt a gyávaságom, és evvel együtt a kényszer is, hogy őt sértegessem. Áldassál, emberi orcátlanság, mellyel a legkonokabb embert is ki lehet hozni nyugalmaiból! Megállt, tétova pillantást vetett könyveire, aztán elfordult tőlük, és visszaült asztalához.

Veszélyes pillanata ez az életnek! Láttam én már olyan embert, aki a könyvektől való egyszeri elfordulás után többet nem tudott hozzájuk visszatérni...! Pedig nem azok tehetnek róla, ha valaki elszokik miattuk a gondolkodástól...

Felkeltem, és helyre igazítottam egy Lenin kötetet, mely egy kissé előbbre állt a többinél.

Ő közben összeszedte magát, és megtörölte verejtékező homlokát.

Ő *(idegesen mosolyogva)*. Maga veszélyes ember. Csaknem beugratott. Természetesen nem az a baj, hogy a fiatalság túl sokat kapott, hanem, hogy nem kellett érte megküzdenie.

ÉN. Ez, kérem, mindig így szokott lenni. A társadalmat a középkorúak tartják el. A fiatalság felnőve fizeti vissza azt, amit előlege kap...

Ő *(felháborodva)*. De mi rossz tanulónak adtunk ösztöndíjakat.

ÉN. Ez baj. De ön szereti összetéveszteni a dolgokat. Túl sokat adni, és méltatlannak adni - kettő. No de, feltéve, hogy igaza van, mit változtatna akkor a helyzeten, hogy ha a múltból beszélne a fiataloknak?

Ő. És ezt maga kérde tőlem? Maga, aki illegalista volt. Ha maga elmondja nekik, milyen nyomorúságosan élt...

ÉN *(félbeszakítom)*. Kikérem magamnak! Gyönyörű életem volt!

Ő. Tessék?

ÉN. Én és barátaim gyönyörűen éltünk. És ha én a múltunkról beszélek a fiataloknak, akkor kipirul az arcuk, és a frász töri őket az irigységtől...

Ő *(felugrik)*. Akkor magát nem szabad közéjük engedni! *(Látszik rajta, hogy ebben a pillanatban engem tart az ellenforradalom okának.)*

ÉN *(könyörtelenül, de lehet, hogy csak mániákusan)*. Gyönyörű életünk volt. Minden ifjú kommunista tudta, hogy az ő munkájától függ a világ megváltása, és ez a tudat a legkisebb cselekedetének is nagyszerű méltóságot kölcsönözött. Mindenütt megtaláltuk a boldogságot.

Ő. A börtönben? Az akasztófa alatt?

- ÉN. A világ tele volt izgalmas kétségekkel. A párt, a proletárdiktatúra, a Szovjetunió, a végső győzelem - igen, ez biztos volt, de minden más arra várt, hogy mi oldjuk meg. Ránk vártak a gyakorlat, a filozófia, az emberiség nagy problémái, s mi szünet nélkül arra készültünk, hogy egykor meg tudjuk őket oldani.
- Ő. A börtönben? Az akasztófa alatt?
- ÉN. A börtön és az akasztófa volt a boldogságunk ára. Megérte. *(Hirtelen ötlettel.)* Látja, erre kellene megtanítanunk az ifjúságot! Arra, hogy a boldogságért mindig áldozni kell.
- Ő *(szigorúan)*. Ez cinizmus. Az ember nem a saját boldogságáért, hanem másokért hoz áldozatot... Különben, csak mondja végig, aztán majd ízekre szedem.
- ÉN. Ha értelmiségi fiatalságunk anyagi, abban maga a bűnös. Elrabolta tőlük a kétely gyönyörét. Elrabolta tőlük a vitát. Elrabolta azt az érzést, hogy rájuk vár a világ megváltása...
- Ő *(közbevág)*. Ugyan kérem! Ezt én mindig mondtam nekik.
- ÉN. És ők ásítottak...
- Ő. Igen, ásítottak. Mert nem érdekli őket semmi komoly dolog. Még a marxizmus sem.
- ÉN. De...
- Ő *(nem enged szóhoz)*. Különben is, kikérem magamnak, én igen gyakran rendeztem közöttük vitát.
- ÉN. De aki nem arra a végeredményre jutott, amire maga akarta, azt letorkolta.
- Ő. Természetesen. Másképp hogy juthatnánk el az igazsághoz?
- ÉN. Az *eldöntött* igazsághoz?
- Ő. Másmilyen igazság is van?
- ÉN. Természetesen. Kétséges igazság, sejtett igazság és ezután felfedezendő igazság.
- Ő. Ön azt akarja, hogy az ifjúságot kételkedésre neveljük?!!
- ÉN. Dehogya. Csak azt kívánom, hogy ön maga jelölje meg a biztos tudás és a jogos kételkedés határát. Ön maga mutassa meg azokat a tartományokat, amelyek feltárása az ő feladatuk. Azt követelem, hogy ön olyan lelkesedéssel beszéljen arról, amit nem tud, hogy a megismerés vágyától lúdbőrössé váljon a háta annak, aki hallja.
- Ő. Ugyan kérem! Ne arra legyen büszke, amit tudok?
- ÉN. Legyen büszke arra, amire akar... De az ifjúság mégsem azért fog tanulni, hogy megismerje azt, amit maga tud, hanem azért, hogy megfejtse azt, amit maga még nem tud.
- Ő. Ebben van igazság. De a marxizmusnak azon a területén, melyet én adtam elő - a kapitalizmus politikai gazdaságtanában -, semmi kételkedni való nincs.
- ÉN. És az abszolút elnyomorodás elmélete?
- Ő. Hohó! Álljon meg!
- ÉN. Marx jóslata a nagy kapitalista államok területén már korábban sem következett be, de a gyarmati dolgozók elnyomorodása a világ lakosságára vonatkoztatva igazolta megállapítását. A most kezdődő újabb fejlődés azonban ezt is kétséggé teszi. A kapitalizmus tovább állt fenn, és nagyobb árúbőszéget teremtett, mint Marx képzelte. A szocialista államok versenyének hatásával és az új ipari forradalommal sem számolhatott. Nem

vagyok elég járatos a közgazdaságtanban ahhoz, hogy elvi kérdéseiben állást foglalhassak, de úgy hiszem, az abszolút elnyomorodás esetében a kételkedés jogos.

- Ö. De ember! Mi lesz akkor a kapitalizmus szükségszerű bukásával.
- ÉN. Nyugodjon meg, ez ma már nem a kapitalista dolgozók elszegényedésén, hanem a szocialista dolgozók jólétének emelkedésén múlik.
- Ö. Ez már nem elhajlás, hanem eltévelyedés. Nem vitatkozni kell vele, hanem megsemmisíteni.
- ÉN. És én kíváncsian várom megsemmisítésemet. Higgye el, örülni fogok annak, ha kiderül, hogy Marxnak ez a megállapítása is helytálló marad az új körülmények között. De annak, aki a mára vonatkoztatva be fogja igazolni tételének helyességét, eleinte annak is kételkednie kell, mert másképp nem gyűjtene bizonyítékokat. A kételkedés a tudás kezdete.
- Ö. Úgy látszik, ön nem ismeri azt a párthatározatot, hogy bizonyos kérdésekben nem tűrünk ingadozást.
- ÉN. A párthatározat helyes. Vannak igazságok, amelyekben való kételkedéssel nem a tudás, hanem az elmebaj kezdődik.
- Ö. Például?
- ÉN. Hogy az anyagi világ rajtunk kívül fekvő valóság, vagy hogy proletárdiktatúra nélkül nem győzhet a szocializmus.
- Ö. Jó, ezt elfogadom. De ön azt állítja, hogy a többi kérdés megoldása az ifjúság dolga.
- ÉN. Nagyrészt az övé.
- Ö. És ez nem revizionizmus? Az ifjúság vezető szerepe...
- ÉN. Igen, erről van szó. A mai ifjúság holnapi vezető szerepéről. Vagy erre készíti elő tanítványait, vagy anyagiasságra neveli őket. Adjon nekik több szellemi örömet, és kevesebb anyagival is beérik.
- Ö. Úgy látszik, ön azt állítja, hogy egyetemi ifjúságunknak oka volt az ellenforradalomhoz csatlakozni...
- ÉN. Talán elvárná tőlem, hogy tagadjam meg az okság elvét?
- Ö. Eh! Mindig kicsavarja a szavaimat...
- ÉN. Éppen az a kérdés, miért vesztítettük el őket?
- Ö. Mert az ellenforradalmárok félrevezették a gyerekeket.
- ÉN. Igen, ez igaz. Ezt a kommunisták és az ellenforradalmárok kezdettől fogva tudták, és azt hiszem, ma már mindenki látja. De vajon tudják-e a kommunisták, hogy mivel fogták meg az ellenforradalmárok a fiatalokat?
- Ö (gúnyosan). Majd maga megmondja nekik...

Mi tagadás, zavarba jöttem. A vágás talált. Bennem valóban van annyi önhittség, hogy néha azt hiszem, hogy egyes dolgok nekem jutnak először az eszembe. Ha ez nem így volna, visszamennék a szedőgép mellé, és nem kísérleteznék az írással. Az író elvégre nem szajkó, hogy szünet nélkül csak azt ismételve, amit mások elmondtak, joga van eredeti elképzelésekre, sőt - horribile dictu - még a tévedésre is. De én még ennél nagyobb vakmerőségre is veteme-

dem. Szilárd meggyőződése, hogy a legegyszerűbb emberek is találnak ki új dolgokat. Az az érzésem, hogy rengeteg eredeti felfedezésnek vagyunk tanúi, csak nem vesszük őket észre.

És mégis, ördögbe is, hát van az emberben szeméremérzet, és ha avval vádolják, hogy túl okosnak tartja magát, zavarba jön és elpirul - különösen, ha van valami alapja is a vádnak. Rögtön tudtam, hogy partnerem ezt azért mondta, hogy ijedtemben semmi olyasmit ne merjek mondani, ami csak egy kicsit is eredetien hangzik. Méregbe jöttem.

ÉN. Hagyja ezeket az ócska trükköket! Biztosra veszem, hogy maga tőlem fogja hallani először, hogy az ellenforradalmárok avval hódították meg fiatalságunkat, hogy azt mondták neki: ti fogjátok megváltani az országot. Eszük ágában sem volt átengedni a vezetést, de oly ügyesen bújtak el a háttérben, hogy legkevésbé a fiatalok vették észre azokat a drótokat, melyekkel rángatták őket. Megkapták azt az érzést, amit mi hosszú évek óta nem adtunk meg nekik, azt, hogy VALAKIK! Vezetőknek, cselekvőknek, hősöknek érezték magukat, s mert nem látták a titokban hátukra akasztott cédulát: „Ez a számár eladó”, sokan közülük esztelen hőstetteket hajtottak végre.

Ő. Mindjárt elsírja magát!

ÉN. *(csendesen)*. Majdnem igaza van. Ha arra gondolok, hogy nem mi állítottuk ezt a lelkesedést a mi gyönyörű és igaz ügyünk szolgálatába...

Ő. *(bosszúsan)*. Most meg érzelmi motívumokat kever érvei közé! Nem gondolja, hogy ez ízléstelenség?

ÉN. S ha még tudná, milyen zavarosak az érzelmeim! Minden idegem fáj, amikor arra gondolok, hogy elébük kell állnom és arról, amit ők szépnek, felejthetetlennek hittek, nyíltan meg kell mondanom, hogy undorító, ocsmány, aljas dolog volt, hogy nyakig beszennyezték magukat.

Ő. És inkább nem áll elébük!

ÉN. Ostobaság! Keresem a velük való találkozást.

Ő. De nem hallgatják meg...

ÉN. Sőt. Meg is tapsolnak. Éppen azért, mert érzik, hogy nekem is fáj, amit mondok, nemcsak nekik.

Ő. Megható!

ÉN. Ember, maga nem érzi, miről van szó? Hogy miközben az ifjúságért mi vagyunk felelősek, oda kell állnunk eléjük, és azt mondani: te vagy a felelős azért, ami történt!

Ő. *(gúnyosan)*. Az istenért! Ne tegye!

ÉN. *(mintha nem venném észre a gúnyt)*. Sajnos, meg kell tennünk - miattuk. Amíg át nem szenvedik a felelősségvállalás gyötrelmét, nem gyógyulhatnak meg. Úgy látszik, nemcsak a népeknek kell külön-külön kikínlódniuk a marxizmust, a fiataloknak is egyenként kell megszenvedniük a felnőttiségért. Mi, öregek legfeljebb megrövidíthetjük kínládásukat, megkímélni nem tudjuk őket.

Ő. És magának? Magának jó vagy rossz, ha megmondja az igazat a gyerekeknek.

ÉN. Ha közben mi magunk nem feledkezünk meg saját felelősségünkről, akkor jó. Elvégre senki nem mondhatja magáról halála előtt, hogy már eléggé felnőtt.

Ő. *(asztalra csap)*. Kérem, mi lesz? Vitatkozunk, vagy maga kioktat engem? Kíméljen meg az olyan közhelyektől, amelyeket én legalább úgy ismerek, mint ön.

- ÉN. Szívesen. Ezután csak olyan közhelyekről fogok beszélni, amelyekről még nem hallott.
- Ő. Én viszont nem követem önt a gyalázkodás területére. El kell ismernem, eddig kevés közhelyet mondott, ellenkezőleg, olyan vad dolgokat beszélt, amelyeket még az ellenforradalmárok sem mernek megengedni maguknak.
- ÉN. Nem is ajánlom nekik! Si duo faciunt idem, non est idem.
- Ő. Quod licet Iovi, non licet bovi. S evvel fejezzük be, mert kiderül, hogy már mindketten elfelejtettük a latint. Térjen vissza az anyagiassághoz.
- ÉN. Helyes. Én tehát arra tanítanám a fiatalokat, hogy az önálló gondolkodás nélkülözhetlenebb az embernek, mint a saját fürdőszoba.
- Ő. És még ön tart engem szektásnak! Én nem becsülöm le a saját fürdőszobát, különösen azért, mert az is elősegíti az önálló gondolkozást.
- ÉN. Nagyon igaz. Viszont komfortot nem tudunk azonnal adni a fiataloknak, önálló gondolkodásra azonban rögtön kezdhethjük őket nevelni. Ha én tanítanék marxizmust az egyetemen, legjobb tanítványaimat arra biztatnám, hogy oldjanak meg egy-egy senki által fel nem dolgozott kérdést.
- Ő. Nem tudnák megoldani.
- ÉN. Természetesen nem. De azért nem szidnám meg őket, hanem rámutatnék hibájukra, meg arra, hogy mit kell még tanulmányozniuk, mielőtt újra nekiláthatnak a kísérletnek. Például az abszolút elnyomóródi elmélet vizsgálatánál...
- Ő. *(félbeszakít).* Nagyon kedves! Miután előbb bevallotta, hogy nem eléggé ért a közgazdaságtanhoz, mégis onnan meríti a példáját. Ha aztán ostobaságot mond, majd járatlan-ságára fog hivatkozni. Azt fogja mondani: „a részletekben, persze, tévedhetek, de a lényegben igazam van”. Ezt már ismerjük! Mért nem beszél az irodalomról?
- ÉN. Vigyázzon! Ez a vesszőparipám, s ha egyszer elragad, nem fog tudni megállítani! Nem beszéltem már eddig is túl sokat?
- Ő. De igen. Hanem azért hallgatom.
- ÉN. Isten neki, de jusst is rövid leszek. A kezdő íróknak azt mondanám: nagyszerű időkben élsz, most kezdődik egy új irodalom, még csak kevés dologra van mintaképed, több az, amit neked kell kitalálnod, mint amit mások megvalósítottak. Úgy dolgozz, hogy te lehess mások mintaképe. Ki tudja, nem a te fellépésedtől fogják-e majd számítani a szocialista realizmus klasszikus korszakát?
- Ő. Persze, maga is ezt gondolja magáról?
- ÉN. Természetesen! Valahányszor leülök írni.
- Ő. És ha felkel?
- ÉN. Akkor azt hiszem, hogy majd a következőben sikerül. Pedig, én már nem is vagyok olyan nagyon fiatal, és nem szeretem úgy a lelkesítő hazugságokat, mint ők.
- Ő. Nana! A fiatalok gyűlölik a hazugságot. Ez is közhely.
- ÉN. Igen. Annyira, hogy ebben a formájában már nem is igaz. Csak az apró, anyagi hazugságokat gyűlölik. Az a másik hazugság, amit közönségesen illúzióknak neveznek, az életelemük. Különösen a magukra vonatkozó illúziók! Nem ér semmit az a fiatal, aki nem becsüli túl az erejét!

- Ö. Úgy látom, ön következetesen azt állítja, hogy a fiatalok elkerülhetetlen sorsa a kiábrándulás.
- ÉN. Miért? Mire rájön tévedésére, felnő, megtanulja becsülni a kitartást és az apró eredményeket, és nem lesz elégedetlen az életével.
- Ö. Jó, térjünk vissza az irodalomhoz.
- ÉN. Kérem, ne, ígéretem van arra, hogy beszélgetésünket ki fogják adni, csak olyasmiről beszélhetek, amiről feltételezem, hogy a nagyközönséget érdekli.
- Ö. *(felugrik)*. Mit mond? De hisz ez rettenetes!
- ÉN *(értelmetlenül)*. Mi?
- Ö. Tiltakozom a közlés ellen! Ön engem beugratott. Ha tudom, hogy nyilvánosságra kerülnek, jobban megválogatom a szavaimat. Önnek tájékoztatnia kellett volna a témáról, hogy írásban dolgozhassam ki válaszaimat.
- ÉN. Lehet hogy így kellett volna cselekednem, de most már nem segíthetek. Folytassuk a vitát.
- Ö. Szó sem lehet róla! Egy betűt sem fog tőlem hallani, és követelem, hogy megjelenésük előtt átdolgozhassam érveimet.
- ÉN. Ezt nem engedhetem meg.
- Ö. Hírlapilag fogok tiltakozni!
- ÉN. Tegye, de akkor leleplezi a személyét, én ugyanis nem szándékozom önt megnevezni.
- Ö. *(kissé megnyugszik)*. Akkor legalább azt hangsúlyozza, hogy nem volt módom pontosan fogalmazni.
- ÉN. Készséggel teljesítem kívánságát. A vita hevében mind a ketten pongyolán és pontatlanul fogalmaztunk.
- Ö. De a lényegben nekem volt igazam!

*

Nos, barátom, most már csak egyetlen kérdésed maradt válaszolatlan: és a perek? Mért nem írok a perekről? Túlságosan nehéz? Vagy túl veszélyes?

Valóban nagyon nehéz. Azok a férfiak, akiknek te csak a nevét hallottad, nekem barátaim voltak, köztük olyan is, akire úgy néztem fel fiatal koromban, mint a falusi gyerek a Bazilika kupolájára. Szégyen, bánat és felháborodás szorongatja a torkomat, ha rájuk gondolok, és elfullad a hangom, ha beszélnem kell róluk. De ha nyelvem is szakadna ki, akkor is beszélnék, s akkor sem azt mondanám, amit te vársz.

A pereknek túl nem becsülhető szerepe volt az ellenforradalom előkészítésében, úgy kihasználták ellenünk, ahogy semmi mást. Csak éppen nem azok emlegették, akik kárvallottjai voltak, akiket ártatlanul taszítottak a mélységbe. Azoknak az embereknek, mikor kiszabadultak a börtönből, nem a családjuk, az otthonuk volt az első gondolatuk, vagy talán csak az első gondolatuk volt az, s aztán nyomban a pártmunka után nyújtották lesóványodott kezüket. Mielőtt Novobáczky Sándor megírta emlékezetes cikkét, melyben kétségbevonta, hogy a kommunisták különös emberek lennének, meggondolhatta volna, hogy a börtönből szabadultak nem hozzájuk, hanem a párthoz csatlakoztak. Azok az emberek voltak az uszítók legeredményesebb ellenfelei, akiknek szenvedéseivel körülházalták az országot. Ha a perek valami mellett tanúságot tesznek, akkor a kommunisták lelkiereje mellett, amellyel túl tudják

magukat tenni egyéni sérelmeiken, és történt velük bármi, mihelyt alkalmuk van rá, ismét kezükbe ragadják a szocializmus felé haladó hajó evezőjét.

Ma éppen ezek közül az emberek közül kerül ki pártunk legtöbb vezetője.

De én nem a vezetőkről fogok írni. Túlságosan ismerem a kispolgárok szennyes gondolkodását, akik akkor azt mondanák: hja, Párizs megér egy misét.

Voltak közöttük olyan emberek is, akik sem azelőtt, sem ma nem töltenek be vezető pozíciókat, s erre igényük sincs, és mégsem rendültek meg a hitükben. Nem azt követelték, hogy a párt Canossát járjon hozzájuk, hanem csak azt, hogy segíthessenek a pártnak.

Emlékszel még levelemből Jakab elvtársra? Nos, ő akkor lett boldog, amikor leváltották az igazgatói posztról, és alacsonyabb beosztásba helyezték. A becsületesség és a munkaképesség önmagában nem elég arra, hogy valaki bármiféle posztot betölthessen. Rossz igazgató volt, de az ország egyik legjobb művezetőjének bizonyult. Sajnos, rövid ideig élvezte a boldogságot, belekeveredett a perbe, és letartóztatták. Még csak ki sem hallgatták. Recskre került, az internálótáborba.

Aki nem volt benn, annak nehéz elképzelni a letartóztatott kommunisták problémáit. Az igazságtalanság rettentően megrendítette őket, de mégis a kommunistákkal értettek egyet, azokkal, akik őrzik a drótkerítést, és nem azokkal, akik velük együtt benn vannak. Pedig a különböző fasiszták igen ügyesen dolgoztak ott benn. Átgondolt propagandamunkát végeztek, nemcsak a letartóztatottak, hanem még az örök között is. Valami örült intézkedés miatt csak bibliát és imádságos könyvet kaptak a foglyok, s ők a bibliával agitáltak. Az újonnan jötteket előbb körütapogatták, hogy milyen emberek, s még a kommunistákkal szemben sem viselkedtek ellenségesen, sőt, megpróbálták magukhoz édesgetni őket, és nagyon ügyesen vitatkoztak. Minden hibánk kitűnő érv volt a kezükben. Ott benn, az internálótáborokban találták ki először azokat a szólamokat, melyekkel később fellázították az országot. És mégsem tudták megtántorítani a mieinket.

Jakab mesélte egyszer, hogy végül sikerült felbosszantania egy papi hivatásáról megfélemezett esperest, aki fiatalok között toborzott fegyveres felkelőket, és ezért hétévi fegyházra ítélték. A pap dühében ezt mondta:

- Kár, hogy a káröröm nem keresztényi tulajdonság, másként vigasztalást találnék abban, hogy maga is itt van velünk.

Konc úr, a háromnegyed részben elpusztult - ha jól emlékszem - 208-as munkaszázad volt parancsnoka a válla fölött szolt hátra:

- Jakab elvtárs, a forradalom fölfalt gyermeke... jó, mi?

P. elvtárs, akit a Kéthly-perben tartóztattak le, idegesen kapta fel a fejét:

- Kérem, kérem! Hagyjuk ezeket a beszédeket. Itt mindnyájan egyformák vagyunk, nincsen köztünk semmi különbség.

Jakab éppen beteg volt. Hideg rázta, és mintha ködben úszott volna az agya. Mindent szívesebben vett volna ebben az állapotában, mint a hangos vitát, de mégis összeszedte minden erejét:

- Tévedsz! - mondta nehezen forgó nyelvvel. - Van különbség. Én kommunista vagyok, Konk pedig ellenforradalmár.

- Hogy tudott így beszélni? - kérdezte egy asszony a társaságból, melyben ezt a történetet hallottam. - Honnan merített hozzá erőt?

Jakabot ekkor még csak egy hónapja engedték szabadon. Soványan ült a karosszékbén, és úgy elnyúlt, mint aki minden felesleges erőfeszítést kerülni akar, de a mosolya már a régi volt, és hetykén vetette oda a választ:

- Nem érti, drágám? Belőlük. Ott aztán igazán világos volt, hogy ha nem a kommunistákhoz, akkor csak hozzájuk tartozhatom, és senkihez máshoz az égvilágon. Így aztán nem tehettem mást, vitatkoznom kellett velük - néha egészen reggelig.

- És győztetek a vitában? - kérdeztem.

Rám nézett.

- Nem - felelte. - Be kell vallanom, hogy ebben a helyzetben talán inkább örültek tartottak bennünket, mint kommunistáknak. És ha sokat makacskodtunk, fejünkhöz vágta: úgy, s akkor hogy kerültél te ide? Talán bűnös vagy? Végül a párt nyerte meg a vitát, akkor, mikor kiengedett, és nyilvánosan rehabilitált bennünket.

Ez még jóval az ellenforradalom előtt történt, de már sok minden úszott a levegőben. Az egyik elvtárs keserűen nevetett:

- Szép kis győzelem! Legyengült vele a párt.

- Ostobaság! - mondta Jakab. - A beteg a krízis után a leggyöngébb, pedig akkorra már a bacilusok elvesztették a küzdelmet. A gyógyulás gyakran kezdődik gyengeséggel.

*

- Nincs több írivalóm. Élj jól, és látogass el hozzánk minél előbb.